

Vofkori Mária

**Társadalmi és gazdasági változások
az udvarhelyszéki Havasalján
a 17-18. században**

**A sorozatot szerkeszti
Dávid Gyula**

**Megjelent
a magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium
támogatásával**

ISBN 973-98579-0-6

**AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR 1999**

TARTALOM

Bevezetés

Demográfiai változások az udvarhelyszéki Havasalján a 17-18. században

- a) A vizsgált tájegység
- b) A lakosság száma
- c) Föld és ember

A havasaljai falvak társadalmi és gazdasági helyzete a 17-18. században

- a) Társadalmi szerkezet
- b) Havasalja falvainak gazdasága

Függelék

Úrbéri összeírások az 1713, 1785–86. és 1820. évekből

Bevezetés

Társadalomtörténet, gazdaságtörténet, intézménytörténet - és ezt a sort még folytathatnánk tovább -, megannyi különböző megközelítésmódja a történeti fejlődés menetének. De bármennyire megosztott is a társadalomtudományok területe, valamennyi ugyanazt az egyetlen, egységes *társadalmi valóságot* elemzi. Ez a *társadalmi valóság* egy idő és tér által behatárolt organikus egység, melynek sajátos fejlődéstörténete van. Ezt hiánytalanul megismerni, bemutatni - ez lenne a társadalommal foglalkozó tudományok feladata, ez az a tökéletesség, amely felé valamennyi résztudomány - a maga területén - törekszik. Ami állandóan változó komponense ennek a folyamatnak, az a *megközelítés módja, mikéntje, a megközelítés maga*. Minden diszciplína, részdiszciplína máshonnan és másképpen tekint a társadalmi valóságra, annak más és más komponenseit vizsgálja a maga sajátos eszközeivel. Megkockáztathatnánk azt a feltevést is, hogy a megközelítések száma végtelen, de maradjunk inkább annál a könnyebben elfogadható és ellenőrizhető kijelentésnél, hogy nem kevés. Ehhez a problémakörhöz kapcsolódik szorosán egy másik: a létjogosultsága. Vajon van-e létjogosultsága minden megközelítésnek, bármely megközelítésnek? Vajon bizonyos diszciplínák módszerei nem vezetnek-e a valóság, a társadalmi és történeti valóság túlzott felaprózásához, olyan felaprózáshoz, melynek következménye a részletek eluralkodása, a sematizmus, leegyszerűsítés? Vagy nem fog-e épp ennek az ellenkezője történni? Miért és meddig jó helytörténettel foglalkozni? Van-e létjogosultsága, értelme a *tájjegységek* történetének?

Úgy véljük, hogy a 20. század történetírása és különösen az utolsó félszázad historiográfiája megválaszolta ezeket a kérdéseket. Bármennyire megosztott is a társadalomtudományok területe, valamennyi ugyanazt az egyetlen, egységes társadalmi valóságot elemzi. Ennek a megállapításnak a jegyében született újjá a francia történetírás is.¹ A sokat vitatott, sokat idézett Annales köré csoportosuló historikusok azt vallották, legyen az a megközelítés akár szociológiai, történeti-szociológiai, történeti-statisztikai, filozófiai (és még folytathatnánk a sort), és vizsgálja bár a társadalom sejtyszerűen működő komponensét, a családot vagy a nagyobb organizmusokat: a falut, vármegyét, fejedelemséget, valamennyi ugyanazt a célt követi. Amit így kimondtak, az nem volt más, mint a társadalomtudományok egységének hitvallása, amelytől eljutottak egészen az „embertudományok” egységének szentelt vitáig.²

Ezt az elméleti alapvetést tartjuk magunkénak. Amit művelünk, helytörténet és tájtörténet, Paul Leuilliot szavaival élve: „lazított csomójú história”.³ Úgy véljük, hogy illeszkedik abba a vonulatba, amelyet a német történetírás Ortsgeschichte, Landesgeschichte, Territorialgeschichte címszókkal jelöl,⁴ valamint abba is, amely az angol történetírásban az úgynevezett

¹ Bloch, Marc: *A történelem védelmében*. Bp., 1974. 29-53; Baker, Alan R.H.: *A történeti geográfia és az Annales történeti iskola közötti kapcsolatokra vonatkozó megjegyzések*. Világtörténet, 1989. 3. sz. 6-29.

² Morazé, Charles: *L'Histoire et l'unité des sciences de l'homme*. Annales, 1968. 2. sz. 233-240. L. még Stahl, Henri H.: *Sociologie „concretă” și istorie*. Revista de filozofie, 1968. 4. sz. 390.

³ Leuilliot, Paul: *Problèmes de la Recherche: V. - Défense et illustration de l'histoire locale*. Annales, 1967. 22. évf. 1. sz. 755.

⁴ Imreh István: *Az EME honismereti-helytörténeti pályázatáról*. Erdélyi Múzeum, 1993. 3-4. sz. 136-143.

cambridge-i csoport megalapítói, E.A. Wrigley és Peter Laslett,⁵ illetve H.L. Gray, W.G. Hoskins, A. Macfarlane, Margaret Spufford és mások nevéhez fűződik.⁶

A történeti-társadalmi folyamatok nemcsak időben, hanem *térben, földrajzi dimenziókban, helyhez kötötten* is zajlanak. A hely meghatároz, de egyben be is határol egy társadalmat, keret, melytől nem lehet elvonatkoztatni. A hely, ahol vizsgálódásaink folynak, sajátos fejlődéstörténete folytán kezelhető egy egységként, rész-egészként, az őt körülölelő - természeti, társadalmi - környezettel együtt egy *életegészként*, végül pedig mondjuk ki: egy tájegységként. Tudatában vagyunk minden ilyesfajta felosztás, elhatárolás többé-kevésbé önkényes voltának. A *résznek* a történeti-társadalmi valóság szövevényes egészéből való kiragadása nem is lehet más. De mivel az *egész*, annak működési mechanizmusa csak a rész pontos ismerete által válik megközelíthetővé, olyan folyamat ez, amelyre a vizsgálódó, a kutató s így a tudomány is módszerei által rákényszerül.

A résznek, rész-egésznek, egy tájegységnek a kiválasztása mégsem teljesen önkényes. Már a rész-egész kifejezés önmagában szól erről, nemcsak sejtetve, hanem kimondva azt, hogy minden, amit ezzel meg lehet jelölni, valami közöset, valami felismerhetőt is hordoz, hordozza ugyanazt a - nem pejoratív értelemben vett - bélyeget, megjegyzettségét. Ha az általunk vizsgált tájegység esetében első látásra fel szeretnők ezt villantani, akkor - valódi és átvitt értelemben is - fentről, a havasról kell indulnunk.

Udvarhelyszék két legnagyobb erdőbirtokos falujának a Görgényi-havasokra és a Hargitára messze felnyúló erdői összeérnek valahol fenn a *hegyen*. A két falu: Oroszhegy és Zetelaka. Egymásnak szomszédai (Oroszhegynek keleti szomszédja Zetelaka, Zetelakának nyugati szomszédja Oroszhegy), de a két falu vonzáskörébe, azokkal életformát megosztva kisebb fálvak is tartoznak; Oroszhegyhez még öt, Zetelakához három. A közigazgatás is kapocs köztük az évszázadok folyamán, de ennél jobban együvé tartozóvá teszi valamennyit a sovány föld, a kétszer soha nem kaszálható rét, a gyalog pár órányira fekvő város: Székelyudvarhely, de mindenekelőtt és -felett az erdő,⁷ amely behatárolja létüket egy bizonyos, jól meghatározott területre, és így eleve meghatározza az életviteli lehetőségeket, irányt szab a jövőbeni fejlődésnek. A tíz falut tekinthetjük és vizsgálhatjuk egy tájegységként. Már kutatásaink elején szembesültünk azonban a névadás kényszerével, ami elől nem lehet kitérni, ami szükséges kíváncságot a forrásanyag⁸ könnyebb kezelhetősége szempontjából is, és ami itt részünkről még

⁵ *Cambridge Group for the History of Population and Social Structure*. Tevékenységét 1964-ben kezdte meg E.A. Wrigley és Peter Laslett irányításával. Megalapítója is E.A. Wrigley.

⁶ Lásd a felsorolt szerzők következő műveit: Wrigley, E.A. - Schofield, R.S.: *The Population History of England 1541-1874*. Cambridge, 1981; Laslett, Peter: *The World We Have Lost*. London, 1983; Uő: *Household and Family in Past Time*. Cambridge, 1972; Gray, H.L.: *English Field Systems*. Cambridge, 1915; Hoskins, W.G.: *The Midland Peasant*. London, 1965; Uő: *The English Landscape*. Oxford, 1958; Macfarlane, A.: *The Origins of English Individualism*. New York, 1978; Spufford, M.: *Contrasting Communities: English Villages in the sixteenth and seventeenth Centuries*. Cambridge, 1974.

⁷ Bedő Albert: *A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása*. I. Bp., 1885. 513: „10 000 holdon felüli erdőbirtokok: Zetelaka község, Oroszhegy község.”

⁸ Alapforrások: *Székely Oklevéltár*. Szabó Károly-Szádeczky Lajos-Barabás Samu kiad. I-VIII. Kv. 1872-1934. (A továbbiakban SzOkl.); Udvarhelyszék Levéltára, az Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán (A továbbiakban UszLt.) 1614-es conscriptio. Székely láda. 56. sz. (VIII. 1.); 1713. évi összeírások. Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban MOL.) Vegyes conscriptiók. F. 49. folytatás a következő oldalon...

annyira sem esetleges, mint a közigazgatási felosztások, egybesorolások bármelyike, ezek ugyanis nem mindig figyelnek az együvé, egy járásba, egy megyébe sorolt települések immansens jellegzetességeire, a földrajzi, gazdasági, néprajzi, jogi azonosságokat jelző tényezőkre, hanem a számba vehetőség, bizonyos dolgok könnyebb áttekinthetősége a szempontjuk. A tíz - meggyőződésünk szerint együvé tartozó - falu mindegyike tipikusan havasaljai település, ennek megfelelő életmóddal, amelyet szintén nevezhetnénk havasaljainak. Egy falu nevét kiemelni és arról nevezni el a tájegységet, nem tartjuk szerencsésnek, úgy véljük tehát, az lehet a tájegység neve, ami legtöbbször elmond a tíz faluról együtt, de külön-külön is, ez pedig nem más, mint: *Havasalja*. Esetleg *havasaljai falvak*. De mivel havasaljai falvak még vannak Udvarhelyszéken, szeretnénk pontosítani: a Homoródtól keletre eső havasaljai falvakról van szó, amelyeket egy tájegységként ezentúl egyszerűen csak *Havasaljának* fogunk nevezni.

Amire nem törekszünk, az a falvak monografikus bemutatása. Havasalját egységként szemléljük, társadalmára egy sajátos, de nem egyedi életforma megtestesítőjeként tekintünk, célunk ennek modellértékű bemutatása. Mivel vizsgálódásunk főként népesedéstörténeti (demográfiai) jellegű, túlnyomórészt a történeti statisztika módszereit alkalmaztuk, minthogy a felhasznált forrásanyag milyensége és mennyisége ezt egyaránt megkövetelte. Demográfia, néptörténet, tájtörténet szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Amire törekszünk, az nem egyszerű megszámlálás, nem „matematikai demográfia”, hanem a matematika segítségével megalkotott szociológiai gazdaság- és néptörténet. Meg kell keresnünk és ilyen összefüggésben kell vizsgálnunk a keretet, a régiót, az alakulatot ahhoz, hogy azt összevetve másokkal, rá tudjunk mutatni egy - jelen esetben demográfiai - átlag körüli szóródás jelentéktelenségére vagy jelentékenységére.

*

Ez a könyv a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen 1997-ben megvédett doktori disszertációm kiadásra átdolgozott és rövidített változata.

Ezúton is szeretnék köszönetet mondani a disszertáció tudományos irányítójának, Magyarai András professzornak, valamint opponenseimnek: Nicolae Bocşan professzornak, Simion Retegan és Szabó Miklós akadémiai főkutatóknak, akik szakmai észrevételeikkel hozzájárultak végleges formájának kialakításához.

Külön köszönet illeti Imreh Istvánt, egykori tanáromat, a székely faluközösségek tudós kutatóját, aki egész munkámban útbaigazítóm és tanácsadóm volt, továbbá Kiss András főlevéltárost, aki a levéltári kutatásaimhoz és a levéltári anyag sajtó alá rendezéséhez nyújtott messzemenő segítséget, valamint Bakács Bernadettet, a Magyar Országos Levéltár kutatóját az ottani kutatásaimban nyújtott eligazításért.

4 csomó; 1721. évi összeírások. MOL. Vegyes conscriptiók. F. 49. 8. csomó. 1722. évi összeírások. MOL. Vegyes conscriptiók. F. 49. 12. csomó; 1750-i országos összeírás. MOL. F. 50. 61. téka. 3. csomó; 1785-86-os úrbéri összeírás. MOL. F. 51. 23-24. csomó; Conscriptio Czirakyana. 1819-1820. MOL. F. 52. 118. kötet; Vö. *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*. Szerk. Danyi Dezső és Dávid Zoltán. Bp. 1960; Trócsányi Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Bp., 1973; - Uő: *Erdélyi összeírások. A történeti statisztika forrásai*. Bp., 1957. Szerk. Kovacsics József; Endes Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászonszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Bp., 1994. (Reprint.)

a) A vizsgált tájegység

Mielőtt rátérnénk a kimondottan népesedéstörténeti vizsgálatra, szükségesnek tartjuk Havasalja tíz falvának földrajzi bemutatását, hisz amint már említettük, ez az a táj, ami nemcsak meghatároz, de be is határol egy életégszet, lévén, hogy a geohistória meghatározottság is fontos összetevője, eleme annak, amit úgy hívunk, hogy társadalmi valóság. A földrajzi bemutatás során a tájegységen belül egy tömbként kezeljük Oroszhegyet és azt az öt falut - Szentkirályt, Ülkét, Fancsalt, Tibódot és Szenttamást -, melyekkel a századok folyamán nemcsak gazdaságilag, hanem közigazgatásilag is összetartozott, és hasonlóképpen Zetelakát, Küküllökeményfalvát, Máréfalvát és Fenyédet, melyeket valamilyenféle csoportosításban a közös igazgatás, adminisztráció is mindig összefogott.

Oroszhegy tipikus havasaljai település a Hargita alján, a Deskő vagy Órhegy (1009 méter) déli lábánál, a Bosnyák és Ballé patak völgyfőjében. Ma is községközpontja annak az öt falunak, melyekkel a századok folyamán gazdaságilag, közigazgatásilag összetartozott. Oroszhegytől délre, a Bosnyák patak mentén terül el Szentkirály és Tibód, a Ballé patak völgyében pedig ott sorjázik Szenttamás és Ülke. Fancsal Ülkétől északkeletre, a Ballé patak bal oldali mellékága, az Ülkén is átfolyó Fancsal pataka mentén terül el.⁹

Székelyudvarhelytől legtávolabb, tőle 12 km-re Oroszhegy fekszik. Tipikus havasaljai halmazfalu. Tengersizint feletti magassága 625-800 méter, de a vulkáni fennsíkon elterülő határrész eléri az 1000-1025 métert is. A Bosnyák patak menti két falu, Tibód és Szentkirály közül Szentkirály esik északabba, közelebb Oroszhegyhez (4 km-re), de távolabb az anyavárostól, 9 kilométernyire tőle. Tengersizint feletti magassága 550-600 méter, míg az Udvarhelytől 6 kilométernyire eső Tibódé csak 525-530, mutatván, hogy Tibód „lennebb vagy”. (Tibód kis sorfalu a Bosnyák patak bal partján, északi szomszédja pedig halmazfalu.)

A Ballé patak völgyi falvak közül a Ballé bal oldali mellékága, a Fancsal pataka menti Fancsal a legészakibb. Oroszhegytől csak 3,5 kilométernyire van, de a várostól 9 kilométer választja el. Halmaztelepülés, tengersizint feletti magassága 600-625 méter. Fancsaltól délnyugatra, Udvarhelytől 7 kilométer távolságra, 550-575 méter tengersizint feletti magasságban a Felszegre, Alszegre és Hegymegre oszló halmazfalu, Ülke következik, tőle délre, 5 kilométernyire a várostól, 525-550 méter magasságban az ugyancsak halmazfalu, Szenttamás található.¹⁰

A tájegység másik tömbjét a Nagy-Küküllő szeli át, ami Udvarhelyszék egyetlen bővizű folyója, lévén a többi - a két Homoród, a Nyikó, a Gagy - csak patakfolyó. A Nagy-Küküllő völgyében, annak felső, hegyvidéki szakaszán, 11 kilométerre Székelyudvarhelytől, 550-575 méter tengersizint feletti magasságban fekszik a tájegység vezérfalva - Zetelaka. Tipikus havasaljai halmaztelepülés, nemcsak a tájegység, hanem egész Udvarhelyszék egyik legnagyobb községe. A viszonylag szűk völgyben hosszan elnyúló falutestet keletről és északról 871 méter tengersizint feletti magasságú fennsík határolja (a Láz és a Somos tető), nyugatról pedig 750-790 méter magas dombsor húzódik délre, a Küküllő felé. Belterületén számos patak ömlik a Nagy-Küküllőbe.

Zetelakától délre, a folyóvölgy egyre jobban szűkülő medencéjében fekszik Küküllökeményfalva. A nagy falutól, Zetelakától, melynek mintegy árnyékában élt, és amelyhez közigazgatásilag tartozott, 2, Udvarhelytől 9 kilométernyire van. Kis útifalu, kevés halmazos göccel a Felszegen, 525-530 méter tengersizint feletti magasságban. Sokat szenvedett a gyakori

⁹ Lásd az előző térképet.

¹⁰ Vofkori László: *Udvarhely vármegye településföldrajza*. Székelyudvarhely, 1996. (Kézirat.) 93-105.

árvizektől. Főútja a Gyergyó felé vezető út, ennek mentén, Keményfalvától délre, a Nagy-Küküllő és a Fenyéd pataka találkozásánál fekszik Székelyudvarhely északkeleti peremközsége - Fenyéd. A város központjától csak 5 kilométer választja el; tengerszint feletti magassága 520-540 méter. Úthatásra kialakult sorfalú. A Fenyéd patakán kívül számos patak pásztázza belterületét, környező magaslatok eléri a 856 métert is.

Fenyédtől keletre, a Fenyéd patak szűk völgyében, a Cekend tető (820 m) lábánál húzódik az egykori Udvarhelyszék (a mai Hargita megye) egyik leghosszabb sorfaluja, Máréfalva. Udvarhelytől 9 kilométernyire, a községközponttól, Fenyédtől 4 kilométerre, 540-560 méter tengerszint feletti magasságban fekszik. Tipikus havasaljai útifalu (utcás falu), csupán a templom körül mutat némi halmazos képet. Belterületén több patak is szolgáltat vizet, környező magasságai nem haladják meg számottevően a falut délről határoló Cekend tető magasságát.¹¹

Nagyságrendileg, Zetelakát kivéve, valamennyi falu - Udvarhelyszék helységeire oly jellemzően - kis település. Zetelaka ma is Hargita megye négy legnagyobb községének egyike. Mind lakosságát, mind gazdasági erejét tekintve megelőzte a tájegység keleti tömbjének Nagy-Küküllő és Fenyéd pataka menti falvait. 1750-ben például kétszer több lelket számlál Keményfalvánál, több mint kétszer többet a tájegység másik tömbjének vezérfalujánál, Oroszhegynél és közel tizenkilencszer többet, mint Havasalja legkisebb, törpének tekinthető települése, Szenttamás.¹²

Oroszhegy is mindig megelőzte Szentkirályt lakosainak számát és gazdasági erejét illetően. Utánuk ezen a részen Ülke következett, mely a lakosság összlétszámát véve alapul négyszer kisebb Oroszhegynél, két és félszer Szentkirálynál, míg a három nagyságrendileg legkisebb, de egymáshoz hasonlatos falu, Tibód, Szenttamás és Fancsal esetében ez az arány hozzávetőlegesen 1/12-ed és 1/7-ed. Nyilván, itt átlagokról és becslésekről van szó azért, hogy előjáróban érzékeltsük a leglényegesebbet a falvak nagyságrend szerinti megoszlásáról, amely bizonyosféléképpen meghatározta egymáshoz való viszonyukat is. Minden korszaknak megvoltak ugyanis a sajátos nagyságrendbeli módosulásai, melyek, ha a lényegi, az előbbi becslésben jelzett különbségeket döntő módon nem is befolyásolták - Zetelaka, Oroszhegy mindig a tájegység két első falva maradt, Tibód pedig mindig a kicsik közé tartozott, időnként a legkisebb volt -, eredményeztek olyan változásokat, amelyekre figyelmeznünk kell, és amelyekkel részletesebben a továbbiakban foglalkozunk.

A falvak közti ilyen nagyságrendbeli különbséget érzékelteti Orbán Balázs azzal, hogy művében közel tíz oldalt szentel egyedül Oroszhegynak,¹³ négy teljes oldalt Zetelakának,¹⁴ míg filiáinak, Küküllőkeményfalvának és Fenyédnek összesen egy bekezdés jut.¹⁵ Nem méltatja ennél többre az Oroszhegyhez tartozó öt falut sem, azoknak is csak egy nagyobbacska bekezdést juttat, mondván, hogy „E falukról alig tudunk mást feljegyezni, mint azt, hogy Tiboldban Török Ferenc úr udvarán nemrég egy fázékot fordított ki a szekér kereke, melyben a

¹¹ Uo. 107-111.

¹² 1750. évi országos összeírás. MOL F. 50. 61. csomó. 7. tétel.

¹³ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népművészeti szempontból*. I. kötet. Pest, 1868. 96-105. (Reprint: Bp., 1968. I-II.)

¹⁴ Uo. 64-68.

¹⁵ Uo. 64.

Triumviratustól kezdve egész Marcus Aur. Antoniusig minden consul és császárnak volt pénze...¹⁶

„A pápai dézmák regesztrumában az 1332-dik év rovatában” csak Zetelaka és Szenttamás van bejegyezve.¹⁷ Küküllőkeményfalva Zetelakával alkotott egy egyházat, 1729-ben a zetelaki egyházi anyakönyvek jegyzik a Keményfalván születettek számát is.¹⁸ A máréfalviak és fenyédiek is sokáig egy templomba jártak, Máréfalva külön parokiális temploma ugyanis a hagyomány szerint az öreg Rákóczi György idejében épült fel.¹⁹ Szenttamás filiái lehettek Tibód, Fancsal, Szentkirály és Ülke. A pápai tizedjegyzék 1333. évi rovata már Oroszhegyet is jelzi „Dominicus Sacerdos de Uriczhegy” bejegyzéssel. Szentkirály hamar megszűnhetett Szenttamás filiája lenni, mert ugyancsak Orbán Balázs az, aki a következőket írja: „Szentkirály régen anyamegyéje volt Oroszhegynek. 1606-ban e két falu még egy egyházmegye, csak azután válnak meg.”²⁰

A 16. század és a 17. század eleje azonban már a reformáció időszaka. Bár távoli volt ez a vidék, elérték az egyházmegújítás hullámai. „... a 16-ik században annyira elterjedt volt a reformatio e vidéken is, hogy úgy Zetelakán, mint Oroszhegy és Szentkirályon is reformatus lelkészek voltak” - írja Orbán Balázs. „Zetelaki reformatus lelkészek közül tudjuk Baczoni András, ki hivatalának nem felelven meg, Rákóczi György által Mikes kérelmére mozdított el, helyébe Oroszhegyi Péter jött, ezt Szentgyörgyi Dávid követte, de ez is olyan rosszul felelt meg hivatásának, hogy hívei által elűzetvén, azok visszatértek a katolikus hitre.”²¹ A reformáció nem tud gyökeret verni Udvarhelyszéknek ezen a félreeső, hegyes vidékén. Napjainkban is egységesen katolikus vidék ez, ahol Tibód kivételével minden falunak külön temploma van. A tibódiak ma is Szenttamásra járnak misére.

A faluk határáról máshol, a későbbiekben fogunk szólni. Most annyit bocsátunk előre, hogy a hegyvidéki feltételek körülményei között a szántóhatár - amely felvezet a havasra - szűk. Oroszhegy az egykori Udvarhelyszék egyik legmagasabban fekvő települése. Ami bőviben jutott a tájegység falvainak, az az erdő. Mint már említettük, Oroszhegy és Zetelaka Udvarhelyszék két legnagyobb erdőbirtokosa volt.²²

Bár vizsgálódásunk időbeli behatároltságának keretein kívül esik, mégis meg kell említenünk egy Oroszhegy, Zetelaka és Szentkirály vonatkozásában igen figyelemre méltó tényt. Ezt is csak előljáróban tesszük, a későbbiekben részletesebben is szeretnénk foglalkozni vele, lévén ez a jelenség olyan szál a történeti kutatások bonyolult szerkezetű, sokszor gordiuszinak tűnő csomójában, ami az utóbbi évtizedekben keltette föl igazán a kutatók érdeklődését. A 19-20. században mindhárom falu anyaközséggé vált oly módon, hogy lakóinak kirajzásából új települések születtek. Így jött létre Oroszhegy lakói egy részének szállásokra való „hátratelepedéséből” *Varság*, amely századunk elején már önálló település, továbbá Zetelaka „szórványai”:

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 65.

¹⁸ Csíkszeredai Állami Levéltár. F. 47. Egyházi anyakönyvek. 737-738.

¹⁹ Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest, 1981. 130-132, 203-204.

²⁰ Orbán Balázs: *i.m.* 64.

²¹ Uo.

²² Bedő Albert: *i.m.* 513. - Lásd még: *A hitbizományi, valamint a községi és közbirtokossági birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása*. Bp., 1894. 45. A zetelaki és oroszhegyi erdők 1894-ben a közbirtokossági erdők mintegy felét teszik ki.

Zeteváralja, Ivó, Deság, Sikaszó és Küküllőmező, valamint többségében Szentkirály múlt század végi nyári szállásaiból *Üknyéd*. Azért többségében, mert itt a viszonylag ritka jelenséggel állunk szemben, hogy Üknyéd nemcsak egy falu, nem kimondottan a szentkirályiak kirajzásából született. Bár ők vannak többségben, az üknyédiek között vannak Oroszhegyről származottak is, mi több, négy család zetelaki. Az egykori nyári szállásoknak tanyákká, majd önálló településekké való alakulása számos, eddig még megválaszolatlan kérdést vet fel. A ma Oroszhegy közsgközpontoz tartozó Üknyéd, melyet tulajdonképpen három falu „telepesei” hoztak létre, annyit már első látásra elárulni látszik, hogy Havasalja falvai valóban együvé tartoztak, egy tájegységet alkottak, és ennek az együvé tartozásnak a módozatai, a mikéntje továbbra sem kerültek be a történeti kutatás látókörébe.

Ez az a táj, amely keretet ad egy életformának és a maga földrajzi sajátosságaival bizonyos mértékben meg is határozza, be is határolja azt. Ilyen sajátos tájegység nem egy van Erdélyben. Gondoljunk csak az Avasra, Hátszeg-vidékre (Țara Hațegului) vagy Fogaras-vidékre (Țara Făgărașului).²³ A faluközösség, amely alapsejtje valamennyinek, őriz bizonyos hasonló, mindenütt fellelhető, általánosnak mondható hagyományokat az élet bármely szektorában, mégis mindegyik tájegység sajátos rész-egészként fejlődött a történelmi időben. Sajátos földrajzi feltételek szabta keretben, külön történeti, jogi, igazgatási hagyományokat alakítva, amelyek együttese egy életforma, azaz egy tájegység vonatkozásában: az életforma. Végző soron ez határozta meg a népesedéstörténetet is, keretet szabva a lakosság számának.

b) A lakosság száma

Adataink alapján népesedéstörténeti szempontból két kérdéskörre, illetve azok miértjeire kell válaszolnunk: a) Milyen a tájegységen belüli települések nagyságrendje és hogyan változott vagy változott-e ez egyáltalán a történelmi idő folyamán? b) Mit mutatnak a lakosság összlétszámát jelző népesedési mutatók? Csökkenést, növekedést, szinuszgörbe szerinti változást vagy épp stagnálást? Nyitott, minden újra fogékony, esetleg népesedésrobbanásra alkalmas rész-egészről van itt szó, vagy épp annak ellenkezőjéről, egy zárt, esetleg elzárt, hagyományba merevedett közösségről?

a) Kezdjük a települések nagyságrendjével.

Havasalja lakossága a 17-18. század folyamán a következőképpen alakult²⁴:

(I.)

		1614	1721	1750	1786
1.	Fenyéd	175	215	245	364
2.	Máréfalva	235	230	325	479
3.	Küküllőkeményfalva	140	150	175	222
4.	Zetelaka	395	1030	1230	1597
5.	Szenttamás	55	60	65	78

²³ R. Vuia: *Țara Hațegului și regiunea pădurienilor*. Studiu antropo-geografic și etnografic. Cluj, 1926; Ștefan Meș: *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*. I. Cluj, 1935; Uő: *Vieața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*. I. Buc., 1921; D. Prodan: *Problema iobăgiei în Transilvania. 1700-1848*. Buc., 1989.

²⁴ UszLt. 1614-es conscriptio. Székely láda. 56. sz. (VIII. 1.); 1721. évi összeírások. MOL. Vegyes conscriptiók. F. 50. 8. csomó; *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*. 362-367. (Ahhoz, hogy abszolút számokhoz jussunk, a conscriptiókban feltüntetett családfők számát beszoroztuk a már elfogadott és a szakirodalomban általánosan használt 5-ös szorzóval.)

		1614	1721	1750	1786
6.	Fancsal	85	65	(93)	112
7.	Szentkirály	300	255	270	438
8.	Tibód	95	25	75	130
9.	Ülke	135	130	165	284
10.	Oroszhegy	365	410	545	868
	Összesen	1980	2570	3188	4572

Az egyes falvak százalékos megoszlása a tájegységen belül²⁵ a következő:

(II.)

		1614	1721	1750	1786
		%	%	%	%
1.	Fenyéd	8,84	8,36	7,68	7,96
2.	Máréfalva	11,87	8,95	10,19	10,48
3.	Küküllőkeménfalva	7,07	5,83	5,50	4,85
4.	Zetelaka	19,95	40,08	38,58	34,93
5.	Szenttamás	2,78	2,33	2,05	1,70
6.	Fancsal	4,29	2,55	2,91	2,47
7.	Szentkirály	15,15	9,92	8,48	9,58
8.	Tibód	4,80	0,97	2,35	2,84
9.	Ülke	6,82	5,06	5,17	6,21
10.	Oroszhegy	18,43	15,95	17,09	18,98
	Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00

A tájegység vezérfaluja, a nagyságrendileg legnagyobb település kétségtelenül a Nagy-Küküllő menti Zetelaka. Vezető szerepét a 18. században mindvégig megőrzi. 1721-ben a tíz falu lakosságának 40,08 százaléka él ebben a faluban, és ez az arány a század második felében is mindvégig 30 és 40 százalék között marad. A tájegység nyugati tömbjének legnagyobb faluja, Oroszhegy a lakosságát véve alapul a 17. század első felében még közel állhatott Zetelakához. A két nagy „erdőbirtokos” lélekszáma az 1614-es conscriptio tanúságtétele szerint csaknem megegyezik: Oroszhegy 365, Zetelaka pedig ennél alig több: 395 lelket számlál. A tájegységen belüli második helyét igen, de a lakosság összlétszámában való hasonlóságot (a mennyiségi mutatóknak ezt a közelségét) azonban az előbbi nem tudja megőrizni. A Bosnyák és Ballé patakok menti falucsoport vezérfaluja marad ugyan, de Havasalján Zetelaka után mindig csak a második, mégpedig olyan különbséggel, hogy míg Zetelakán az összlakosság 30-40 százaléka él a 18. században, addig Oroszhegyet csak annak 15-20 százaléka mondhatja lakóhelyéül. A fennmaradó nyolc falu nagyságrendileg három csoportra osztható: közepes, kicsi és törpe településekre.

Fenyéd, Máréfalva, Szentkirály - közepes falvak. A tájegységen belüli rangsorban Máréfalva és Szentkirály felváltva osztoznak a harmadik-negyedik helyen, Fenyéd mindig az ötödik. Átlagosan 45-95 családfőt számlálnak és a tájegységen belül az összlakosság 7,68-10,58 százalékát képviselik. A hatodik és hetedik helyet elfoglaló Küküllőkeménfalva és Ülke már kicsi falvak (Keménfalva egészen a 18. század közepéig hatodik helyen van a tájegységben, csak az 1786-os népszámlálás alkalmával adja át helyét Ülkének, ahol ekkor 62 tényleges lakossal többet számlálnak össze). A század közepén 35 család él Keménfalván, 33 Ülkében, ez a tájegység lakosságának 5,50, illetve 5,17 százalékát jelentette. Ennél is kevesebbet tett ki az összlakosságból az a maroknyi ember, akik a három nagyon kicsinek számító faluban:

²⁵ Uo.

Fancsalban, Tibódon és Szenttamáson laktak. Ha egy 16. századi átlagos méretű falu 15-20 házat számlált, akkor itt három törpetelepüléssel (hameau, Weiler) állunk szemben,²⁶ ugyanis a családfők száma 1750-ig nem éri el a 20-at. Vannak olyan kirívó esetek is, mint az 1721-es tibódi népességszám, mikor a conscriptorok mindössze öt családfőt írtak össze.

A családfők és a házak száma természetesen nem egyezik meg számszerűen, mint ahogy különbség van a conscriptiókban feltüntetett ház és lakás között is. Az 1750-es conscriptio tanúsága szerint például Szenttamáson 13 családfőnek 11 lakóháza van, egy libertinus és a faluban élő vagus nem rendelkezik lakóházzal. Ugyanakkor Tibódon 15 családnak is mindössze 11 lakóháza van, három jobbágy és egy jobbágy özvegye valószínűleg a máséban lakik.²⁷ A század második felére sem változik alapvetően ez a helyzet. A rendelkezésünkre álló forrásnak, a II. József korabeli népszámlálásnak köszönhetően meg tudjuk mondani, hogy Tibódon 1786-ban 27, Szenttamáson 17, Fancsalban 23 ház volt, és azt is, hogy egy házban átlagosan egy öt személyt számláló család lakhatott, de arról, hogy miképpen aránylik egymáshoz a családfők és házak, a családfők és lakások száma, ezúttal nem tudunk szólni,²⁸ igaz, a települések nagyságrendjének vizsgálatánál ennek nincs is elsődleges fontossága. A házak száma azt mutatja, hogy a három falu, Fancsal, Tibód és Szenttamás a század viszonylatában valóban törpetelepülések. Házaik száma a század végén is alig haladja meg azt, ami a településtörténészek szerint a 16. században átlagnak, átlagfalunak számított. Szenttamás a tájegységen belül nagyságrendben majdnem mindig az utolsó, a tizedik, a legkisebb. (A 1720-as évek elején, a vészterhes években „veszíti el” Tibód javára utolsó helyezését.) A tájegység lakosságának átlagosan 2 százalékát képviseli. A nyolcadik és kilencedik helyen Tibód és Fancsal osztozik, felváltva. Itt - változóan - a tájegység lakosságának 2,50-2,90 százaléka él.

Zetelaka és Oroszhegy primátusát a tájegységen belül elsősorban gazdasági tényezők magyarázzák. Ha csak a köves, agyagos, négy ökörrrel is nehezen szántható föld biztosította volna számukra a megélhetést, akkor nehezen tudták volna megtartani nagyságrendileg az első helyet a tájegységen belül. Ennek a két falunak azonban ott volt még az oly sokat emlegetett nagy kiterjedésű erdőbirtoka. (Az oroszhegyi és zetelaki erdők nemcsak a tájegységen belül, hanem széki viszonylatban is a legnagyobb erdőbirtokok voltak.) Ez a hatalmas kiterjedésű *havas* birtok jövedelempótló foglalkozást kínált. Oroszhegyi Mihály Deák már 1655-ben megénekli a fenyőfa és a zsendelycsinálás felettébb hasznos voltát, mondván, hogy egész Erdély és különösen városai:

Ez gazdag városok hová lennének el,
és mind az többi is Erdélyben ezekkel,
hogy ha nem éltetnék dészkával, sendellyel,
minden alkotmányok el pusztulna széllyel.²⁹

Zetelaka, akárcsak Oroszhegy, valóságos „zsendelygyár” volt, rengeteg fűrészmalommal a Nagy-Küküllőn, és azért tudta Oroszhegyet, a tájegység valamennyi falvát, de majdnem a szék valamennyi települését is megelőzni népességszám, földrajzi - és időnként gazdasági - nagyság

²⁶ Maksay Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje*. Bp., 1971. 93-103. L. még Bloch, Marc: *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*. 2. kiad. Paris, 1955.

²⁷ MOL. Gub. Trans. F. 50. 61. csomó. 3. tétel.

²⁸ *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*. 362, 364, 366.

²⁹ Idézi Haáz Ferenc: *Udvarhelyszéki famesterségek*. Kolozsvár, 1942. 68-69.

szempontjából, mert kiváltságos szabad székel település, privilegizált hely volt.³⁰ Legelső írott kiváltságát, mely szerint *beligazgatása és igazságszolgáltatása* tekintetében önkormányzattal bírt, Bethlen Gábor fejedelemtől kapta 1622. szeptember 25-én. Az 1630. március 11-iki udvarhelyszéki székgyűlésen kihirdetett privilégium a következőket foglalta magába: „E falu lakói oly kopár havasok közti vidéken lagnak, hol mindennapi élelmöket is alig tudják megszerezni; azért őket és utódaikat, hogy inkább gyarapodhassanak, minden rovatal, adó, segély és kamarai nyereség, úgyszintén minden hadi szemle s rendes és rendkívüli hadi szolgálatok alól kivette s mentesítette oly föltétel alatt, hogy a fejedelem és fejedelmi utódai számára évenként 100 000 zsendelyt szállítsanak Fejérvárra; és hogy jólétök növekedjék s ők az országnak nagyobb hasznára legyenek, következő szabadságokat és előjogokat adta nekik és utódaiknak: 1. Udvarhelyszék kapitányaitól, királybíráitól függetlenek legyenek s a fejedelem fejérvári udvara gondviselőjétől függjenek, de azoktól is csak e védlevél értelmében. Az udvarhelyszéki tiszteknek nyomozást tartani, tőlük bírságot venni szabad ne legyen, közöttük büntetési joga csak a fejérvári gondviselőnek legyen. 2. Szabad egy bírót és 12 esküdtet választaniok szokásaik és rendszabályaik szerint. 3. 25 forintos perügyeket végleg elintézhethetnek, ha ezt meghaladja az ügy, akkor is, de az elégedetlen fél Fejérvárra fölviheti. 4. Senki közülük magát jobbagyságra le nem kötheti, földjére jobbagyot nem telepíthet, közteher alól senkit kivonniok nem szabad; aki ezt tenné, fogassék el s csak kezességen bocsáttassék el; ha valaki elszöknék, öröksége s ingóságai, javai foglaltassanak el a község számára. 5. Udvarhelyszék tiszteinek bárminő fizetési vagy szolgálati rendeletei és kényszerítése ellen magukat oltalmazhassák, s e közbeni magukviselésért csak a fejérvári udvar gondviselője előtt legyenek feleletre vonhatók.”³¹ Zetelakát sok mindentől óvta, sok minden alól felmentette privilégiuma, bár ennek megtartása nem bizonyult egyszerűnek az évszázadok folyamán. A szék sokszor megpróbálta *maga alá vonni* Zetelakát (és vele együtt Udvarhelyszék másik kiváltságos helyét, Oláhfalut is), a község pedig protestált, védte a privilégium által biztosított jussát. 1702-ben születik egy „Szék végzése: Az Oláhfalviaknak és Zetelakiaknak el szakadások iránt”³², a század második felében, 1777-ben a „Tekéntetes Nemes Szüntelen folyó Tábla” foglalkozik megint a privilégiumüggyel, a szék hozzá folyamodik ez ügyben, kérve, „hogy az Nemes Tábla azt meg írja, hogy Constitutio alatt lévő Privilegiumát Zetelaka úgy purificáltatta, hogy az Székkel egy helyre Contribuál; Oláhfalunak más az állapottya, mert eö in Transenta lévén Udvarhely és Csík Székek között minden Transentát Supportálnak, Zetelaka pedig szánt s vet, mind szintén Székünkbe akár mellyik falu, derék gazda lévén deszkát, sendelyt készít, melynek nagyobb részét in loco disztribálja, tehát kérése importunitás”.³³ Az egykor megadott és törvényesen soha vissza nem vont előjog ellenére Zetelaka nem menekedhetett meg minden köztehertől. A „Nemes Udvarhelyszéki Tisztség” is gyakran követeli a részvételt a szék terheiben, utak, hidak megjavításában. 1791. április 26-án kelt levelében azzal fenyegeti meg az oláhfalvi magisztrátust a szék vezetősége, a „Nemes Udvarhelyszéki Tisztség”, hogy ha el nem küldi a 100 szál fenyőgerendát a Budvára alá felállítandó hídra, akkor „azontul az Oláhfalvi Szekerek a Küküllön lévő Hidakon sohult által nem bocsáttatnak, *Minthogy a Zetelakiak már három Nagy Hidakra administrálván fát*, arra nem erőltethetnek, másunnan pedig ki nem telik”. Ilyen és

³⁰ Orbán Balázs: *i.m.* I. 65. L. még Benkő Elek - Demeter István - Székely Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. Kolozsvár, 1997. 37-38.

³¹ Jakab Elek - Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig*. Csík-szereda, 1994. 346-347. (Reprint.)

³² UszLt. Közigazgatási akták. 1702. évi 3. sz. irattartó. 4.

³³ UszLt. Közigazgatási akták. 1777. évi 88. sz. irattartó.

hasonló kérések okot szolgáltatnak a falvak - jelen esetben Oláhfalú és Zetelaka - közti kisebb-nagyobb ellentétre, viszálykodásra is, egymásnak a széki hatóságoknál történő bepanaszolására. A privilégium, a mentesség megerősítése azonban mindennél fontosabb. Így 1791-ben „A Zetelaki Communitas ide az Ország Gyűlésére bé nyujtván alázatos Instantiáját, melyben kéri a Tekintetes Nemes Statusokat, hogy eö felsége eleibe terjesztvén ezen kérését, méltóztatnék Privilegiumokat confirmáltatni”.³⁴ Az 1791-es országgyűlés protocollumában Zetelaka mint taxás hely van feltüntetve, Bíró Miklós és Szegedi Pál küldöttek által képviseltetvén magát.³⁵

Ugyancsak itt született végzés afelől, hogy mivel „a Regalisták [Hivatalosok] számából sok érdemes Hazafiak ki-hagyattak, és Regalissal nem hivattottak volna. Ezek iránt végeztetett: hogy ezen tizkelyben ki-jegyzett panaszlok közül Oláh-falu és Zetelaka, mivel ezeknek Követyei az Ország Gyűlésére az előtt-is meg-jelentek, adassék által a Fő Igazgató Tanátsnak, hogy számokra-is Regalis irattassék.”³⁶

Szigethy Gyula Mihály udvarhelyi kollégiumi professzor 1829-ben még úgy beszél Zetelakáról - és Oláhfaluról is - mint privilégiummal rendelkező „véghelyekről”, amelyeknek külön „király-bírájuk”, 12 esküdtből álló magisztrátusuk van, és amelyek egészen „Fejérvárig lehordják a sendelyt, hisz fő foglalkozásuk a *deszka-fűrészelés és sendely-csinálás*”.

Tehát az erdő és a privilégium biztosította Zetelaka prosperitását, stabil első helyét a tájegységen belül demográfiai szempontból is. (Az 1722-es conscriptio is úgy jegyzi Zetelakát, mint: „Pagus Privilegiatus Zetelaka”.³⁷) A többi település, a másik kilenc falu közül egyedül Oroszhegy rendelkezik hasonló kiterjedésű erdősséggel, de előjoggal ő sem. A tájegység nagyságrendileg közepes és törpe falvai erdőből nem birtokolnak túl sokat. Az ülkeiek még a tűzifát sem mindig szerzik könnyen. 1785-ben az ülkei „béskettettek” azt vallják, hogy „Tüzi és épület Fa az falunkhoz közel nintsen, de vagyon havasunk s abból élünk; melynek alkalmatlan az Utya és nehezen jutunk hozzá”.³⁸ Hasonlóképpen szólnak erdejükről a szenttamásiak is: „Tüzi fánk pedig ben az határunkban igen kevés vagyon, hanem az havason többecske vagyon, az honnan két napok alatt hozzuk meg a fánkat.”³⁹

Mindezek mellett a települések nagyságrendjét a földrajzi tényezők is befolyásolták, hisz nem véletlen, hogy 1614-ben a legnagyobb számú apró, törpe település Udvarhelyszéken található.

³⁴ UszLt. Közigazgatási akták. 1791. évi 247. sz. irattartó.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ MOL. F. 49. Vegyes conscriptiók. 12. csomó. 7. sz. 87-88.

³⁸ MOL. F. 51. 1785-1786-i úrbéri összeírás. 24. csomó.

³⁹ Uo.

A települések lélekszám szerinti megoszlása 1614-ben⁴⁰ a következő:

(III.)

	Udvarhelyszék	Marosszék	Csík-Gyergyó- Kászsószék	Háromszék
250 alatti lélekszám	101	100	6	31
250 feletti lélekszám	29	16	42	63
Összesen	130	116	48	94

Udvarhelyszék és Marosszék a legtöbb kistelepüléssel rendelkező székek a Székelyföldön 1614-ben. Udvarhelyszék településeinek 77,69 százaléka kevesebb mint 50 családfőt - 250 lelket - számlál. Utánuk Háromszék következik 31 és Csík-Gyergyó-Kászsószék csak hat 250 léleknél kevesebbet számláló helységgel. (A családokat öt tagból állónak vettük.) Nagyságrend szerint tehát Havasalja falvai ekkor szervesen illeszkednek Udvarhelyszék keretébe és látható nagyságrendi eltéréseket mutatnak Háromszék, de különösképpen Csík-Gyergyó-Kászsószék falvaitól.

Hogy ez a kép változott-e a 18. század végére, arra, ha nem is pontos, de hozzávetőleges választ adhatnának a II. József-féle népszámlálás adatai, de az értékelés itt a vártnál is több nehézségbe ütközik. Először is az 1786-os számbavétel alól kivétettek azok a székely falvak, ahol határőrkatona volt, másodsor pedig az összeírás nem a régi, hagyományos vármegyei és széki beosztás szerint történt, hanem a II. József-féle új területi beosztás szerint,⁴¹ mely Marosszéket Küküllő megyéhez, Háromszéket Kászsószékkal együtt a Barcasághoz és Felső-Fehér megye egyes részeihez csatolta, míg Csík- és Gyergyószékek Udvarhelyszékekkel együtt alkották Udvarhely megyét. Ilyen körülmények között a régi területi egységek demográfiai és történeti nyomkövetése nem kis nehézséget okoz. Összehasonlító adatként azonban szükségesnek látjuk megemlíteni, hogy az ekképp létrejött Udvarhely megye 168 települése közül 86-nak 300 alatti volt a lélekszáma, ami arra enged következtetni, hogy Udvarhelyszék megőrizte a túlnyomórészt kis településekből álló struktúráját. Ennek kapcsán nyilván felvetődik a kérdés: miért éppen Udvarhely- és Marosszéknek ilyen a településhálózata? Miért van épp ezekben a székekben olyan sok - napjainkig életképes - kis település? Udvarhelyszék vonatkozásában a válasz egy részét a földrajz, illetve a geohistoria adja meg. A Csíki- és Gyergyói-medencétől eltérően, ahol nagy kiterjedésű, nehezebben védhető, nagyobb folyók által szabdaltsík területeket lát az arra utazó, Udvarhelyszéken nem talál mást, mint egy vulkáni fennsíkot és a Küküllő dombvidékét, melyet patak völgyek szaggatnak, de bővizű, nagy folyója a Nagy-Küküllő kivételével tulajdonképpen nincs. Ez a patakok, patakfolyók - mint amilyen például a Nyikó, a két Homoród, a Gagy - által szaggatott, dimbes-dombos vidék a kis településeknek kedvez. A szék Havasaljához hasonló részein pedig, melyekre az erdő, a csapadékosság és a gyengén termő erdőtalaj jellemző, érdekes ellentét alakul ki a rendelkezésre álló, voltaképpen nagy kiterjedésű föld és a belőle irtás útján állandóan használhatóvá tett csekély hányad között, amely ezeken a helyeken többnyire a törpefalukat vagy az egészen szórt településrendet tette általánossá.⁴²

⁴⁰ UszLt. Székely láda, 56. sz. (VIII. 1. Az 1614-es conscriptio). Vö. Imreh István- Pataki József: *A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején.* = *Székely felkelés 1595-1596.* Buk., 1979.

⁴¹ Némethy Artúr: *Magyarországi törvényhatóságok beosztásának változásai 1526 után.* Statisztikai Közlemények, 1958. II. évf. 3-4. 111-112. L. még Thirring Gusztáv: *Magyarország népessége II. József korában.* Bp., 1938. 14-18.

⁴² Maksay Ferenc: *i.m.* 103.

b) Ahhoz, hogy egy árnyaltabb demográfiai képet adhassunk a tájegységről, különösen a lakosságszám 18. század eleji változásairól, szükségesnek tartottuk a következő táblázat beiktatását, melyben csak Havasaljának a Ballé és Bosnyák patakok menti, Oroszhegy környéki falvai szerepelnek, a Küküllő menti négy falu nem, ugyanis Fenyéd, Máréfalva, Keményfalva és Zetelaka kimaradt az 1713-as összeírásból.

Oroszhegy és környékének lakossága a 17-18. század folyamán a következőképpen alakult:⁴³

(IV.)

		1614	1713	1722	1750	1786
1.	Oroszhegy	365	220	435	545	868
2.	Szentkirály	300	105	275	270	438
3.	Ülke	135	130	155	165	284
4.	Fancsal	85	70	75	(93)	112
5.	Tibód	95	50	25	75	130
6.	Szenttamás	55	35	70	65	78
	Összesen	1035	610	1035	(1213)	1910

A 18. század elején 1614-hez viszonyítva a népesedési mutatók egyértelmű csökkenését figyelhetjük meg. Van falu, mint Szentkirály, amely lakosságának egyharmadát veszítette el a századfordulón és a század első évtizedeiben, van, amelyik közel felét, mint Tibód és Szenttamás. A következő évtizedben sem javult számottevően a helyzet, az 1722-es mutatók a stagnálásnál alig jeleznek egyebet. Minek köszönhető ez a demográfiai mélypont?

A századelő első olyan nagy eseménye, ami lakosságtizedelő lehetett volna, a II. Rákóczi Ferenc által vezetett kuruc szabadságharc volt. Hogy milyen mértékben tudható be ennek az első évtized végén bekövetkezett népességcsökkenés, ahhoz hasznos útmutatóul szolgál a kuruc hadseregnek 1704 őszén Radvánszky János parancsára történt összeírása.⁴⁴ Ebben a lajstromban Oroszhegy 37, Szentkirály 29, Ülke 14, Fancsal 14 és Szenttamás 8 családfővel szerepel (Tibód hiányzik az összeírásból). Figyelembe véve, hogy ez a lajstrom csak a katonák számát adja és vannak már szép számmal (különböző okok miatt) mentesítettek is, a családfők száma reálisnak tűnik; mivel viszont ez közelebb áll az 1614-es átlaghoz, mint az 1713-ashoz, arra következtethetünk, hogy a 17. század folyamán a népességszám meglehetősen stagnált, és a lakosságot nem az 1704 előtti harcok és zavargások tizedelték meg igazán. Ha itt figyelmezzünk arra a közismert tényre is, hogy a háborúk (amennyiben a kérdéses terület nem hadszíntér) - természetesen itt a 17-18. századról van szó - nem annyira lakosságtizedelők, mint más természeti jellegű katasztrófák és járványok, lévén hogy csak az aktív férfilakosságot, a katonaköteleseket, tehát a lakosságnak csak egy rétegét érintik, míg az utóbbiak a lakosság teljes egészét, az összlakosságot, még helytállóbbnak tűnik a következtetés, hogy nem a kuruc-labanc harcoknak köszönhető a század eleji demográfiai csökkenés. Az 1711-ig tartó kuruc háborúnak a következményeként természetesen voltak a Székelyföldnek, így tájegységünk oroszhegyi részének is számottevőbb veszteségei, de még mielőtt a nagymajtényi síkon letörött volna a zászló, 1708 végén kelet felől behurcolták Erdélybe a pestist. „... bocsátá Isten mind Erdélyre, mind Magyarországra: a pusztító döghalált, melyhez hasonló soha Erdélyben nem volt, miolta ember kezdette lakni. Az elmúlt esztendőben Havasalföldiben Bukuresten kezdő-

⁴³ Az 1614, 1750, 1786-ik évekre l. a 16. sz. jegyzetet; 1713. évi összeírások. MOL. Vegyes conscriptiók. F. 49. 4. csomó. 12. tétel. 5-16; 1722. évi összeírások. MOL. Vegyes conscriptiók. F. 49. 12. csomó. 7. tétel. 89-100.

⁴⁴ Magyarai András: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege*. Bukarest-Kolozsvár, 1994. 422-423, 425.

dék a pestis, oda Törökországból jött⁴⁵ - írja Cserei Mihály. 1710-ben még javában dühög a járvány, az áldozatok száma egyre nő. „De mindenek felett a pestis grassála az egész országban” - mondja ugyancsak Cserei Mihály erről az esztendőről is. „Elsőben a lovak, marhák, disznók, kutyák kezdenek dögleni. Segesvárott, minekutána harmadfél ezeren, és Marosvásárhelyen is annyin megholtanak volna pestisben, *Udvarhelyszéken tizennyolcezeren*, Marosszéken szintén annyin.”⁴⁶ Az egyre nagyobb veszteségeket sáskajárás, „egyéb földi férgek” és marhavész dühöngése tetézte.⁴⁷ A járvány harmadik éve 1711. A megholtak száma igen nagy. „Erdélyben még ugyan senki számba nem vette, mivel a pestis a mai napig is meg nem szűnt, de gondolom nincs héja a százezernek, kik eddig a pestisben megholtanak, bizony fegyver miatt is sok ezren hullottanak el. Rettenetes nagy ítélete Istennek rajtunk, mégsem térünk meg⁴⁸ - veszi számba és siratja az elpusztultakat Cserei uram. Ebben az évben sem jár egyedül a „mirigy”, mert „rettenetes baromdög”, nagy marhavész volt az egész országban.

A lakosságnak még nem is volt ideje kiheverni ennek a három évig tartó járványnak és a szatmári békének a következményeit, mert 1717 nyarán újból pestist hurcoltak be. Ehhez a csapáshoz még az is járult, hogy 1717 pünkösdjétől 1718 szeptemberéig nem volt eső. „... akkora éhség lett a mi Hazánkban, hogy az éhségtől kényszerítette némely erősebbek erőszakkal csoportosan gabonát s más eleségeket tulajdonosaiktól elraboltak, hárs, bikk, cserfák hajait, a két utóbbiaknak makkjait stb., különböző gyökereket, nádat még polyvát is egyben roncsolva, és pogácsa vagy kenyér formára megsütve enni kénytelenek voltak [...] Szóval akkora éhség volt, hogy némely falvakban annyin holtak el éhség, mint pestis miatt.”⁴⁹ Maga a ragály pedig csak 1720-ban szűnt meg.⁵⁰

Ezek azok a tényezők, amelyek a 18. század eleji demográfiai mélypontot magyarázzák Havasalja Oroszhegyhez tartozó hat falvában. A lakosság lassan tér magához. Lassú, de stabil, nyomon követhető növekedést csak 1750 után kezd mutatni a tájegységnek ez a része.

Most azonban nézzük meg, hogy mi történt ugyanebben az időszakban, a 17. század fordulóján és a 18. század első két évtizedében a másik négy faluval, a Küküllő mentiekkel. Mint már említettük, az 1713-as összeírásban nem szerepelnek. Az 1704 őszén Radvánszky János parancsára összeírt erdélyi kuruc hadsereg lajstromába csak Fenyéd és Küküllőkeményfalva vétetett fel: Fenyéd 15, Keményfalva 10 emberrel szerepel a lajstromban,⁵¹ Zetelaka és Márafalva, a két „nagyfalva” hiányzik belőle. Hogy későbben részt vettek-e az erdélyi kuruc hadseregben, annak harcaiban, nem tudhatjuk bizonyosan. Az összeírásból való kimaradásuk nem zárja ezt ki. Bizonyára voltak zetelaki, máréfalvi áldozatai is a kuruc szabadságharcnak, és „az országban grassáló pestis”, majd később a nagy szárazság őket sem kerülte el. Az 1721-es conscriptio szerint három falu - Fenyéd, Márafalva, Küküllőkeményfalva - lakossága szám-

⁴⁵ Cserei Mihály: *Erdély históriája* [1661-1711]. Sajtó alá rendezte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Bánkúti Imre. Bp., 1983. 432.

⁴⁶ Uo. 443.

⁴⁷ Réthly Antal: *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701-1800-ig*. Bp., 1970. 52.

⁴⁸ Cserei Mihály: *i.m.* 473.

⁴⁹ Réthly Antal: *i.m.* 71. Az idézet forrása: Benkő Károly: *Csík, Gyergyó és Kászon leírása*. Kolozsvár, 1853. 84.

⁵⁰ Ua. 88.

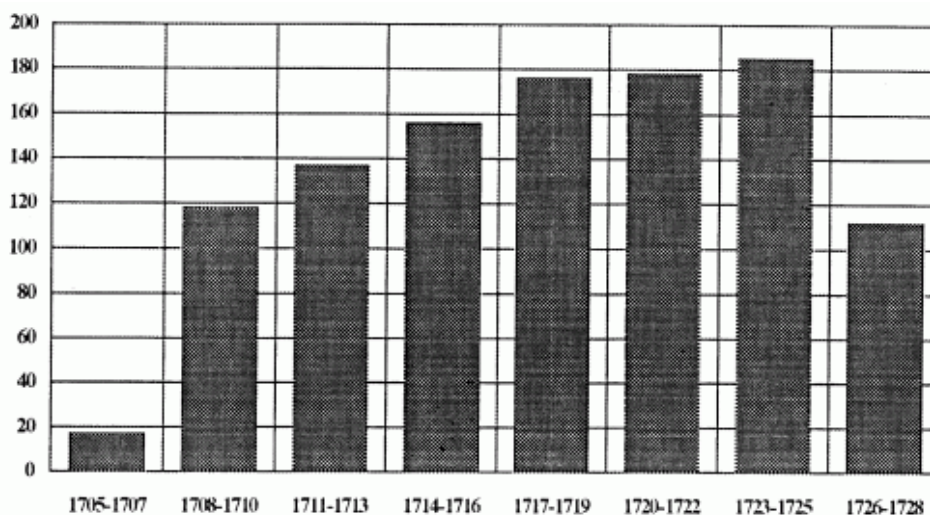
⁵¹ Magyar András: *i.m.* 424.

belileg stabilizálódást, lassú növekedést mutat. (Fenyéden 40-nel, Keményfalván 10-zel nőtt a lélekszám 1614-hez viszonyítva, Máréfalván pedig annyira állandósult, hogy öt híján elérte az akkori 235-ös lélekszámot.) Egyetlen kivétel, egyetlen rendhagyó eset - Zetelaka.

A tájegység kilenc falvának lélekszáma a conscriptiók bizonyágtétele szerint 1721-22-ben - a vészterhes évek, évtizedek után - valahol az 1614-es átlag körül mozog. Valamennyivel kevesebb, valamennyivel több annál, de az eltérés sehol nem számottevő. Ez természetes is, hiszen épp csak hogy elkezdődött a háborúk, mirigy, marhavész, sáskajárás és szárazság utáni újjáéledés. A lábadozás időszaka ez, az az idő, amikor még hallani a Cserei Mihályéhoz hasonló számbavétel feletti sirámokat. A veszteség még inkább jelen, mint múlt idejű. Egy falu a havasaljai tíz településből másként viselkedik. Vagy nem vésztett olyan sokat, vagy gyorsabban épült. Zetelaka lakóinak száma 1721-re majdnem megháromszorozódott 1614-hez képest. (1614-ben 395 lelket számlált, míg 1721-ben 1030-at, 1722-ben 1080-at.)

A falu hiányzott 1704-ben az erdélyi kuruc hadsereg összeírásaiból, de a harcokban azért még részt vehetett. A századelői dögvész, marhavész, szárazság ugyan nem ismert határokat, kivételeket. Zetelaka hatalmas erdeje, hegyi fekvése, a lakosság erdei, havasi (nyári) szállásokra való felhúzóda magyarázhatja, hogy a pusztítás itt nem olyan méretű, mint másutt. Azt, hogy Zetelaka nem a környező falvak mértékében, azokhoz hasonlóan szenvedte meg, élte át a vészterhes időket, a 18. századból fennmaradt egyházi anyakönyvek is mutatják.⁵²

Ezeknek megfelelően a születések száma Zetelakán 1705-1728 között a következőképpen alakult:

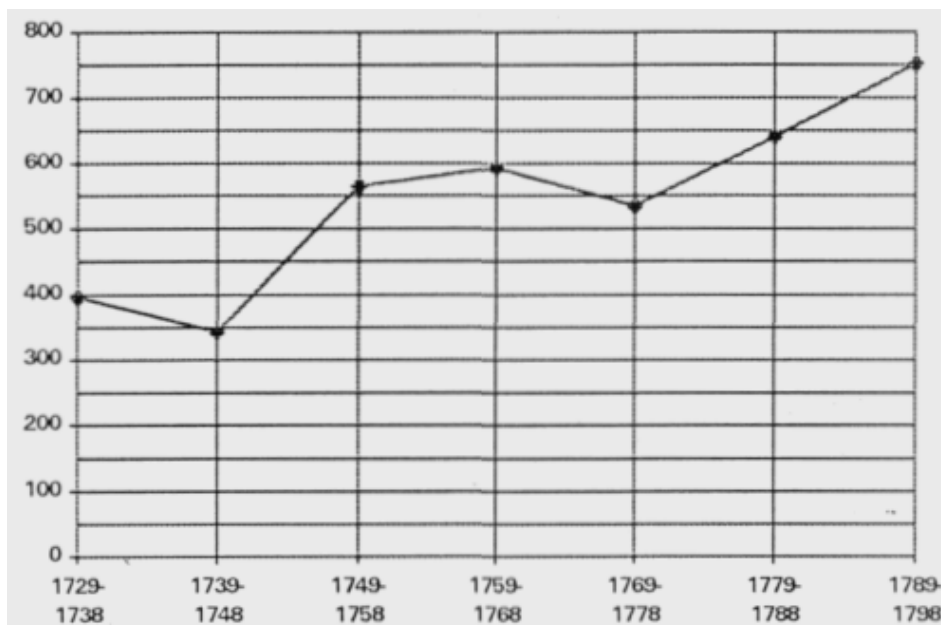

Látható, hogy a születések száma 1708-tól kezdve (ez a pestis behurcolásának éve) folyamatosan növekedő tendenciát mutat egészen 1725-ig. A 18. század első negyedének végén - 1723-1725 között - a születések száma Zetelakán eléri a század eddigi legmagasabb szintjét, a 185-öt. Mivel a halálozások és esketések hiányosan vannak feljegyezve (az esketettek például csak 1719-től 1728-ig), népszaporulatot jelző mutatókat nem tudunk összeállítani. A születéseket viszont tovább tudjuk követni, egészen 1798-ig, a század végéig, azzal a kevés különbséggel, hogy 1729-től 1798-ig a zetelaki és küküllőkeményfalvi kereszteltek egyazon anyakönyvbe írták be.⁵³

⁵² Csíkszeredai Állami Levéltár. F. 47. Egyházi anyakönyvek. 737-738.

⁵³ Uo. A tájegység többi településének 18. századi - 19. század eleji egyházi anyakönyvei nem maradtak fenn.

Ezek szerint a születések száma Zetelakán és Keményfalván 1729 és 1798 között a következőképpen alakult:

Az 1748 körüli visszaesést kivéve a század második felében is felfelé ívelő tendenciát mutat a születések száma Zetelakán. De ekkor ez a folyamatos növekedés már Havasalja valamennyi falujára jellemző. Így hát számok tükröztenek tényként kell elfogadnunk azt, hogy a századelőn, eltérően a tájegység összes többi településétől, Zetelaka növekedett.

Még mindig a tényeknél, azok bemutatásánál maradva, még az értelmezés és summázás előtt szeretnénk beiktatni ide a következő táblázatot, amelyet - bár vizsgált korszakunk időhatárait meghaladja - a teljes kép, a történelmi térben és időben való biztosabb tájékozódás szempontjából fontosnak vélünk.

(V.)

		1721		1750		1786		1857		1992	
		lélek	%	lélek	%	lélek	%	lélek	%	lélek	%
1.	Fenyéd	215	8,36	245	7,68	364	7,96	509	6,46	909	7,56
2.	Máréfalva	230	8,95	325	10,19	479	10,48	974	11,78	2017	16,79
3.	Keményfalva	150	5,83	175	5,50	222	4,85	443	5,38	695	5,78
4.	Zetelaka	1030	40,08	1230	38,58	1597	34,93	2659	32,16	4602	38,31
5.	Szenttamás	60	2,33	65	2,05	78	1,70	120	1,45	116	0,96
6.	Fancsal	65	2,55	(93)	2,91	112	2,47	175	2,11	146	1,21
7.	Szentkirály	255	9,92	270	8,48	438	9,58	780	9,43	1078	8,97
8.	Tibód	25	0,97	75	2,35	130	2,84	120	1,45	192	1,60
9.	Ülke	130	5,06	165	5,17	284	6,21	501	6,06	424	3,55
10.	Oroszhegy	410	15,95	545	17,09	868	18,98	1986	24,02	1833	15,27
	Össz.	2570	100,00	3188	100,00	4572	100,00	8267	100,00	12 011	100,00

Ez a táblázat magába foglalja a 18. századi két legátfogóbb összeírás - az 1750-es adóösszeírás és az 1786-os népszámlálás - Havasalja demográfiájára vonatkozó adatait, nyújt egy 19. század közepi fogódzót, valamint megadja az utolsó 20. század végi népszámlálás még hivatalosan közzé nem tett adatait.⁵⁴ Ami első pillantásra szembeütő bárkinek, az a települések tájegységen belüli majdnem katonásnak mondható sorrendje ebben a két és fél évszázados, rövidnek nem mondható történelmi időben. Zetelaka mindvégig első, Fenyéd ötödik, Szenttamás tizedik marad, Ülke és Keményfalva felváltva osztozik a hatodik-hetedik helyen, de változás, alapvető változás nem történik. Ez egyrészt a forrásaink viszonylagos megbízhatóságára, másrészt pedig arra enged következtetni, hogy itt egy behatárolt életterű, részben zárt, esetleg hagyományba is merevedett közösségről van szó, olyanról, ahol a kis falu kicsi, a közepes közepes maradt, de megmaradt, sok mindent túlélve és sok mindennek ellenállva a századok folyamán. De ne engedjünk még az értelmezés kényszerének és nézzük meg, mekkora volt falvanként a növekedés és hogy aránylik ez a szék lakosságának növekedéséhez.

Vegyük az utóbbit. Udvarhely-, Keresztúr- és Bardóc-fűszék településeinek száma 1614 és 1750 között mintegy 129 (nem számítva Udvarhely városát, de beleszámítva Keresztúrfalvát). A szék összlakossága 1614-ben 24 935, Havasaljáié 1980. Havasalja ekkor a széki összlakosság 7,49 százalékát képviselte. 1750-re ez 11,60 százalékra nőtt, lévén ekkor a szék lakossága 27 460, a tájegységé pedig 3188. A szék összlakosságának növekedése 1614-től 1750-ig 10,12 százalék, Havasaljáié 29,79, tehát jóval magasabb, mint a széki átlag.⁵⁵ Ezt a növekedést ebben az időszakban és különösen a 18. század első felében épp a tájegység havasaljai volta, viszonylagos elzártsága tehetette lehetővé.

Havasalja lakosságának falvankénti százalékos növekedése a következőképpen alakult a 17-18. század folyamán:

(VI.)

		1614-től 1721-ig	1721-től 1750-ig	1750-től 1786-ig
1.	Fenyéd	22,85	13,95	48,57
2.	Máréfalva	-2,12	41,30	47,38
3.	Küküllőkeményfalva	7,14	16,66	26,85
4.	Zetelaka	160,75	19,41	29,83
5.	Szenttamás	9,09	8,33	20,00
6.	Fancsal	-23,52	43,07	20,43
7.	Szentkirály	-15,00	5,88	62,22
8.	Tibód	-73,68	200,00	73,33
9.	Ülke	-3,70	26,92	72,12
10.	Oroszhegy	12,32	32,92	59,26

A mínusszal jelzett számok természetesen csökkenést jelentenek, a századelő katasztrófa sújtotta évtizedeinek következményét jelzik. A legkiemelkedőbb eset, Tibód 200 százalékos növekedése 1721-1750 között az azelőtti 73,68 százalékos csökkenés után pedig nem jelez mást, csupán azt, hogy Tibód lakóinak száma 25-ről 75-re emelkedett, mert a ragály, háború, szárazság sújtotta időszak alatt csaknem elpusztult a falu (a conscriptorok 1721-ben és 1722-ben is csak öt családfőt találtak itt).

⁵⁴ Vofkori László: *Erdély közigazgatási és etnikai földrajza*. Vörösberény, 1996. 132-133.

⁵⁵ Indokoltnak látszik, hogy a század második felére is elvégezzük ezeket a számításokat, de forrásaink nem teszik lehetővé, az összeírások itt ugyanis úrbéri conscriptiók, a II. József-féle népszámlálás pedig nem követi a régi területi-közigazgatási beosztást.

Mivel egy demográfiai adatsor önmagában nem értelmezhető, egy 200 százalékos növekedésnek ugyanis nincs adott esetben *önmagában* semmilyen különös, rendhagyó következménye (mint azt az előbbi példával is igazoltuk), s minthogy forrásaink milyensége és mennyisége ebben a században (nemcsak Havasalja, hanem Erdély számos tájegységének viszonylatában) lehetetlenné teszi a demográfiai kép olyan, a teljesség igényével történő bemutatását, amelyben tényleges, természetes szaporulattal, a népfélesleg különböző válfajaival számolhatnánk, fokozott figyelmet kell szentelnünk a tényezők azon együttesének, amelyek befolyásolják a népesedéstörténetet, a demográfiai mutatókat, és amelyek forrásaink típusainak köszönhetően rendelkezésünkre is állnak. Természetesen a gazdaságra gondolunk itt, elsősorban a mezőgazdaságra, hisz Erdély népessége és ezen belül a Székelyföldre még a 19-20. század fordulóján is túlnyomórészt agrárnépesség. Havasalja lakói az 1785-86-os, valamint az 1819-20-as úrbéri összeírások *exameneiben* egyhangúlag földművesnek mondják magukat. A népsűrűség- és különösen az agrárnépsűrűség-számításban különleges jelentősége van a földminőségbeli különbségeknek, a művelési ágak helyi fontosságának (Csík és Udvarhely vármegye szántója például Erdély leggyengébb minőségű szántóterülete⁵⁶).

c) Föld és ember

A teljesebb demográfiai kép érdekében vessünk egy pillantást Havasalja társadalmi szerkezetére és az azt meghatározó gazdasági keretre.

Tájegységünk társadalmi megoszlását összefoglaló alábbi táblázatunkról előrebozsátanánk, hogy az 1786-os népszámlálás adatai azért nem szerepelnek benne, mert a népszámlálás csak a jogi és tényleges népesség számát adja, az egyes társadalmi kategóriákat külön nem tünteti fel. A táblázatban szereplő „szabad” lovon és gyalog katonáskodót jelöl. Ezek a conscriptiókban primipilus, pixidarius és libertinus néven szerepelnek. (Az összesítésből Fancsal 1750-es adatai hiányoznak.)⁵⁷

(VII.)

	1614	1722	1750
Armalista	1	9	8
Szabad	270	431	471
Jobbágy	86	55	75
Zsellér	39	11	45
Egyéb	-	45	20
Összesen	396	551	619

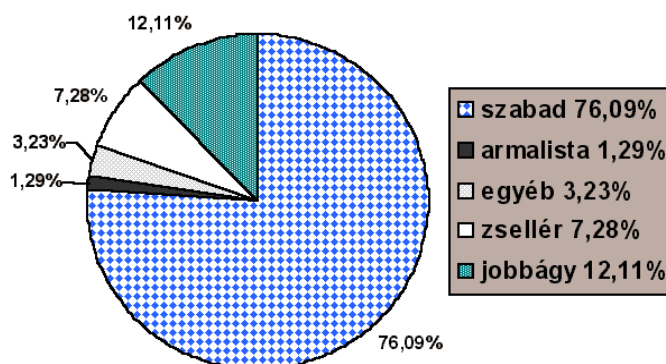
A havasaljai falvak társadalmi megoszlása is megerősíti azt a következtetést, melyet más tájegységek, a székely székek és az egész Székelyföld vonatkozásában már számszerűen igazoltak a kutatók, nevezetesen, hogy a székely társadalom nem is teljességében nemesi és nem is összességében eljobbágyosodott társadalom. Összetevő komponensei közül legszámosabb a szabad kategória, a primipilusok, pixidariusok, libertinusok rétege, és ez az évszázadok folyamán nem veszít nagyságából és erejéből. Havasalja falvai esetében enyhe növekedést mutat, és arányát más kategóriákhoz (jobbágy, zsellér) viszonyítva akkor is megőrzi, amikor a

⁵⁶ Venczel József: *A székely népfélesleg*. Hittel, Kolozsvár, 1942. VII. évf. 1. 20.

⁵⁷ Lásd a 16. és 35. sz. jegyzetet.

vészteljes időkben az összlakosság száma erősen lecsökken.⁵⁸ Ezt a megoszlást illusztrálja az alábbi grafikon is, mégpedig a század egyik legreprezentatívabb esztendejében, 1750-ben, amely nemcsak azért viszonyítási év számunkra, mert a század közepén van, annak mondhatni vízvonaladója, nemcsak azért, mert ekkor történt a század legátfogóbb, legnagyobb horderejű összeírása, hanem azért is, mert eddig tartott, eddig elhúzódott az az időszak, amit az első negyedszázad katasztrófái határoztak meg, és amelyet talán a tévedés kockázata nélkül nevezhetünk a regenerálódás idejének.

A 18. század második felének és a 19. század elejének legfontosabb conscriptioi úrbéri összeírások, melyek a szolgáló emberek létszámára, vagyoni állapotukra és urukhoz fűződő viszonyukra derítenek fényt. Az 1785-ös úrbéri conscriptio tanúsága szerint Havasalján 144 szolgáló ember volt, 104 jobbágy és 40 zsellér⁵⁹, míg a Conscriptio Czirakjana a tíz faluban 44 jobbágyot és 35 zsellért ír össze.⁶⁰ 1777-ben Zetelaka privilegizált községben 290 libertinust, 26 jobbágyot, 17 zsellért, 1 vagust és 5 cigányt talál a szántók és kaszálók hozamára kíváncsi hatalom.⁶¹ 1778-ban az Oroszhegy környéki hat faluban, Ülkében, Fancsalban, Tibódon, Szenttamáson és Szentkirályon 10 armalistát, 270 libertinust, 69 jobbágyot és 15 zsellért írnak össze az agrárkapacitást számba vevő conscriptorok.⁶²

A különböző társadalmi rétegeket nem választotta el merev válaszfal. A falu, amely megkívánta a közösségben való működést, nem is kedvezett ennek. A társadalmi mozgás több irányú, de a kor dokumentumai leggyakrabban az elszegényedés, a birtokvesztés révén történő státuszváltozást jelzik. „Az elmúlt Esztendőben nagyon el szegényedtem, és sokkal meg adosottam, nyomorék feleségem neveletlen gyermekem tartó, nintsen egyebem egy benváló jóságos rajta lévő Házzal, ell adván szántom zálogára”⁶³ - hangzik zetelaki Orbány Ignátz panasza,

⁵⁸ 1713-ban, a ragály és éhínség idején, az Oroszhegyhez tartozó hat faluban az összcsaládfők 63,11 százalékát a szabadok alkották. Természetesen a szabadok nagy részaránya a faluközösségen belül nemcsak a Székelyföldre jellemző. Így volt ez máshol is, hisz hasonló feltételek hasonló életmódhoz vezetnek, mint például Moldva rázeși falvaiban, valamint a havasalföldi moșneni komunitásokban. Vö. Stahl, Henri H.: *A régi román falu és öröksége*. Bp., 1992. 75-82.

⁵⁹ 1785-86-os úrbéri összeírás. MOL. F. 51. 23-24. csomó.

⁶⁰ Conscriptio Czirakjana. 1819-1820. MOL. F. 52. 118. kötet.

⁶¹ UszLt. Közigazgatási akták. 1777. évi 88. sz. irattartó.

⁶² UszLt. Közigazgatási akták. 1778. évi 91. sz. irattartó.

⁶³ UszLt. Közigazgatási akták. 1835. évi 570. sz. irattartó.

kinek a székhez kellett fordulnia azért, hogy a bíró hatalmaskodással meg ne vegye birtokát, az ő szabad jószágát „betsú árán”, „holott találtatott olyan érdemes Uri Ember a ki ad 600 száz [!] forintot zálogára”.⁶⁴

A századforduló után az 1809-es év, a nemesi felkelés éve az, amikor általánosan fontossá válik, hogy ki melyik *rendhez*, milyen társadalmi kategóriához tartozik. „Mü Nemes Udvarhelyszékben Oroszhegyben lakok akik az ide aláb Nevünket subskribálytattyuk Adgyuk az Bizonság tevő Levelünket iljen Dologroll hogy Czincziri András Oroszhegyben ált fel, it lakot mindenkor de mi nem tudgyuk soha a mü idenkben Urat szolgáltak volna”⁶⁵ - bizonyítják négy „Oroszhegyben lako *Nemes* személyek”⁶⁶. A régi székely szabadságjogok és kiváltságok visszaadásának garanciája nélkül, a már adózó székelység vonakodott felkelni. A szék levéltárában sokasodnak azok a panaszlevelek, melyek valamelyik családtag zászló alá sorolás alóli felmentését kérik, „mint hogy egy fiam vagyon/: a ki lustráltis:/ mustráltis”⁶⁷ - mondja Fenyédi Sándor Lőrincz, „Mint, hogy az fiam Márafalvi kissebb Pál István el irattatott gyalog katonának az Insurectióba tehát ez okon ilj méltó mentségemet kénteleníttem Nagyságod és a Tekintetes Permanens Comisio eleibe feladnom a véget hogy az irt fiam gazdának mellettem meg maradgyon, mint hogy a jobb karom ez előtt öszve romlott s törött ugy hogy sem fel emelni jól nem tudom, sem szántani sem vetni, még tsak egy tisztességes létzet is vélle nem tudok vágni”⁶⁸ - panaszolja Márafalvi Öreg Pál István, kérvén alázatosan a „méltóságos Liber Báró kiráj Bíró Urat” és a „Tekintetes Commisiot”, hogy méltóztassanak „az irt fiamat mellettem gazdának meg hagyni, mint hogy ezekről recognoscálhat az egész Marefalvi communitás is”.

Az ilyen és ehhez hasonló eseményekkel együtt a mindennapokkal való viaskodás nem változtatott számottevően Havasaljának az előbbieken bemutatott társadalomszerkezetén, és itt hadd idézzük az angol (és európai) tradicionális társadalmak, közösségek egyik kiváló ismerőjét, Peter Laslett-et, aki az *Elvesztett világban* azt mondja, hogy „forradalom, visszavonhatatlan változás, amely magát a társadalmi szerkezetet változtatja meg [...] majdnem soha nem történetelt meg a tradicionális, patriarchális, iparosodás előtti társadalmakban”.⁶⁹

Még figyelmeznünk kell valamire, ami adalék a még pontosabb népesedéstörténeti képhez, és az nem más, mint a következő:

Mekkora területen lakott ez a népesség? Hány telken, mekkora szántón gazdálkodott? Mekkora volt a faluhatár? Megannyi nagyságrendre vonatkozó kérdés, ami elválaszthatatlan a népesedési adatoktól, hisz ezek a gazdasági potenciál függvényei is.

Mivel forrásaink bizonyos időszakokra nem szolgáltatnak adatokat, és főleg a század első felében történő összeírások nem országosak, hanem meglehetősen esetlegesen vesznek számba vidékeket - kérdéseinket röviden megválaszolandó -, ismét csak a Bosnyák és Ballé patakok menti hat falut, Oroszhegyet és környékét vesszük szemügyre. A tájegység Küküllő menti

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ UszLt. Közigazgatási akták. 1809. évi 362. sz. irattartó. 62.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Ua. 39.

⁶⁸ Ua. 106.

⁶⁹ Laslett, Peter: *The World we have lost*. London, 1965. 4.

felével, az egész tájegységgel ilyen szempontból részletesen a következő fejezetben foglalkozunk, adataink viszont az egész tájegységre nézve reprezentatívak.

A birtokolt szántóföld és igaerő Oroszhegyen és környékén a 18. században a következőképpen alakult:

(VIII.)

	Szántó		Igaerő	
	Összesen köből	Egy családfőre eső köből	Összesen ökör + ló	Egy családfőre eső ökör + ló
1713	1217	10,79	306	2,50
1722	2543,25	12,28	506	2,44
1750	2718,50	12,13	477	2,12

A conscriptiók tanúsága szerint ez a határ nem tág. Még akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy forrásaink megalkotói adókivetésben gondolkodva vették számba a földbirtokot, melynek során az itt-ott való kedvezés eléggé szokásos gyakorlattá vált, ami aztán szükségszerűen azzal járt együtt, hogy a lajstromokban kissé megfogyatkozott a föld. Ami még fontosabb, hogy ez a határ nem növekszik számottevően. Nem növekedhet, mert az erdő szorításában él, az irtással elhódítható szántó pedig ilyen és ehhez hasonló hegyvidéki körülmények között nem lehet igen nagy terület. Az egy családfőre eső szántó (köbőlben) mégsem sokkal kisebb, mint a Székelyföld hasonló természeti adottságokkal rendelkező tájegységein. Például 1713-ban Kászonszék négy falujában az egy családfőre eső szántó 10,73 köből, Oroszhegy falvaiban 10,79. Ugyanez 1721-ben ott 13,78, Oroszhegyen 12,28.⁷⁰ Az 1750-es adatok között sincs számottevő nagyságrendbeli különbség, ami arra enged következtetni, hogy a Székelyföld különböző vidékein egy alapvetően azonos termelési mód létezett és őrződött meg a maga hagyomány-szerűségében.

A szántóhatár tehát szűk, nincs hová terjeszkedni, az igaerő sem sok. Egy családfőre átlagban két, két és fél ökör vagy ló jut. Ezek a körülmények is magyarázzák részben azt a demográfiai ténytet, amit az előzőkben már bemutattunk, nevezetesen, hogy a három törpetelepülés: Fancsal, Tibód és Szenttamás lélekszáma két évszázadon át alig változott (75-200 között ingadozott). Olyan lélekszámnövekedést, ami figyelemre méltó, csak a nagy és közepes falvak mutatnak: Zetelaka, Máréfalva, Oroszhegy és a 20. században Szentkirály.

A természetes szaporulat és a tényleges szaporulat közti különbség a népfelesleg. A Székelyföld népfeleslege két részre oszlik: egyik fele gyarapítja a helybeli székelységet, ez az *álló népfelesleg*, a másik „mozgó elemmé” lesz, elvándorol, ez a *mozgó népfelesleg*.⁷¹ Ennek elvándorlása különösen jól nyomon követhető az 1881 utáni évtizedekben, de létezett a 17. és 18. századokban is, ezeket „méltán nevezhetjük a romlás századainak, amikor általános és bevett szokás, hogy a székek állandóan boldogtalanságukról panaszkodnak”.⁷² A mozgó népfelesleg elvándorlását megakadályozandó, a népesedésben beálló feszültségeket enyhítendő és megoldandó a 18. században is születtek rendeletek, melyekben megparancsolták, hogy ahol „Moldvára menő utak és ösvények vadnak, azokra mindenütt szorgalmatos vigyázások legyen minden tisztviselőnek; ha marhástól, feleségestől innét Erdélyből az szegénység által akarna

⁷⁰ Imreh István-Pataki József: *Kászonszéki krónika 1650-1750*. Bp., L. 1992. 117,

⁷¹ Venczel József: *i.m.* 25-28.

⁷² Uo. 31.

menni, el ne bocsássák, hanem megtartóztassák...”⁷³ Csakhogy guberniumi rendelettel nem lehetett megállítani ezt a folyamatot. Akkor sem, később sem. Ha táblázatainkat (különösen a VI. táblázatot) szemléljük, ahol azt láthatjuk, hogy pl. Fenyéd lakossága 1750-től 1786-ig 48,57 százalékkal nőtt, arra kell gondolnunk, hogy ez a növekedés nem más, mint ez alatt az idő alatt képződött népfélesleg. Azt mondhatjuk erről a növekedésről, hogy már jelentős, de természetesen mindig valamihez viszonyítva, példánk esetében az 1721-es állapotokhoz mérve.

Havasaljával kapcsolatos demográfiai vizsgálódásaink során talákoztunk egy olyan jelenséggel, amellyel a későbbiekben részletesebben foglalkozunk majd, és amelyre a néprajzkutatók is felfigyeltek. A mozgó népfélesleget, esetenként az álló népfélesleg egy részét, bizonyos falvak úgy vezetik le, hogy a havasi, eredetileg csak nyári szállásaikból kirajzással új településeket hoznak létre. A folyamat nyilván nem 18. századi, hanem későbbi. Az új, hegyi települések közül némelyek a 19. század fordulója után, a 20. század elején képesek teljes önállósulásra is, községgé válnak, mint például az oroszhegyiek szállásokra való „feltelepedéséből” alakult Varság.

Összefoglalva az eddigieket, Havasaljáról a következőket mondhatjuk:

A 18. század folyamán és a 19. század elején (különösen a 18. század második felében) a tájegység lakossága gyarapodott, de robbanásszerű változás nem történt itt. Falvai szervesen illeszkednek Udvarhelyszék kishelységekből álló településhálózatába. Havasalja hagyományőrző közösségnek az élettere. Nehezen éri el a változás, és nehezen ad teret a változásnak. (A változás szempontjából gyors és pozitív eredményt a társadalom strukturális átépítése, az agrár életforma felszámolása hozhatna.) Fejlődése úgy sajátos, ahogy az egész Székelyföldé az.

⁷³ Uo.

A havasaljai falvak társadalmi és gazdasági helyzete a 17-18. században

a) Társadalmi szerkezet

Jóllehet olyannyira sajátos, még sincs kizárólagosan székely sors, rokonítható az sok más népcsoport adott időszakbeli, azonos okok nyomán kialakuló életútjával.

Az előbbieken részben már bemutatott tájegység, az udvarhelyszéki Havasalja, ez a több falut magába foglaló formáció, amely gazdasági, társadalmi egységként, életkeretként működik egy kisközösség számára, szintén nem kizárólagosan székely sajátosság. Európában és itt a Kárpát-medencében sem rokontalan. Jelen esetben mégsem a rokonságra, a rokoníthatóságra figyelmeztünk (azt csak jelezni szeretnénk), hanem a sajátosságokra, Havasaljának mint a székelységen belül is sajátos szerepet betöltő tájegységnek a specifikumaira.

Vizsgálódásaink többfókuszúak: a *társadalmi rétegződés*, majd a *gazdaság* fejlődésének sajátos menetét szeretnénk megvilágítani, és mivel a társadalom elválaszthatatlan az intézményeitől, fényt szeretnénk deríteni ezen intézmények - elsősorban a faluközösség - mechanizmusaira, melyek a közösségi létet a maga egészében - általános és sajátos elemeivel együtt - működtetik. Két kérdéscsoport köré tömörítenénk mondanivalónkat:

a) Társadalomtörténeti vonatkozásban: mivel magyarázható Havasalján a szabadrendűek dominációja? Miért nem a szolgáló emberek, a colonusok, inquilinusok, subinquilinusok száma nő? Kinek a jobbága a jobbágy?

b) Milyen volt a viszony a tájegységen belül a különböző társadalmi rétegek között? Milyen itt az egyes rétegek gazdasági súlya, fontossága? Milyenek a mindennapok, a gazdálkodás, az emberközi viszonyok? Van-e ellentét, társadalmi feszültség?

A két kérdéskörre adandó válaszok kirajzolják Havasaljának mint tipikusan hegyvidéki székely tájegységnek a sajátosságait a gazdasági, társadalmi, demográfiai és intézményes élet mechanizmusával együtt. Ezt a képet a történeti valóság ezen felsorolt komponenseire nézve modellértékűnek tekinthetjük.

Tekintsük át mindenekelőtt - most már nem kimondottan a népesedés történetére figyelmezve - Havasalja *társadalmi rétegződését*, amelyet a következő táblázatban összesítünk.⁷⁴

(IX.)

	1614	1722	1750
Armalista	1	9	8
Primipilus	100	177	-
Libertinus	170	254	471
Jobbágy	86	55	75
Zsellér	39	11	12
Ház nélküli zsellér	-	-	33
Kóborló	-	37	13
Egyéb	-	8	7
Összesen	396	551	619

⁷⁴ A számok családfőket jelölnek. A táblázatban a pixidariusok kategóriáját a libertinusokkal együtt tüntettük fel. (Az adatokra vonatkozóan lásd a bevezetés 8. sz. jegyzetét.)

(Zárójelben szeretnénk ismételtén megjegyezni, hogy használt forrásaink, a különböző típusú conscriptiók sem mentesek - mint általában az írott történelmi források - a bizonytalanságtól, következetlenségtől, sokszor nehéz követni a tollforgató, a *scriba* „szubjektív” szemléletmódját, ennek ellenére hosszabb időszak - félévszázad, évszázad - bővebb adatsorai biztosabb támpontokat, trendeket kínálnak, és lehetővé teszik, hogy a megoszlásokat, arányokat pontosabban mérhessük fel.)

Havasalján a Bethlen Gábor országlásától számított másfél évszázadban állandósult, majd megnövekedett a szabad családfők száma. 1750-ben az armalista, primipilus, pixidarius és libertinus családfők az összcsaládfők 77,85 százalékát teszik ki. Ez a lófő és gyalog székely többség a 18. század közepén nagyobb a székelyföldi átlagnál, és nagyobb például a kászon-széki átlagnál is, ami a maga 67,38 százalékával a Székelyföld egészében szintén kiemelkedően magas arány.⁷⁵ Ezen a vegyes jogállású székelységen belül, ahol jobbágyok és zsellérek szabadrendiekkel együtt élnek, az alávetettek, a szolgáló emberek létszáma - forrásaink tanúsága szerint - állandósult. 1614-ben 125 szolgáló ember van Havasalján, ez a szám 1722-re a századelő katasztrófáinak betudhatóan 66-ra csökken, de 1750-re ismét a stabilitást tükröző 120-as számmal jegyzi a nagy országos adóösszeírás a tíz falu jobbágyainak, inquilinusainak és subinquilinusainak számát. A szolgáló emberek számbeli, gazdasági súlyáról, a faluközösségekben elfoglalt helyükről, szerepéről sokat árulnak el a 18. század második felének és a 19. század elejének úrbéri összeírásai, a már többször említett, idézett 1785-ös úrbéri összeírás és a Conscriptio Czirakjana. Bár ezek csak a szolgáló népességre vonatkozóan szolgáltatnak adatokat, az adóösszeírásokkal való együttes használatuk - mivel adataik kiegészítik egymást - közelebb visz a történelmi valóság megismeréséhez.

„Határunk kettő vagyon, mellyeknek edgyüttvéve a negyedik része a tiszta és elegyes búzát, úgy a rosot jól meg trágyázva meg termi, a többi részein a Soványság, kövek, kősziklák és haszontalan hegyek miatt meg nem teremnek” - felelik az 1785-ös úrbéri összeírás examenjének negyedik pontjára az Oroszhegyen felesketettek.⁷⁶ A szántóhatár bevallások szerinti leírása azonos képet nyújt a 18. század elején, második felében és a 19. század első negyedének végén is Havasalja valamennyi falvában. 1722-ben a conscriptor Szenttamásról, a tájegység legkisebb közösségéről szintén a következőket írja: „Egy zárt völgyben fekszik, csekély hasznú és szárazság idején gyakran elapadó patak mellett. Két részre osztott határa van, részben déli, részben északi fekvésű; váltóforgóban négy ökörral szoktak szántani, a szükséges trágyázással őszi és tavaszi vetésre közepes termésre alkalmas.”⁷⁷ Ha fokozottan figyelembe vesszük a források hibalehetőségeit, azt, hogy az úrbéri összeírások kérdéseire adott feleletek is szabványosítottak, nem mentesek az őket papírra vető írástudók kordivatnak megfelelő *kincstári* nyelvi fordulataitól, valamint azt, hogy a parasztoknak nem állt érdekében pontosan bevallani az általuk bírt teljes földmennyiséget, még akkor is a megélhetést nyújtó határ képe megbízhatóan kirajzolódik ezekből a forrásokból. „...agyagos határunkat két forduloban használjuk, s inkább négy ökörral mint kettővel mivelhettjük” - vallják az investigátoroknak a szentkirályiak 1820. július 29-én.⁷⁸ A határ köves, agyagos, nehezen művelhető, egészében véve szűk, kevés, és minden egyes falunál, mindkét úrbéri összeírás alkalmával

⁷⁵ Imreh István - Pataki József: *Kászon-széki krónika*. 42.

⁷⁶ 1785-86-os úrbéri összeírás. MOL. F. 51. 23. csomó. 4.

⁷⁷ 1722. évi összeírások. Vegyes conscriptiók. MOL. F. 49. 12. csomó. 7. tétel. 89-90.

⁷⁸ Conscriptio Czirakjana. 1819-1820. MOL. F. 52. 118. kötet. 194.

elhangzik - 1820-ban tételesen, azonos szavakkal megfogalmazva, ugyanabba a formulába öntve -, hogy „a Határnak felit közepes Joságunak, a más felit alább valónak lehet venni”.⁷⁹ A határ terméketlenségét, azt, hogy falunként felibe vagy negyedibe ha megterem a búza, rozs, haricska, és az is csak jó trágyázással, a havasaljai körülmények okozzák. Közel a havas. Szorításában ilyenné vált a gabonatermesztés, és ilyen is maradt. Irtással lehetne meg- és visszahódítani területet, szántót a falu számára, de 1785-ben egyáltalán nem, 1820-ben pedig összesen három faluban írtak össze irtásföldet.⁸⁰

Ez a határ földrajzi adottságainak következtében csak egy bizonyos lélekszámot tudott eltartani. Havasalja nem az a hely, amely alkalmas lett volna nagy jobbágytelepítésekre. A természetes szaporulatnak köszönhetően így is aprózódik a telek, a szabadrendűeké és jobbágyoké egyaránt, ezért olyan gyakoriak a conscriptiókban az 1/4, 1/8, 1/12-ed nagyságrendű belső telkek (amelyekről így sem tudjuk egészen pontosan megmondani, hogy mekkorák, hisz a Székelyföldön és így Havasalján sem volt egy szabványosított, törvény szentesítette teleknagyság, amelyhez valamennyi telek mérhető lett volna). Természetesen nemcsak a telek aprózódik, hanem a hozzá tartozó külső appertinentia is.

A határ terméketlensége mellett más is útját állta, kedvét szegte a Havasaljára való olyan méretű jobbágytelepítésnek, ami változtatható volt a társadalmi struktúrán. A földközösségként is működő faluközösségekben a közhatárból való részesedés kulcsszerepe, amint az *Approbatae Constitutiones* is kimondja,⁸¹ már a 17. századtól kezdve az *antiqua sessióra* van kiosztva. Aki nem rendelkezett *antiqua sessióval* (vagy másképp mondva belsőséggel, ülés-hellyel, régi telekkel, ős házhellyel, *intravillanummal*, nyilas házhellyel és még folytathatnánk a sort), azt nem illette rész a közhatárból, nem *jussolt nyilat*. Dósa Elek 1861-ben megjelent nagy összefoglaló jogtudományi munkájában az *Approbatae Constitutionesre* hivatkozva értekezik a régi telkekről, megállapítva, hogy a közhatár használata „a belső régi telkek birtokarányában illeti azok tulajdonosait”.⁸² Az *antiqua sessio* olyan rendelkezési arányosságnak a rögzítője, amelyet csak a közösség egésze, Havasalja falvai esetében pedig az egyes lakosságú faluközösség módosíthat. Közhatárból foglalt, falu földjéből felfogott, irtott belsőséget például nem lehet régi telekszámba venni, sem pedig egy egész telket földarabolással szaporítani. Szokásból lett törvényerejű feltétel az is, hogy a belsőséget „hatvan esztendőktől fogva egyformán *antiqua sessiónak*” tekintsék.⁸³ A *commune terrenum*, a közhatár fogalomköre tág. Szántó, szénarét, erdő, minden ide tartozott, ami véglegesen felosztva nem volt, minden a régi telkek *appertinentiájának, járultságának* volt tekinthető. Általában az „*antiqua*” lesz később a kulcs, a részesedési arány meghatározója az egyénivé váló mezőgazdasági területekhez a végleges felosztásnál.

Havasalján így hát amellet, hogy a mostoha természeti feltételek nem vonzották a székely vagy vármegyei nagybirtokosokat, a többségében szabadrendű birtokosok vigyáztak arra, hogy belső telket senki ne idegeníthessen el, s így új colonusokat senki ne telepíthessen a falu által

⁷⁹ Ua. 455.

⁸⁰ Ua. 125-455.

⁸¹ *1540-1848. évi erdélyi törvények*. Corpus Juris Hungarici. Bp. 1900. 101-102.

⁸² Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. Kolozsvár, 1861. II. 196-197.

⁸³ Kilyéni Székely Mihály: *A Nemes Székely Nemzetnek Constitútiója, Privilégiumai és a Jóság leszállását tárgyazó némely törvényes ítéletei, több hiteles Leveles-tárakból egybe-szedve*. Buda, 1818. 257.

elismert intravillanumra. Ezért vallják 1820-ban egyhangúlag a parasztok, hogy „a telkek eladása nemcsak hogy nem szabad, sőt meg is van tiltva”.⁸⁴

Bár a két úrbéri összeírás a tájegység valamennyi jobbágyát ősjobbágyként tünteti fel, többségükben nem telepített jobbágyságról van szó, hanem olyanokról, akik az idő folyamán elszegényedés, földzálogosítás okán jutottak szabadsorból függőségbe. Ez a függőségbe jutás s az elszegényedési folyamat nem erősödik tovább a 18. században s a 19. század első negyedében. A conscriptiók arról tanúskodnak, hogy a szabadrendűek megtartották gazdasági erejüket, társadalmi befolyásukat.

Ahhoz, hogy árnyaltabb legyen a kép, nézzük meg közelebbről földesúr és szolgáló ember viszonyát.

A földesurak és szolgáló emberek száma Havasalján 1785-ben és 1820-ban községenként a következőképpen alakul.⁸⁵

(X.)

		1785				1820			
		Földesúr	Jobbágy	Zsellér	Összesen	Földesúr	Jobbágy	Zsellér	Összesen
1.	Fenyéd	7	22	6	28	9	7	10	17
2.	Máréfalva	12	9	8	17	7	10	3	13
3.	K. Keményfalva	2	3	-	3	3	1	-	1
4.	Zetelaka	9	17	22	39	12	3	8	11
5.	Szenttamás	2	1	1	2	-	-	-	-
6.	Fancsal	*	*	*	*	-	-	-	-
7.	Szent-király	10	21	-	21	9	12	1	13
8.	Tibód	5	10	1	11	7	5	10	15
9.	Ülke	3	3	1	4	3	2	1	3
10.	Orosz-hegy	5	18	1	19	6	4	2	6
	Összesen	55	104	40	144	56	44	35	79

Táblázatunkból látható, hogy 45 év viszonylatában a birtokos nemesek száma valójában nem változik. 1785-ben a tíz faluban 55, 1820-ban 56 (szolgáló emberrel bíró) nemes volt. A birtokosok számának falunkénti változása sem számottevő, legfennebb eggyel-kettővel nő vagy csökken, hisz összegük is csak így lehet állandó. 1785-től 1820-ig két falu, Fancsal és Szenttamás teljesen szabadok lakta településsé vált a két úrbéri összeírás tanúsága szerint. Fancsal az 1785-ös összeírásból hiányzik, így reá vonatkozólag nincs összehasonlítási alapunk, Szenttamáson viszont 1785-ben is csak két földesúr, birtokos nemes volt, Tekintetes Kadicsfalvi Török Pál úr és Tekintetes Szombatfalvi János úr, az előbbinek lévén egy féltelkes és házas, külső tartozékok nélküli örökös jobbágya, az utóbbinak pedig egy ház nélküli, másoknál lakó örökös jobbágy-zsellér cigánya. Külső appertinentiával, szántóval, kaszálóval egyik szolgáló ember sem rendelkezett, Török Pál uram jobbágyának féltelke is összesen 726 négyszögöl, azaz 0,45 kataszteri hold volt. Ennek a két vagyontalan jobbágy-zsellérnek vész nyoma a conscriptiók lapjain, de ez a két falu, Fancsal és Szenttamás tájegységbeli súlyán mit sem változtat, továbbra is Havasalja két legkisebb falujaként tarthatjuk őket számon,

⁸⁴ Conscriptio Czirakjana. 1819-1820. MOL. F. 52. 118. kötet, 130, 167, 198, 231, 279, 342, 416, 454.

⁸⁵ 1785-86-os úrbéri összeírás. MOL. F. 51. 23-24. csomó. (Fancsal hiányzik ebből a conscriptióból.); Conscriptio Czirakjana. 1819-1820. MOL. F. 52. 118. kötet. 125-455.

legfennebb annyival egészítve ki ezt, hogy a 18. század végére, a 19. század elejére lakossági összetételüket tekintve homogénné váltak.

A két szenttamási jobbágytartó neve is sejteni engedi már, hogy a tájegység földesurainak többsége bebíró földesúr (*extraneus*): nem laknak a faluban, de birtokot, jobbágyot bírnak ott. Az egyik legnagyobb földbirtokosnak számít a környéken a Kadicsfalvi Török család, ennek is különösképpen az egyik tagja, Kadicsfalvi Török Pál, akinek például 1785-ben Oroszhegyen, Szentkirályon, Ülkében, Tibódon, Szenttamáson és Zetelakán egyaránt vannak birtokai, és a felsorolt falvakban összesen 32 szolgáló emberrel bír.⁸⁶ A 32 szolgáló ember Havasalja viszonylatában nagy számnak tűnik, de a tájegység sajátosságait aláhúzó meg kell jegyeznünk, hogy az alávetettek nagy száma nem jelentett egyúttal nagy földbirtokot is. Kadicsfalvi Török Pál Zetelakán 13 szolgáló emberrel bírt (5 ősjobbággal, 3 inquilinussal és 5 subinquilinussal), de ennek a 13 embernek nem volt a faluban egyetlen négyszögölnyi intravillanuma és szántója sem, mindössze 2 hold szénarétet mondhattak magukénak, pontosabban ennyi volt uruké birtokjog szerint és az övék használati jog szerint.⁸⁷ „Mi Török Pál ur Jobbágyai Molnár György még legény lévén semmit nem szolgállok, én Molnár János pedig széna tsinálással és faragással mint egy két hetet szolgállok egy Esztendőbe mit hogy más Házába lakom Házbért Benedek Ferentznének fizetek három Mforintot. Mi fen írt ur Czigány Jobbágyi pedig aratással szolgálánk, míg abba tart, szénában is dolgozunk egy két nap, az után Esztendeig semmit sem”⁸⁸ - vallják a szolgáló emberek a conscriptornak. Ez a zetelaki példa is rávilágít Havasaljának arra a sajátosságára, hogy a Székelyföldön belül is mint tipikusan hegyvidéki tájegység, alkalmatlanabb földesúri földszerzésre (a *székely nagybirtok* tetemes része nem az ilyen és ehhez hasonló tájegységben található), valamint a székely jobbágy szolgáltatásainak tartósságára, ami nem urbárium, nem egyezményesített kontraktus szerint történt, hanem a hely sajátosságainak, a földesúr kívánalmainak megfelelően, esetről esetre változva.

A kadicsfalvi, szombatfalvi, malomfalvi, bikafalvi, más szóval a környező falvak bebíró birtokosai mellett kerülnek ki a tájegység szülőttei közül is a szomszéd faluban földet bírók: Fancsalról, Fenyédről, Szentmihályról, Tibódból. 1785-ben nemes Fancsali Sebestyén Ferenc úr 2140 négyszögölnyi (1,33 kataszteri hold) intravillanumot bír Szentkirályon, ami három jobbágya között oszlik meg, a hozzá tartozó külső appertinentiákkal, szántóval, kaszálóval együtt. Tibódi Dakó József úr pedig egy 2484 négyszögöles (1,5 kataszteri hold) appertinentiás belső telek birtokosa saját falujában, Tibódban, melyen két ősjobbágya van. Ez utóbbi példa azonban a ritkább. Többségben a bebíró birtokosok vannak. A rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a földesurak többsége az Udvarhely környéki falvakból kerül ki, melyekhez hozzáadódnak a tájegység falvainak tehetősebbjei. Társadalmi hovatartozásukat tekintve tehetősebb primipilusok, legtöbbjüket *tekintetes*ként (spectabili) jegyzik a források. Nagy úr, székely főember, grófi címet viselő *illustrissimi comitisként* jelzett possessor alig jelenik meg a két úrbéri összeírásban, és jelenlétük sem jelenti feltétlenül azt, hogy abban a faluban megnövekedett a jobbágytelkek és tartozékaik, illetve a jobbágyok

⁸⁶ 1785-86-os összeírás. MOL. F. 51. 23-24. csomó. L. még Jakab-Szádeczky: *Udvarhely vármegye története a legrégebb időktől 1849-ig*. 528-529. Szerintük Török Pálnak Udvarhelyszéken 1778-ban összesen 28+3 jobbágya van.

⁸⁷ Ua. 24. csomó.

⁸⁸ Uo.

száma. 1820-ban például Ülkében gróf Toldalagi László birtoka mindössze egy 2 1/4 „bécsi mérő férejtű” puszta telek, melyhez három kataszteri hold szántó is tartozik.⁸⁹

Havasalja példája is igazolja azt a Székelyföld vonatkozásában már elfogadott történelmi tény, hogy a jobbágytartásnak a vármegyékben és különösen az alföldi megyékben fellelhető módja itt ismeretlen. Nincsenek nagy latifundiumok, nincsenek nagy, több száz, több ezer holdat számláló allodiális földek, a székely nagybirtok felaprózott, és szétszórtan terül el a Székelyföld egész területén.⁹⁰ Ez a birtokforma nem kedvez a nagy jobbágyfalvak kialakulásának, és különösen nem kedvez a jobbágyok létszámbeli gyarapodásának olyan hegyvidéki tájegységek esetében, mint Havasalja, ahol a határ is szűk, növelésének módozatai pedig - a közeli havasnak köszönhetően - gyorsan kimeríthetőek.

Miután az első kérdéskörre - arra, hogy miért marad meg a szabadrendűek dominációja itt, miért nem a szolgáló emberek száma nő, kinek a jobbágya a jobbágy - válaszoltunk, és ismertettük Havasalja társadalmi struktúrájának specifikumait, mindazt, amitől Havasalja a székely hegyvidéki tájegység modellje lehet, foglaljuk össze még egyszer számszerűségekre a tényeket.

A szolgáló emberek száma Havasalján két évszázad alatt így alakul⁹¹:

(XI.)

	Szolgáló emberek	1614	1722	1750	1785	1820
1.	Jobbágy	86	55	75	104	44
2.	Zsellér	39	11	12	15	24
3.	Ház nélküli zsellér	-	-	33	25	11
	Összesen	125	66	120	144	79

Az egy földesúrra eső jobbágy-zsellérek száma pedig⁹²:

(XII.)

		Egy földesúrra eső jobbágy-zsellérek száma	
		1785	1820
1.	Fenyéd	4,00	1,88
2.	Máréfalva	1,41	1,85
3.	Küküllőkeménfalva	1,50	0,33
4.	Zetelaka	4,33	0,91
5.	Szenttamás	1,00	-
6.	Fancsal	*	-
7.	Szentkirály	2,10	1,44
8.	Tibód	2,20	2,14
9.	Ülke	1,33	1,00
10.	Oroszhegy	3,80	1,00
	Átlagosan a tájegységben	2,61	1,41

⁸⁹ Conscriptio Czirakyana. 1819-1820. MOL. F. 52. 118. kötet. 449-455.

⁹⁰ Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak*. Buk., 1979. 45-55.

⁹¹ Az adatok forrásaira vonatkozóan lásd a bevezetés 8. sz. jegyzetét.

⁹² Az adatok forrásai: a már többször idézett 1785-86-os úrbéri összeírás és a Conscriptio Czirakyana. (Az 1785-86-os conscriptióból Fancsal - amint jeleztük - hiányzik.)

A több mint két évszázad alatt nem növekszik számottevően, sőt a 19. század elején megfigyeltet a szolgáló emberek száma. Havasalja társadalmának kevesebb mint egynegyede minősíthető feudális alávetettségben élőknek. A hasonló földrajzi és gazdasági adottságokkal rendelkező Kászonszékkel összevetve megállapíthatjuk, hogy Havasalján a 18. században több a szabadrendű. 1721-ben Kászonszéken az összlakosság 26,39 százaléka él alávetettségben, Havasalján 1722-ben csak 11,97 százaléka; Kászonban az 1750-es adóösszeírás tanúsága szerint a lakosság 20 százaléka szolgáló ember. Havasalján ugyanebben az évben ez 19,38 százalék.⁹³ Az egy földesúrra eső jobbágy-zsellérek száma a 18. század végén és a 19. század elején itt átlagosan 1 és 3 között mozog. Sok faluban nem éri el a kettőt, de van, ahol még az egyet sem. Havasalja falvairól tehát azt mondhatjuk, szabad székelyek falvai ezek. Vegyes jogrendű a lakosságuk, de az alapszint ez a tájegység gazdaságilag és társadalmilag egyaránt a primipilusoktól, pixidariusoktól, libertinusoktól kapja.

b) Havasalja falvainak gazdasága

Miután a statisztikai adatok segítségével szólottunk társadalmi szerkezetről, rendi megoszlásról, ennek a megoszlásnak a miértjéről és arról is, hogy kinek a jobbágya a jobbágy, közelítsük meg ezt a szerkezetet a gazdasági fejlődés nézőpontjából, mert ez az, ami tovább tudja árnyalni az egyes rétegek egymáshoz való viszonyát, amit elsődlegesen azért az határozott meg, hogy itt - ki gazdag, ki szegény.

Paraszti, hagyományos életmódról, faluközösségről lévén szó, ami gazdagította ezt a közösséget, az a föld és az erdő volt. Vessünk egy pillantást az előbbire.

Az összeírások, ha nem is egységesen, de különösen figyelmeztetnek a vetésterületet, a szántót, de mivel elsősorban az adóügyre összpontosítanak, soha nem jelzik, hogy az egész művelés alá fogható földvagyonról van-e szó, vagy csupán az abban az évben bevetett parcellákról. Korabeli utalásokra támaszkodva, valamint Trócsányi Zsolt és Domokos Pál Péter megállapításaiból kiindulva, a szántóhatár egészeként értékeltük a mezőgazdaságilag hasznosított és adóalappal vett területet.⁹⁴ Havasalja szántóinak milyenségéről már szólottunk. „Vagyon két forduló Határunk köves oldalas Helljeken fekvő és csak négy ökörral mivelhető s a legjobb művelés utánis a Határunknak egy harmad résziben ha vetünk egy véka ősz gabonát” - vallják 1820 júniusában Oroszhegyen a béesketettek a conscriptoroknak.⁹⁵ A tájegység valamennyi falujában ilyen a határ, ha nem köves, akkor agyagos, keveset ad, és nem túlzás a két úrbéri összeírásakor (1785, 1820) egybehangzóan elmondott és akként is megfogalmazott vélemény, hogy egyharmad része ha közepes, a többi annál rosszabbnak mondható. Ez a határ a kor szóhasználata szerint *kétnyomásos*, azaz két fordulóban művelik. A Habsburgok regnálása alatt megsokasodnak a *hármashatár* bevezetésére, a föld gazdaságosabb kihasználására irányuló rendeletek. A tájegység sovány földdel rendelkező falvai - ahol *állattartás* nélkül a földművelés nem tudta biztosítani a megélhetést - tiltakoznak. Nem akarják csökkenteni a legelőt, a nyomáshatárt, hisz a rideg és félrideg állattartásnak részben ez az egyik alapja. „Fenyédi Geréb Ferentz, János és több Fenyédiek Protestációja az hármashatár

⁹³ Imreh-Pataki: *Kászonszéki krónika*. 41-91.

⁹⁴ Trócsányi Zsolt: *Az Északi Partium 1820-ban. A Conscriptio Czirakyana adatai*. Bp., 1966. 24-94; Domokos Pál Péter: *Háromszék és Csíkszék adóösszeírása. 1703*. Agrártörténeti Szemle, 1977. 3-4. szám. 440-441.

⁹⁵ Conscriptio Czirakyana. 1819-1820. MOL. F. 52. 118. kötet. 412.

felállítása iránt” már 1707-ben megtörténik.⁹⁶ A felvilágosult abszolutizmus évtizedei alatt a faluközösségi autonómiát korlátozó hatalom már büntetés terhe alatt követeli: „Sok Rendben Kegyelmeteknek közönséges Circularisunkkal értésére adtuk az három Határoknak fel állása iránt jött Felsőleges királyi, és Méltóságos Királyi Gubernium többszöri kemény parantsolásait, meg parantsolván kegyelmeteknek hogy az határokat három édgyenlő részekre osztván az három határokat fel állítsák múlhatatlanul. De mégis találatnak olyan faluk, kik eddigis mindazon kemény parantsolatok ellen engedetlenkedtek, és az három határt fel nem állitatták tökéletesen, azért Méltóságos Liber Baro Fő Biro Urunk eo Méltósága, és a Continua Tabla mái Napon Két Vice Király Biro atyánkfiainak eo Kegyelmeknek meg parantsolta keményen, hogy haladék nélkül mindenik maga processusára ki menvén, az Mely faluk még az három határokat jo moddal és igasságosan fel nem állitották, Executiokkal, büntetésekkel mindaddig meg ne szünyyenek, míg eo felsége ebbéli Szent akarattyát nem tellyesittetik. Az mely faluk pedig fel állitották, el bontását azoknak meg ne merészellyék, nagy és kemény büntetés alatt. Mellyeket mindeneknek ezennel adunk értésekre, hogy az kemény Executiokot, büntetéseket el kerülhessék.”⁹⁷ Bár a 18. század észleli már a faluközösség alkonyát, autonómiájának - legalábbis viszonylagos autonómiájának - fennmaradását az is bizonyítja, hogy 1820-ban minden rendelet, szabályozási törekvés és fenyegetés ellenére Havasolja mind a tíz falvában kétfordulós a határ. Létezik még a földközösség elemei közül a rétközösség és erdőközösség, és bizonyos értelemben van még közföld, falunyila is. Itt is úgy kell történnie az osztásnak, akárcsak Bágyban, hogy „két nyilat ne bírjanak, mert nem enged meg a Falu edgy nyilnál többet, hogy bírjanak”.⁹⁸ Az ilyen és ehhez hasonló szabályok is hozzájárulnak a vagyonfelhalmozás gátolásához. (A földközösség korlátozza a *módosságot*, és teszi ezt a fejlődésnek abban a stádiumában is, amikor a közös szántót már nem osztják periodikusan újra, hisz a kettős vagy hármas vetésforgónak, a közös legelőterületnek köszönhetően fennmarad az ún. *termelési kényszer*.) A termelés főbb mozzanatait továbbra is a faluközösség határozza meg. Ez a jelenség nem sajátosan székely, nem is sajátosan erdélyi. Analógiákat találunk rá Európa valamennyi paraszttársadalmában, ahol létezett földközösség. J. Thirsk az angol Midland keleti területét kutatva megállapította, hogy a *by-law*-k (falutörvények, helyhatósági szabályrendeletek) a 12-16. század között világosan bemutatják a közösségi kontroll folyamatát. Ő a közösségi földhasználat alapját a legeltetési jog létében látja.⁹⁹ D.N. McCloskey ezzel kapcsolatban kialakítja a *legkisebb kockázatra* vonatkozó elméletét. Szerinte a falutörvényekből világosan kitűnik, hogy a közösségi szabályozás célja és lényege mindig a legkisebb kockázat fenntartására irányult. Példaként említi az állatok számának limitálását a tarlón és ugaron való legeltetéskor, ami az állatok fertőzési lehetőségeit csökkentette. Felhívja a figyelmet, hogy már Marc Bloch is hangsúlyozta: a szórt parcellák rendszere a természeti csapások, vihar, szárazság stb. ellen adott védelmet.¹⁰⁰

⁹⁶ UszLt. Levéltári mutatók (IV/10.) 1767/14. (A hiányzó irat mutatóbeli tartalma szerint.)

⁹⁷ UszLt. Közigazgatási akták. 1778. évi 92. sz. irattartó.

⁹⁸ UszLt. Közigazgatási akták. 1711. évi 7. sz. irattartó. 47.

⁹⁹ Thirsk, J.: *Field System of the East Midlands*. = Baker, A. R. H. - Butlin, R. A.: *Studies of Field Systems in the British Isles*. Cambridge, 1973. 232-280.

¹⁰⁰ McCloskey, D.N.: *The Persistence of English Common Fields*. = Parker, W. N. - Jones, E. L.: *European Peasants and Their Markets*. Princeton, 1975. 73-119.

Mindezek után nézzük meg, mekkora volt a 18. században és a 19. század elején a havasaljai szántóhatár, és mennyi jutott átlagban belőle egy családfőnek.

Az 1761-62. vetésterület-kimutatás (kőbőlben és vékában)¹⁰¹:

(XIII.)

		Őszi vetés		Tavaszi vetés								Összesen
		búza	rozsa	búza	zab	árpa	tönköly	harriska	lencse, borsó, zab, kender, len	köles	kukorica	
1.	Oroszhegy	227 - 0	17 - 0	10 - 2	233 - 0	2 - 0	-	-	22 - 3 3/4	-	-	512 - 1 3/4
2.	Szentkirály	218 - 2	10 - 0	2 - 2	208 - 2	0 - 1	-	-	19 - 3/4	-	0 - 1	459 - 3/4
3.	Ülke	117 - 1	13 - 1	1 - 0	171 - 0	-	-	-	12 - 2 3/4	-	0 - 1 1/4	375 - 2
4.	Fancsal	85 - 3	6 - 2	0 - 2	55 - 2	-	-	-	5 - 1	-	-	153 - 2
5.	Tibód	44 - 3	7 - 1	2 - 2	31 - 3	0 - 2	-	-	3 - 3 1/4	-	0 - 1 1/2	90 - 3 3/4
6.	Szenttamás	50 - 0	6 - 2	-	48 - 3	-	-	-	3 - 1	-	-	108 - 2
7.	Zetelaka	381 - 0	1 - 2	-	313 - 0	-	-	-	52 - 3/4	-	0 - 1/4	747 - 2 3/4
8.	Fenyéd	153 - 1	5 - 2	-	76 - 1	0 - 2	-	-	13 - 1 1/4	-	0 - 1 1/4	249 - 1/2
9.	Keményfalva	107 - 3	7 - 0	0 - 2	76 - 1	-	-	-	9 - 0	-	0 - 1/4	200 - 2 1/4
10.	Máréfalva	135 - 1	14 - 1	-	139 - 0	-	-	-	21 - 2 3/4	-	-	310 - 3/4
	Összesen	1580 - 4	88 - 3	17 - 2	1353 - 0	3 - 1	-	-	163 - 1	-	1 - 1 1/2	3207 - 2 1/2

A tíz falu vetésterülete a 18. század közepén 3207 köből és 2 1/2 véka főre jutó 1604 kataszteri hold volt. Ez az akkori Udvarhelyszék 1761-62. évi vetésterületének 7,88 százaléka. (A szék összetésterülete 40 676 köből, azaz 20 338 kataszteri hold volt.) Ez a terület Havasalján 619 család között oszlott meg (az 1750-es conscriptio szerint). Ha ezt a földmennyiséget összehasonlítjuk Kászonszék négy falujának szántójával, ami 1761/62-ben 5214 köből, azaz 2607 kataszteri hold volt¹⁰² és csak 420 család között oszlott meg,¹⁰³ akkor azt mondhatjuk, hogy a vizsgált tíz falunak nagyon kevés szántója van, még a hegyvidéki falvak rangsorában sem kerülhetnének vezető helyre ebben a tekintetben.

Ez a nem nagy kiterjedésű szántóterület a következőképpen oszlik meg szabadok és szolgáló emberek között:

Egy szabadra eső szántó Havasalján:¹⁰⁴

¹⁰¹ 1761/62. évi vetésterület-kimutatás. MOL. Erdélyi Országos Főszámvevőségi Levéltár. F. 394. 1. kötet. 66-69. A vetésterület összeírásában következetlenségek vannak. Például Havasalja tíz falvában 1750-ben jóval több szántót írtak össze, mint 1761/62-ben. A különbség alapján arra is következtethetnénk, hogy 1761/62-ben nem a falu össz-szántóját, csak az abban az évben bevetett területet írták össze. Viszont Kászonban ugyanez a két összeírás más eredményeket ad, 1750-től 1761/62-ig nem fogyatkozik a bevetett földek kiterjedése, hanem nő. Az ilyen és ehhez hasonló különbségeket az összeírók pontatlansága, illetve az magyarázza, hogy a földművelők nem vallották be a teljes földmennyiséget, tartva az elkövetkező magas adótól, úrbértől.

¹⁰² Imreh-Pataki: *Kászonszéki krónika*. 114.

¹⁰³ Ua. 42.

¹⁰⁴ Az adatok forrása az 1722-es conscriptio és az 1750-es nagy adóösszeírás. (Lásd a bevezetés 8. sz. jegyzetét.)

(XIV.)

		Egy szabadra eső szántó (köből)	
		1722	1750
1.	Fenyéd	18,27	13,00
2.	Máréfalva	10,92	9,96
3.	K.Keményfalva	11,74	9,72
4.	Zetelaka	8,65	7,50
5.	Szenttamás	12,50	19,10
6.	Fancsal	23,07	*
7.	Szentkirály	13,13	11,70
8.	Tibód	12,50	9,62
9.	Ülke	19,77	15,43
10.	Oroszhegy	9,66	10,72
A tájegységben		10,77	9,94

Egy szolgáló emberre eső szántó Havasalján:¹⁰⁵

(XV.)

		Egy szolgáló emberre eső szántó (köből)			
		1722	1750	1785	1820
1.	Fenyéd	7,12	5,03	3,50	3,57
2.	Máréfalva	0,62	3,00	2,41	2,75
3.	K.Keményfalva	-	3,62	7,33	15,50
4.	Zetelaka	2,37	0,90	0,48	3,25
5.	Szenttamás	-	-	-	-
6.	Fancsal	-	*	*	-
7.	Szentkirály	14,52	9,00	3,86	7,61
8.	Tibód	3,06	12,31	3,36	2,75
9.	Ülke	20,00	-	6,25	6,50
10.	Oroszhegy	10,21	8,93	8,18	4,08
A tájegységben		7,22	4,92	3,32	4,20

A conscriptiók tanúsága szerint az egy szolgáló emberre eső szántó nem nagy Havasalján. Vannak néha kiugróbb számszerűségek egy-egy falu esetében negatív és pozitív irányba is, mint amilyen például a zetelaki 1750-es és 1785-ös átlag, ami az egy köblöt sem éri el, vagy az ülkei 1722-es átlag, ami 20 köből. Az egy szabad emberre eső szántó jóval nagyobb, a legkisebb átlag itt a zetelaki 1750-es, ami 7,50 köből. Mindez azt mutatja, hogy szántóban szegényebb volt a havasaljai zsellér-jobbágy, mint szabadrendű társa. A statisztika számaiból kiderül, hogy a 18. század első felében a különbség még nem haladja meg a 3-3,5 köblöt, de a század közepén az egy szabadra eső szántó föld nagysága már kétszerese az egy szolgáló emberre esőnek, és ez a különbség a 18. század második felében és a 19. század első évtizedeiben sem csökken. Ennek a jelenségnek a magyarázatát voltaképpen már említettük akkor, amikor a társadalmi rétegződésről, a szabadrendűek dominációjáról szövegtünk. Most csak megismételnénk azt, hogy a terméketlen határ, a földközösségben élő faluközösség, az antiqua sessio mint a közföldből való részesedés kulcsa nem kedvezett, nem tette lehetővé a földesúri birtok terjeszkedését Havasalján. A jelenség másik, sajátos arca ebben a tájegységben, és különösen a legnagyobb községben, Zetelakán az, hogy az olyan szolgáló emberek, az olyan jobbágy-zsellérek száma nagy, akiknek személyére jogot kapott, jogot formált egy tehetősebb primipilus vagy bebíró földesúr, de telket, appertinentiát, még lakóházat sem biztosított neki. Ezek az

¹⁰⁵ Uo.

emberek szolgálnak *egyezés szerént*, máséban laknak, házbért fizetnek, személyileg függőségben élnek, alárendeltek, de nincs jussuk semmilyen falubeli földhöz. 1785-ben például így vallanak a kérdezőbiztosoknak a zetelaki alárendeltek: „A Méltóságos B. Bornemisszáné Jobbágya is jelen nem lévén erről is hasonlóképpen attestálnak az esküdtek, hogy más Házába lakván minthogy Földes ura jószágot Zetelakán nem bír, ház bért külön fizet, jobbágyi taxába pedig fizet esztendőnként a Földes uraságnak három Máriást.”¹⁰⁶ „Én Komsa András hasonlóképpen más Ember Házába Lakom és fizetek Ház taxát kis Máté István nevű Primpilus Embernek két rénes forintot, mégis az Asszonynak Nyárba minden héten két-két nap szolgállok télbe pedig csak egyszer másszor.”¹⁰⁷ „A Füzi Simon ur Jobbágyai jelen nem lévén úgy referállyák a Hitesek, hogy a Földes uroknak itt Zetelakán nem lévén jószága más ember jószágán laknak s annak külön Ház bért fizetnek, Jobbágyi taxába pedig fizetnek Földes uroknak egy-egy kompona turót, egyebet nem szolgálnak.”¹⁰⁸

A szántóföld nagyságára vonatkozó 1785-ös és 1820-as adatokról még meg kell jegyeznünk azt, hogy a szántó nagysága ekkor azért is csökkent, mert a parasztok kevesebbet vallottak be. Ez a két összeírás úrbéri *conscriptio*, segítségükkel a hatalom akarja a maga javára rendezni a földesúr-jobbágy viszonyt. Sem a földesúrnak, sem a jobbágyaknak nem érdeke ezen a tájon, hogy pontos bepillantást engedjen a központi hatalomnak a tulajdonviszonyokba. A jobbágy, ha nem is elégedett a sokszor csak szóbeli megegyezés, az elődöktől örökölt szokásrend alapján fizetett taxával, robottal, terményszolgáltatással, nem akar más rendet, mert joggal úgy véli, az nem lesz jobb az eddig megszokottnál. Ezért fogatkoznak meg a földek az úrbéri *conscriptiók* hasábjain.

A vetésterület nagyságának problematikáját lezárandó néhány összehasonlító adatot szeretnénk még közölni. Ha összehasonlítjuk a Székelyföld hegyvidéki tájegységeiben az egy főre eső szántó nagyságát, érdekes eredményhez jutunk.

A megadóztatott mezőgazdasági terület mennyisége és egy családfőre eső átlaga Kászon-székben, Havasalján és Miklósvárszékben 1750-ben:

(XVI.)

	Szántó köből	Szántó holdra átszámítva	Egy családfőre eső köből	Egy családfőre eső hold
Kászon-szék (4 falu)	4969,75	2484,875	11,83	5,92
Havasalja (10 falu)	5351,00	2675,50	8,96	4,48
Miklósvárszék (9 falu)	10 292,0	5145,875	11,55	5,77
Egész Udvarhelyszék	53 286,0	26 643,00	9,70	4,85

A kászon-széki és miklósvárszéki átlagokról azt mondhatjuk, hogy azonosak: a három tájegység 23 falujában 9-12 köből férőnyi szántó jut átlagosan egy családfőre, és ez nagyjából megegyezik az udvarhelyszéki átlaggal is, ami 9,70. Ezt a meglepő hasonlóságot, mondhatni azonosságot a hasonló geográfiai feltételeken túlmenően a termelés módozatának hasonlósága

¹⁰⁶ 1785-86-os úrbéri összeírás. MOL. F. 51. 24. csomó.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Uo.

okozza, a földközösség különböző formáinak szívós fennmaradása, amely túléli a 18. századot és a 19. század első felét is; ehhez hozzáadódik a székely társadalom konzervativizmusa, amely egyaránt magába foglalta a *legkisebb kockázatra* való törekvés elvét, gyakorlatát és az értékőrzést a gazdasági, társadalmi, kulturális élet bármely szektorában.

Hogy mit termeltek ezen a két fordulóban művelt, keveset adó földön, azt pontosan megmutatja a XIII. táblázatba foglalt vetésterület-kimutatás. Vetettek őszi, tavaszi búzát, rozsot, árpát, zabot, tönkölyt, haricskát, természetettek lent, kendert, borsót, babot, lencsét, kölest, és a 18. század második felében nagyon kis mennyiségben kukoricát. „Oroszhegybe az hó néha még a zabot, és más féle gabonájokotis el rontya; annyi gabonája edgyik falunak se terem, hogy meg érje vele” - jegyzik fel 1789-ben az udvarhelyszéki fálvak *állapottyát* felmérő *circulatio* 12. kérdésére („Mitsoda Gabonát szoktak vetni? meg érie a nép a természettel és miképpen lehetne módot találni hogy a’ magok határokön elvetett termés szaporitassék ha lehet más Gabonával?”¹⁰⁹) a helybeliek. A központi hatalom modernizáló, új növényeket, elsősorban a krumpli vagy a kor szóhasználatában a földimogyoró termesztését szorgalmazó törekvéseire azt felelik: „Az helynek hideg és sovány természete miatt nem terem az földi mogyoró ezen fálukba, az Népnék assertuma szerént.”¹¹⁰

Hogy mekkora volt a hozam, milyenek a terméseredmények a tájegységben, mennyit ereszt egy elvetett mag, azt az 1820-as évre tudjuk megmondani, ugyanis akkor a parasztok bevallják, hogy „Gabona termő Határunknak felibe ha vetünk öszgabonát egy vékát terem utána közönségesen 2 Kalangya, a melly ereszt 3 vékát”.¹¹¹ Zetelakán, Keményfalván, Oroszhegyen és Szentkirályon 1 elvetett mag 3-at ereszt, Tibódon 4-et, Fenyéden és Ülkén 4,5-t.¹¹² Máréfalva az egyedüli falu a tíz közül, ahol a kérdezőbiztosoknak a *határ mineműségére nézve* azt felelik a helybeliek: „Most kételenségből három határunk vagyön, de jövendőbe kettőt akarunk tsinálni, trágya nélkül semmit sem terem, jó trágyával pedig meg terem búza, rozs, zab, kender. A törökbúzát tsak az egyik forduló termi meg. Két és négy ökörrel lehet szántani. Határunknak mag[ának] harmada nem is trágyázható.”¹¹³ Itt 1820-ban még mindig háromfordulós a határ, melynek harmadában 3 szemet ereszt egy elvetett szem, másik harmadában pedig 4,5 szemet, az utolsó harmadról pedig csak annyit jegyeznek meg a bevallók, hogy a „harmadik részibe tsak zabot vetünk.”¹¹⁴ (Ezekbe a hozameredményekbe természetesen beleszámítódik a vetőmag is.) Látható, hogy a Conscriptio Czirakyana elsősorban a búza hozamát veszi számba, a többi gabonára - rozs, zab, árpa, kukorica - vonatkozólag csak kevés vagy éppen szórványos adatot szolgáltat. A terméshozamok számbavételére irányuló kutatások Erdély viszonylatában még meglehetősen szórványosak, kezdeti fázisukban vannak. David Prodan mérte fel a *fogarasi* uradalomhoz tartozó fálvak helyzetét,¹¹⁵ Trócsányi Zsolt pedig az

¹⁰⁹ UszLt. Nemzeti láda. 1789/94. p. 74.

¹¹⁰ Ua. 75.

¹¹¹ Conscriptio Czirakyana. 1819-1820. MOL. F. 52. 118. kötet. 226-227.

¹¹² Ua. 226-227, 275, 412; 197, 162-163, 338-339, 450. Fancsalban és Szenttamásban 1820-ban nem írtak össze colonusokat.

¹¹³ 1785-86-os úrbéri összeírás. MOL. F. 51. 23. csomó.

¹¹⁴ Conscriptio Czirakyana. 1819-1820. MOL. F. 52. 118. kötet. 126-127.

¹¹⁵ Prodan, David: *Urbariile Țării Făgărașului*. II. București, 1976.

*Északi Partiumét.*¹¹⁶ Következtetések szerint az egyes helységek, járások adataiból elének táruló kép meglehetősen tarka. A búza hozamának egy-egy járáson belüli szélső értékeire vonatkozó adatok közül idézünk néhányat: Kraszna megye: a kémeri járásban 2,5 és 6, a krasznaiban 2 és 6, a perecseniben 3,5 és 5, a szilágysomlyaiban 3 és 4,5; Közép-Szolnok megye: a szilágycsehi járásban 1,5 és 6, a zilahiban 1,5 és 5,5, a péri járásban 2 és 6, a tasnádiiban 2 és 5. Kővár-vidék: a berkeszi járásban 2,6 és 7, a bunyi járásban 2 és 5, a nagysomkúti járásban 2 és 6, a vádi járásban 2 és 4.¹¹⁷ Ezekkel az adatokkal összehasonlítva Havasalja falvainak terméseredményeit azt mondhatjuk, hogy azok egyrészt egységesebbek, egymáshoz közelebb állóak, alig mutatnak falvankénti eltéréseket, másrészt pedig, hogy az eddig ismert erdélyi terméseredmények viszonylatában egy alsó-középtérértéket képviselnek.

Havasalja emberei nemcsak szántóvetők, hanem állattartók is voltak. A mezőgazdaságnak ez a két ága, ahol a köves, agyagos határt inkább csak négy ökrrel, mint kettővel lehetett megszántani, szétválaszthatatlanul egybefonódott. A 18. században és a 19. század elején még a rideg és félrideg állattartás dívott itt, ezért volt olyan fontos a tájegység gazdálkodói számára, hogy mekkora a nyomáshatár. Ökrök, lovak, tehének, hároméves és nagyobb borjak, csikók, juhok, kecskék, disznók - valamennyit tenyésztik a havasaljai tíz faluban, és valamennyi szerepel a korszak adóösszeírásainak fejlécében mint jövedelmet hozó tulajdon. Messze földre eljutott a híres oroszhegyi ló, amelyről Kővári László, Orbán Balázs és mások is szólnak. Már a 15. században a lótenyésztésről híres Alföldön is szívesen tartják a székely lovakat.¹¹⁸ De most nemcsak az oroszhegyi székely lóra figyelmeznénk, hanem szeretnénk számba venni Havasalja állatállományát, felmérni annak gazdasági súlyát és társadalmi rétegek közti megoszlását, melyet mindig részletesen, de minden összeírás alkalmával különbözőképpen jeleznek a conscriptiók. (Van, amikor együtt tüntetik fel igásállatokként a lovakat és ökröket, máskor külön-külön, helyenként minőségüket is jelzik - jó, közepes, gyenge -, általában külön rovata van a „nevendéknek”, azaz a hároméves és nagyobb borjaknak és csikóknak, külön rovat jár a sertéseknek, és egy rovatba vannak írva a juhok és kecskék.)

Ahhoz, hogy az állatállomány különböző elemeit össze tudjuk hasonlítani, s így összevethessük egyik falu állományát a másikéval, egyik tájegységét a másik tájegységével, az állomány különböző elemeit közös nevezőre kell hoznunk, át kell számítanunk ún. számosállatra. (A használt kulcsszámok a következők: szarvasmarha, ló 0,8; juh 0,07; sertés 0,114. Az EMGE statisztikáiban rendszerint egy szarvasmarhát, lovat, két borjút, öt sertést, tíz juhot tekintettek egy-egy számosállatnyi mennyiségnek. Mi az előbbi redukálási módot alkalmaztuk.)

¹¹⁶ Trócsányi Zsolt: *Az Északi Partium 1820-ban. A Conscriptio Czirakyana adatai.* 96-111.

¹¹⁷ Ua. 96-97. Vannak helységek, mint például a Kővár-vidéki Tornác és Magura, ahol a rosszabb földeken gyakran a vetőmagot sem adja meg a búza.

¹¹⁸ Idézi Imreh-Pataki: *Kászonszéki krónika.* 173. Lásd még Hankó Béla: *Székely lovak.* Kolozsvár, 1943.

A számosállatok megoszlása falvak szerint 1750-ben a következő:¹¹⁹

(XVII.)

	Szarvasmarha és ló	Juh és kecske	Sertés	Összesen
1. Fenyéd	109,6	11,41	2,964	123,974
2. Máréfalva	174,4	23,10	6,726	204,226
3. K.Keményfalva	96,8	10,08	2,394	109,274
4. Zetelaka	773,6	70,84	19,608	864,048
5. Szenttamás	36,8	4,90	2,166	43,866
6. Szentkirály	195,2	25,27	5,244	225,714
7. Tibód	36,8	3,01	0,342	40,152
8. Ülke	96,8	10,22	2,736	109,756
9. Oroszhegy	324,8	73,50	6,954	405,254
Összesen	1844,8	232,33	49,134	2126,264

A számosállatok szerinti rangsorolás 1750-ben nagyjából követi a falvak nagyságrendjét: Zetelaka a leggazdagabb, állatállománya több mint kétszerese az öt követő Oroszhegyének, Oroszhegy után Szentkirály és Máréfalva következik nagyjából hasonló állatállománnyal. A közepes falvak közül Ülke és Küküllőkeményfalva számosállatainak száma majdnem azonos, Fenyéd egy kevéssel előzi meg őket, és ezektől a közepes helységektől is messze lemaradva, a két törpetelepülés, Tibód és Szenttamás zárja a sort 40, illetve közel 44 számosállattal. Nézzük meg, hogyan oszlik meg ez az állatállomány a szabadrendűek és szolgáló emberek között.

Számosállatok megoszlása Havasalján szabadok és szolgáló emberek között 1722-ben¹²⁰ a következő:

(XVIII.)

	Szabadok	Szolgáló emberek	Összesen
Ökör	743,200	96,800	840,000
Ló	186,400	28,800	215,200
Tehén + nevendék	615,200	95,200	710,400
Sertés	183,994	23,632	207,626
Juh + kecske	311,210	48,510	359,720
Összesen	2040,004	292,942	2332,946

Számosállatok falvankénti és rendenkénti megoszlása 1750-ben:¹²¹

(XIX.)

	Szabadok	Szolgáló emberek	Összesen
1. Fenyéd	85,104	38,870	123,974
2. Máréfalva	166,622	37,604	204,226
3. K.Keményfalva	87,284	21,990	109,274
4. Zetelaka	778,504	85,544	864,048
5. Szenttamás	43,866	-	43,866

¹¹⁹ 1750-i országos összeírások. MOL. F. 50. 61. téka, 3. csomó. Vö. Kiss Albert - Manczel Jenő: *A statisztika módszertana és alkalmazása a mezőgazdaságban*. Bp., 1965. 329-330. „Az állatállomány egészének átlagos nagyságát csak akkor fejezhetjük ki, ha a különböző állatfajok állatait közös nevezőre hozzuk.” Az EMGE Venczel József rendszeresítette gyakorlatáról Imreh István tájékoztatott.

¹²⁰ 1722. évi összeírások. MOL. Vegyes conscriptiók. F. 49. 12. csomó. 7. tétel.

¹²¹ 1750-i országos összeírások. MOL. F. 50. 61. téka. 3. csomó.

6.	Szentkirály	186,778	38,936	225,714
7.	Tibód	9,994	30,158	40,152
8.	Ülke	109,756	-	109,756
9.	Oroszhegy	334,152	71,102	405,254
	Összesen	1802,060	324,204	2126,264

Táblázatainkban természetesen itt is, mint bárhol az előzőekben, a szabad és a szolgáló ember megnevezés szabadrendű *családfőt* és jobbágy-zsellér *családfőt* jelöl, hisz az adóügyi összeírások őket tüntetik fel. Felületes szemlélőnek úgy tűnhetne, hogy a tájegység szolgáló emberei állatállományban jóval szegényebbek, mint a szabadrendűek. Nem szabad elfelednünk azonban, hogy ezek a számok igazán csak az egyes kategóriákba sorolt családfeők számához viszonyítva érvényesek, azok függvényében lehet az állatállomány nagy vagy kicsi, és Havasalján az összlakosság túlnyomó többsége szabad székely. A kép teljessége érdekében meg kell mondanunk, mennyi az egy szabad székelyre és egy jobbágy-zsellérré eső számosállat: 1722-ben egy székely 4,73, egy paraszt pedig 4,43 számosállatot mondhatott magáénak; a század közepén, 1750-ben egy szabadrendű családfőre 3,82, egy jobbágy-zsellérré pedig 2,70 számosállat jut. A 18. század második felének és a 19. század elejének átfogó conscriptiói, az úrbéri összeírások nem veszik számba az állatállományt.

Az eddig számba vettek alapján Havasalja társadalmáról azt mondhatjuk, hogy a szabadrendű módosabb volt ugyan szolgáló társánál, nagyobb gazdasági súlya volt a közösségben, de a különbség közte és szolgáló társa közt nem volt olyan, és nem úgy működött, hogy megzavarhatta volna az egységként létező (és akként is szemlélhető) közösségi létet és annak normáit.

Egy családfőre eső számosállat 1750-ben:¹²²

(XX.)

1.	Fenyéd	2,53
2.	Máréfalva	3,14
3.	K.Keményfalva	3,12
4.	Zetelaka	3,51
5.	Szenttamás	3,65
6.	Szentkirály	4,25
7.	Tibód	2,67
8.	Ülke	3,22
9.	Oroszhegy	3,93
	Összesen	3,43

Amint ideiktatott táblázatunkban látható, egy gazdaságra ebben a tájegységben 3,43, tehát 3-4 számosállat jut, élősúlyban 1500-2000 kg. Ez a szükségleteknél talán kevesebb, de elég sok ahhoz, hogy láthassuk, milyen jelentősége van itt ennek a termelési ágazatnak. Ha ezt az adatot összevetjük a háromszéki és miklósvárszéki átlaggal, megint ugyanazt a meglepő hasonlóságot kapjuk, mint az egy főre eső szántó összehasonlítása esetében.

Az 1750-es állatállomány Kászonszékben, Havasalján és Miklósvárszéken (számosállatra átszámítva):¹²³

¹²² Uo.

¹²³ Uo.

(XXI.)

Tájegység neve	Számosállat				Egy családfőre eső számosállat
	Szarvasmarha és ló	Juh és kecske	Sertés	Összesen	
Kászonszék (4 falu)	1092,80	293,23	31,920	1417,950	3,38
Havasalja (10 falu)	1844,80	232,33	49,134	2126,264	3,43
Miklósvárszék (9 falu)	2496,80	305,97	104,082	2906,852	3,26
Egész Udvarhelyszék	18888,00	2443,49	2206,356	23537,846	4,28

Nem sokban tér el ez az átlag az erdélyi fejedelmi birtokok jobbágy-zsellér népénél 1650-1750 táján regisztráltaktól sem, amely 3,84-4,70 közéérték körül mozog.¹²⁴ Ez a történeti statisztika által megvilágított meglepő hasonlóság adalék a 18. századi és 19. század eleji Székelyföld gazdaságtörténetéhez (és egyben ösztönző az összes székely tájegység gazdaságtörténetének hasonló módon, a történeti statisztika módszereivel történő feldolgozásához).

Az állatállomány-örzés vagy éppen -növelés rendkívüli erőfeszítést követelt. A létszámapasztó tényezők között a fő hely a marhadögvészt illeti meg. 1711 és 1741 között sorozatos járványok pusztítanak Erdélyben és így a Székelyföldön is. Az 1711-est Cserei Mihály így örökítette meg: „Soha is senki nem emlékszik Erdélyben, nem is olvasta a históriákban, hogy ilyen szertelen és rendkívül való marhadöge lett volna valaha Erdélyben; annál egyéb kincse sem vala az országnak, az igaz ítéletű Isten azt is elvevé tőlünk a mi bűneinkért. Jó lélekkel merem mondani, hogy hárommillió pénznél több kár esett a marhadöge miatt Erdélyben.”¹²⁵ Ilyen nagyméretű marhavészt a század második felében nem jeleznek a források, bár marhanyavalya mindig van, és járásonkénti, falvankénti előfordulására kíváncsi is az abszolutisztikus módszerekkel kormányzó hatalom. Szenttamáson az 1788-as esztendőben kezdődött, és a „marhanyavalyában meg betegedett, meg döglött, vagy megfordult marhák száma” folyó év december 20-án a következőképpen találtatott feljegyezve: „száma a helységbeli marháknak - 650, napja a dög kezdetének - 3 octobri, betegségek - 86, megdöglöttek - 46, megfordultak - 37.”¹²⁶ Az állatállományt azonban nemcsak a vészek tizedelték, hanem fogyatkozott az a rosz, gondatlan bánásmód miatt is, amiatt, hogy az állatot kergették, karóba szöktették, túlhajtással lesántították, rosszul pásztorolták. A havasaljaiak általában annak jó rendje és módja szerint igyekeztek tartani állataikat, hisz nemcsak a földművelés folyamatában, a fuvarban, később pedig az állam által követelt különböző szolgáltatásokban - például a forspontban - voltak nélkülözhetetlenek, hanem jövedelempótlásnak, a határ terméketlenségét pótlónak is szánták például a híres oroszhegyi lovat, amely messze vidékekre elkerült; számuk csak azért nem sokasodik a conscriptiók megfelelő rubrikájában, mert az oroszhegyiek eladták azokat.

¹²⁴ Berlász Jenő: *Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században*. Bp., 1958. 29-30.

¹²⁵ Cserei Mihály: *i.m.* 473-474.

¹²⁶ UszLt. Közigazgatási akták. 1789. évi 230. sz. irattartó. 58.

A falu csordában tartotta az állatokat, és gondozásukra pásztort fogadott (marhapásztort, sertéspásztort, juhásztort). Már a 17. századi falujegyzőkönyvek számos pásztorfogadási szerződést őriznek, de ez a szokás, az állattartásnak ez a módja fennmaradt 1848 után is. Az oroszhegyi falujegyzőkönyv 1857-ben ezt írja a „sertéspásztori fogadás”-ról: „1857. jan. 22-én sertés pásztornak meg fogadtatott az Eskütti és választmányi gyűlésben Oroszhegyen Diafalvi Bálint János Ferentz oly formán, hogy mihelyt az idő engedi, a sertéseket hajtsa legeltetés végett, s mind addig őrizze, míglen az idő engedi, továbbá tartozik minden sertésről mely számadásába adatik elszámolni, ha egészen el vesz, megfizetni, ha a farkas által el károsul, s valami jelit meg mutathassa, felit tartozik fizetni - hogyha valami sértődése taláztatik valamely sertésnek, betsü szerint tartozik meg fizetni. Fizetése pedig leszen hat sertéstől egy véka gabona, egy kenyér és 6 krajcár botskor pénz, és egy fő kender.”¹²⁷ Ugyanazon a falugyűlésen tehénpásztort is fogadott a falu. „Januarius 22-én az Eskütti és választmányi Gyűlésben Oroszhegyi Géter Márton megfogadtatott 1857-ik évre tehén pásztornak, kinekis kötelessége leszen 1-őr Mindenkinek tehenit és mind azon marháját őrizete alá venni, a ki számadásába adgya azokat és mindenkinek marháját östére haza hajtani vagy ha el vész, megkeresni, s elvesztése alkalmával rögtön a tulajdonosnak hirdadni, hogy maga a tulajdonos is láthasson a pásztorral a hosszabb keresés alkalmával utánna, s ha a határon meg nem taláztatik, s elé nem tudgya az elvesztett marhát adni, tartozik megfizetni - azonba hogyha a farkas által károsul és valami jegyeit tudgya mutatni, csak felit tartozik meg fizetni. Fizetése leszen: minden négy marhától egy véka gabona, és kettőtől egy kenyér - mindenik darab marhától egy pengő krajcár bocskor pénz a Kitsi bornyus tehénnek egyszere teje.”¹²⁸

Hasonlóképpen vigyázta, pásztorolta valamennyi havasaljai falu a juhait is, amelyeket - amint előző táblázataink is mutatják - a kecskével együtt írtak össze a conscriptorok, és amelyekből szép számmal bírtak Havasalja lakói, szabadok és szolgáló emberek egyaránt. Az aprómajorságot, tyúkot, libát, rucát, pulykát nem írták össze a központi hatalom megbízottai, de tenyésztésükről tanúskodnak a dokumentumok. Ami jövedelemtermelőnek s így az adó szempontjából számba vehetőnek számított még, az a méhkosár volt. Jóllehet a havasaljaiak nem *marhának*, *jószágnak*, hanem csak *bogaraknak* tekintették őket, azért méhészkedtek, hisz 1722-ben a tíz faluban 233,¹²⁹ míg 1750-ben már 356 méhkosarat írtak össze.¹³⁰

Az állattenyésztés, még az olyan kis hasznos *bogaraknak* a tenyésztése is, amelynek a méhek, szorosán összefonódott ebben a tájegységben az erdővel, ami a földközösséghez tartozóan *erdőközösségként*, *a falu erdejeként* létezett. Többször szólottunk már arról, hogy a havason lévő erdők itt ugyanúgy jövedelemforrásnak számítottak, mint maga a szántóföld vagy éppen a tenyésztett állat, de az idevaló, magát földművelőnek tartó ember mégiscsak jövedelempótlónak mondja. „Pénzt pedig kapunk - a Havasunkból az benne lévő fenyő fákból, Boronafát zsendellyt letzet, szőlő karot csinálunk. Deszkát a fűrészeinken vágunk Mester embereink kádat, csebre, kártyát, etzetes Hordot tsinálnak és ezeket a szomszéd havastalan Székekben, Vármegyékben visszük el adni és az ezekből békő nyereségből *pótollyuk* Határunk termék-

¹²⁷ Románia Országos Levéltára Hargita megyei fiókja. Falujegyzőkönyvek. F. 249. Oroszhegy falujegyzőkönyve. 1851-1858. 90.

¹²⁸ Ua. 90 verso.

¹²⁹ 1722. évi összeírások. MOL. Vegyes conscriptiók. F. 49. 12. csomó. 7. tétel.

¹³⁰ 1750-i erdélyi országos adóösszeírások. MOL. F. 50. 61. téka. 3. csomó.

telenségit” - vallják a beesketettek 1820-ban.¹³¹ A fatermékeknek és magának a tűzifának is volt piaca a környéken. „Udvarhely városa egy ora járás distancia lévén minden naturalékot és ha tettzik minden nap tűzre való fát hozhatunk be el adni” - mondják a conscriptoroknak 1820-ban az ülkeiek.¹³² Többször említettük azt a tényt is, hogy Oroszhegy Zetelakával együtt Udvarhelyszék legnagyobb erdőbirtokosa.¹³³ Használják is a helybeliek tehetségük szerint nemcsak jövedelempótló faárura, hanem az állattenyésztés céljaira, a sertések makkoltatására is. „Mikor a makknak termése van, akkor sertéseink meg híznak, de igen ritkán szokott teremni és mindnyájan osztatlanul közre használlyuk” - hangzik el 1820 júliusának 29. napján Szentkirályon. És ezzel a szentkirályi felesketettek válaszoltak is arra a kérdésre, amelyet fel akartunk tenni: az erdőközösség valóban erdőközösség volt-e, szabadrendűeknek és jobbágyoknak egyaránt? De feleljünk erre még egyszer az egykoron Oroszhegyen vallomást tevők szép válaszával, melyet a néhai tollforgató vetett papírra: „Az itten békés Possessor urak emberei minden Erdőbéli Beneficiumot úgy használnak, *mint mü székelek* mivel itt az Erdő az Élet tartására legnagyobb eszköz s hogy pedig másuva mennyenek erdőlni arra nints szükség.”¹³⁴

Az erdők legfontosabb jövedelempótló termékéről, a zetelaki és oroszhegyi híres zsendelyről már szólottunk. Idéztük Oroszhegyi Mihály Deákot, aki már 1655-ben megénekelte a zsendelycsinálás felettébb hasznos voltát, tudjuk, hogy Zetelaka ennek a terméknek köszönhetette privilégiumát, lévén maga a falu a kortársak szerint valóságos *sendelygyár*. Szántóföld, állatállomány, fakitermelés, zsendely - ezek voltak a tájegység fő jövedelemforrásai. A szőlő nem terem meg itt, a szőlőskertek összeírására szánt rubrika Havasolja fálvainál mindig üresen marad. Ami még adóztatható lenne, az a ser- és pálinkafőzés. 1750-ben egyetlen serfőzőt írtak össze a tíz faluban, pontosabban annak a jövedelmét tüntették fel. Ez Zetelakán volt, és a kérdéses összeg mindössze 50 krajcár.¹³⁵ Égettbort a szabályoknak, törvényeknek nem megfelelően is főztek némelyek, amiért is 1789-ben például Küküllőkeményfalván „az Éget Bor Főzésért zálogoltatott meg némelyeket, de még effectumba nem vette a sz. Bíró”,¹³⁶ ugyanekkor Fenyéden is „Égetbor főzésért bursaliter büntették a mi artioba fel vétetett és falu szükségire elis költetett”.¹³⁷

Nemcsak az égettbort főzését szabályozták rendeletek, hanem az élet majdnem minden szektorát abroncsként fogták össze az intézmények, hisz a társadalom (a társadalmi lét) elválaszthatatlan intézményeitől. A Habsburgok regnálása alatt, különösen a 18. század második felében, egyre érezhetőbbé válik, hogy a hatalom - jelen esetben a közvetlenül felettes hatalom, a szék - autonómiát ad ugyan a faluközösségnek, a legfontosabb intézménynek, de ugyanakkor parancsot is. A nemes Continua Táblának a gonosztevők elfogatására kiadott parancsolata a faluközösségre apellál, amely autonóm módon szabályozta és oldotta meg az ezzel kapcsolatos problémáit, kérvén, hogy „ha a dolog úgy kívánna, maga fogná el a káros, az *Birák semmit*

¹³¹ Conscriptio Czirakyana. 1819-1820. MOL. F. 52. 118. kötet. 413.

¹³² Ua. 451.

¹³³ Bedő Albert: *A magyar állam erdősegeinek gazdasági és kereskedelmi leírása*. I. 318, 513.

¹³⁴ Conscriptio Czirakyana. 1819-1820. MOL. F. 52. 118. kötet. 195.

¹³⁵ 1750-i országos összeírások. MOL. F. 50. 61. téka. 3. csomó.

¹³⁶ UszLt. Nemzeti láda 94/1789. 125 verso.

¹³⁷ Ua. 126.

nem várván a Tiszt parantsolattytól, tartozzanak Hazánk Törvénye szerint 200 forint és a Kárnak meg fordítása alatt el-fogni”¹³⁸ a gonosztevőt. A hatalom meghagyja a falunak a falusbíró-választói jogot, „hogymind a Királyi Szolgálatnak jobb moddal való vitelére, mind a Faluk ügyes, bajos dolgainak hasznosabban való igazgatására, minden Faluban az értelmesebb, tehetősebb, és arra alkalmasabb Gazda Emberek választassanak Falus Birákkat”; elengedi a falusbíró adóját: „Eő felsége az ilyen értelmes Falus Biráknak mindennemű adójokat el engedi, fizetvén azt nem a Biro maga, hanem a Communitás helyette, és ezen Kivül Semminémű Extraordinarium Servitiummal nem terhelhetik, sem Executor házához nem száll s Birát maga előtt nem kergeti”; fizetést adott neki, mondván, hogy „a Falu mivoltához és a maga jó viseléséhez képest fizetése rendeztetik”.¹³⁹ Megkapja a hatalomtól a falu polgár- és strázsa-választási jogát is: „minden Faluban a Faluk minéműségekhez és mekoraságokhoz képest választassék a Bíró mellé anyi *Polgár*, a'menyi elégséges lészen, Kik a szükséges leveleket hordozzák, és a Bíró által ki-adandó parantsolatokat véghez vigyék [...] és a nagyobb Ország Uttyában lévő Falukban fogadgyon a Falu egy *strását*, ki is mindenkor a Bironál jelen légyen, és a'mint a' Biro néki parantsol, engedelemmel és Serénységgel teljesitse, nem lévén szabad a Bironak ezen strását Semminémű maga különös dolgaira fordítani nagy büntetés által.”¹⁴⁰

Természetesen mindezekkel az intézkedésekkel a központi hatalom célja nem a helyi, a faluközösségi autonómia megerősítése volt, hanem a *parasztok jobb currentáltatása* végett szerette volna megerősíteni ezeket a tradicionális intézményeket, biztossá, a saját maga számára is átláthatóvá, járhatóvá téve minden utat, amelyen az uralkodói parancs az alattvaló felé halad. Ezért bár a szabad választást meghagyja, a biztosabb ellenőrzés érdekében bevezeti a *confirmálás*, a jóváhagyás gyakorlatát, már nemcsak a széki, hanem a falusi tisztségviselők - elsősorban a falusbíró - esetében is: „Faluközönséges Gyűlésében votizálván, három Érdemes Subjectumot repraesentáljon Vice Tiszt atyánkfíának, Kik az értelmesebbek azok közül, Confirmállyák.”¹⁴¹ A régi haszontalan dolgokat, mint amilyen „az edig való haszontalan Faluk hegyekről való egybe Kialtozásai, melyek nem egyébre voltak, hanem Kialtozásra, veszekedésre, és néha verekedésre, a dolgok el-igazittása alatt való lármás el-széljedésekre”,¹⁴² szüntessék meg. A falu bírása, a polgár, a strázsa, a tizenkét vagy (kisebb faluban) a hét esküdt, a notárius, a pap, a mester - a falu megannyi tisztségviselője, de még a falu protocollumának vitele is a *felsőbb célt* kell hogy szolgálja, azt, hogy a *felsőbb ordinatiók* rendeltetésszerűen vitessenek véghez. „Az éjjeli és nappali őrizések fenn maradására tett rendeletek” még arra is kiterjednek, hogy mi történjék a faluba érkező cigánnyal, aki „*Fő Dulló Passussa* nélkül elfogassék”, de ha még van is neki, akkor is „egy Passussal tovább három holnapnál ne érhessen egy Cigány is, ezen Passussbanis specificálva legyenek cselédgyi viszonyai, tyúkjai, Lovai és Ludai és ha a specificált majorság után vagy Barmoknál többek lenni tanálatnának, mindgyárt ell fogadtassék és a specificatióon kívül tanálatott marhák vagy majorságok confiscáltassanak”.¹⁴³ De foglalkozik a körültekintő hatalom a *silvestris ordo observáltatásával*, a *tűzoltással* és az arra használatos eszközökkel, az *utak és hidak állapotjával*, a *papok kötelességteljesítésével*, a

¹³⁸ UszLt. Közigazgatási akták. 1776. évi 85. sz. irattartó. 8.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Uo.

¹⁴³ UszLt. Közigazgatási akták. 1778. évi 92. sz.

pauperum institutummal és azzal, hogy *hiszik-e a népek a boszorkányokat*, amire vonatkozólag 1789-ben a *circulatio Zetelakán* felvett *protocollumába* azt jegyzi fel az írástudó, hogy „vannak még némelyek, a kik affélet hisznek, de meg magyaráztatott nékiek, hogy az afféle gondolatokat le tegyék”.¹⁴⁴ A legfontosabb kérdés azonban nép és hatalom viszonyában, ami meghatározta ezt a viszonyt, az nem más, mint hogy a *contributiót* miként fizeti az alattvaló, milyen, mekkora ez az adó, és hogy lehet behajtani.

Az „adómentes”, „kiváltságos” székelység már a fejedelemséggé szerveződött Erdélyországban rákényszerült a pénzügyi tehervállalásra. Adót fizetett, de szenvedélyesen hangoztatta, hogy nem valamiféle kötelességet teljesít, hanem önkéntesen járul hozzá az államháztartás egyensúlyban tartásához. A Diploma Leopoldinum biztosítja ugyan a székelyeket, hogy adótól, kvártélytól, tizedtől mentesek lesznek,¹⁴⁵ mégis - bár állandóan protestálnak, immunitásukra hivatkoznak - fizetni kénytelenek a rovatalt. 1700-ban például 13 000 forint és 5000 köből búza az, amit el kellett osztani „inter sedes Siculicales” (a székely székek között), és amelyből Udvarhelyszékre 3300 forintnyi pénzadó és 1269 köbőlnyi naturálé esik.¹⁴⁶ 1710. május 18-án olyan (egyre gyakrabban érkező) rendelettípust vehet kézhez a szék, melyben újból beszolgáltatásról van szó, ezúttal csak búzáról, amiből 350 köbőlnyi jutott Udvarhelyszéknek.¹⁴⁷ Ezt a mennyiséget kell a széki hatóságoknak *tovább repartizálni* a járások, falvak felé. Minden ilyen és ehhez hasonlóan kivetett adóból a havasaljai falvak is *supportálják* a rájuk eső részt. 1730 után az úgynevezett *calculusrendszerre* tért át Erdély. Ennek megfelelően 100 *calculusra* osztották az adó összegét, és ebből 17 egység jutott a székely székekre.¹⁴⁸ Ők ezt kis *calculusokra* bontották tovább, amit aztán az adóalanyokra vetettek ki. Végül az 1750. évi összeírás után Bethlen Gábor udvari kancellár irányításával 1754-ben a bécsi kormánykörök elképzeléseinek megfelelő adórendszer született, az un. *Systhema Bethlenianum*, amely az 1763-ban (*Systhema Buccowianum*) és 1769-ben (*Systhema Bruckenthalianum*) történt módosítások után lényegében 1848-ig érvényben maradt.¹⁴⁹ A Bethlen-féle adórendszerről Szádeczky azt írja: „Komplikált adórendszer volt biz' az, melyben eligazodni nem volt könnyű.”¹⁵⁰

A Havasalja falvaira a 18. század első felében kivetett adó összege forrásaink¹⁵¹ szerint a következő képet mutatja:

¹⁴⁴ UszLt. Nemzeti láda. 94/1789. 125.

¹⁴⁵ *1549-1848. évi erdélyi törvények*. Corpus Juris Hungarici. 495.

¹⁴⁶ UszLt. Közigazgatási akták. 1700. évi 2. sz. irattartó. 47.

¹⁴⁷ UszLt. Közigazgatási akták. 1710. évi 7. sz. irattartó.

¹⁴⁸ Csetri Elek-Imreh István: *Erdély változó társadalma 1767-1821*. Bukarest, 1980. 17-18.

¹⁴⁹ Szádeczky Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Bp., 1927. 327-333.

¹⁵⁰ Uo. 328. Az új adórendszer szerint Erdély három osztályba (*classis*) soroztatott a vidékek pénzforgása szerint, minden vidék pedig termékenysége arányában négy kerületre (*plaga*). A *classisok* és *plagák* szerint rovatott ki a fejadó és a különböző termékek adója.

¹⁵¹ Az 1722-es, 1748-1749-es adatok az 1722, illetve 1750-es *conscriptiókban* feltüntetettek. Az 1754-es adatokra vonatkozóan lásd UszLt. Közigazgatási akták. 1754. évi 180. sz. irat.

(XXII.)

		1722		1748		1749		1754	
		Rfrt.	Kr.	Rfrt.	Kr.	Rfrt.	Kr.	Rfrt.	Kr.
1.	Fenyéd	207	-	203	18	231	42,5	147	24
2.	Máréfalva	96	-	359	44	448	39	255	48
3.	K.Keményfalva	32	-	194	36	246	37	140	11
4.	Zetelaka	447	-	420	27,5	378	12	934	56
5.	Szenttamás	15	-	58	2	120	13	57	39
6.	Fancsal	300	-	*	*	*	*	73	15
7.	Szentkirály	132	-	255	-	317	28	242	53
8.	Tibód	-	-	45	51	48	40	44	57
9.	Ülke	33	-	233	56,5	249	43,5	150	45
10.	Oroszhegy	216	-	393	53	442	7	359	4
	Összesen	1478	-	2164	48	2483	22	2406	52

Az adó állandó növekedésben van. A rovatal nagysága, amint az várható volt, követi a falvak nagyságrendjét. A legtöbbet Zetelaka és Oroszhegy adózik, legkevesebbet Tibód és Szenttamás. A Systhema Bethlenianum már krajcárnyi pontossággal meghatározza, mennyivel fizet többet a szabad székely, mint a jobbágy, de 1750 előtt is így volt ez, a szabadrendű jóval többet adózott úri szolgálatra elkötelezett falusfelénél. Vegyük reprezentatív példának Máréfalvát, ahol az 1750-es conscriptio tanúsága szerint 1748-ban egy szabadrendűre átlagosan 7,08 rénes forint adó esett, egy jobbágyra 2,08, míg egy inquilinus és subinquilinus családfő átlagosan mindössze 1,35 forintot fizetett. A következő évben, 1749-ben - melyet szintén 1750-ben vesznek számba - az abszolút szám, azaz az adó összmenyisége növekszik ugyan, de az arány, a contributióknak a társadalmi rétegek közötti megoszlása ugyanaz marad. Egy szabad székely családfőre ekkor átlagosan 8,43, egy jobbágyra 2,66, egy zsellérré vagy ház nélküli zsellérré 1,75 forintnyi adó jut Máréfalván.

Természetesen szép számú a különböző okok miatt mentesítettek serege, a curialistáké elsősorban, akiknek a meghatározása - hogy tudniillik ki számít curialistának - a 18. század folyamán állandóan változik. 1721-ben elkészült például „az egész nagy Udvarhely Székbe található lelkészek, molnárok, harangozók és béresek jegyzéke, akik falvanként minden vagyonukkal a régi összeírások szerint és a falvak korábbi kivonatai szerint mentesítettek”.¹⁵² E szerint a conscriptio szerint Havasalja tíz falujában 29 lelkész, 5 molnár, 1 harangozó és 2 nyomorék özvegye volt mentesített.

A pénzdán kívül súlyosbította a helyzetet a porció, a kvártély és forspont gondja, hisz amint már említettük, a pénzdán csak egyik eleme a *contributióknak*. A porcióhoz, az egy katona ellátását biztosító adóegységhez mindig társul az élelem- és takarmányszolgáltatás együttese is, a naturálék fizetése. 1702-ben például Havasalja falvai 34 köből és 3 véka búzát, 156 köből zabot, 80 és fél szekér szénát,¹⁵³ 1706-ban pedig 107 köből búzát, 331 köből és 1 véka zabot, 155 és fél szekér szénát¹⁵⁴ szolgáltatottak be naturálékként. A porciószedést a királybíró szintjén határozták el, a kivetést és behajtást a számadó commissarius igazgatja, de a végrehajtás a communitytisztviselőit terheli. Gyakran felparázsluk az elégedetlenség a falusbírák és porciót fizető falusfelek között, a behajtást rágalmozások, gyanúsítások kísérik. A széna,

¹⁵² Az 1721. évi összeírások. Vegyes conscriptiók. MOL. F. 49. 8. csomó. 3. tétel. 18-19.

¹⁵³ UszLt. Közigazgatási akták. 1702. évi. 3. sz. irattartó. 50.

¹⁵⁴ UszLt. Közigazgatási akták. 1706. évi. 5. sz. irattartó. 31.

gabona árának kiszámítása egy-egy megvesztegethető *lajtnan* esetében gyakran lesz vádpont: a falusiak a bírót vádolják, hogy az ő kárukra történt a kiszámítás. A hamis mércék használata is igen gyakori vád. A zab- és búzaporciót általában a stációnak kijelölt helységekre kellett szállítani, ezekben az esetekben a hivatalnokok a szállítást végző szekereket gyanúsítgatják, hogy útközben néhány köbölnyit eladtak a gabonából.

A forspont, vectura körül tehát alig megszámlálhatóak a visszaélések és az azokkal kapcsolatos különféle panaszok, melyek közül a panaszosok egyesekre a *Széknél*, a *Tekintetes Nemes Officiolátusnál*, a *vice ispánynál* keresik igazukat, mint az a máréfalvi is, aki úgy vette észre, hogy „Máréfalvi Curialis Jószágomban ben Lako fogadot Molnáromat minden vecturákra, forspontokra, és a mire szükség az mostani circumstanciákban minden felé hajtják, és ez nekem igen nagy káromban forog, mint hogy az egész jószágomnakis gondviselése ezen egy fogadott emberemre vagyon bízva, én az én csekély elmém szerint úgy gondolom, hogy mint fogadott cselédemet nem hajthatnák semmi vecturára, mivel ezen cselédemnek magának semmi jószágais Nintsen, melyről kellenék néki szolgálni.”¹⁵⁵ Így hát a felmentetteket, a curialistákat is hajtották szolgálatra helyenként, hisz a törvény, a paragrafus helyi alkalmazása igen színes, ritkán egyértelmű, és a fellebbezési fórumok általában *messze esnek* a jogtalanul porcióztatott falusitól, aki jussát, igazát keresné náluk. Gyakori az olyan példa is, hogy taxás helyek, privilegizált községek panaszolnak a rájuk kirótt adó miatt, mint ahogy teszi azt 1777. október 22-én Zetelaka, mert a Continua Tábla felmentése ellenére újból *agraválták a naturalék administratiójával*.¹⁵⁶

A faluközösség mint intézmény felelős a tagjaiért, és ez a felelősség a porciózás kapcsán időnként hangsúlyosabbá válik. Az ülkei communitás egyik instantiájában 1728-ban arra kéri igen alázatosan a főkirálybírót, hogy mivel „az mű Falunkbul Ulykébül ment el három portiozo Személy, egyik Udvarhelyre, másik Agyagfalvára, harmadik Oroszhegyben, kik is nálunk Economikálnak az portiojuk miszerint maradot, kérjük aként az Méltóságos Urat és az Tekintetes Nemes Széket, azok portiojukat transformálja azon falukba, hová magokat verificáltak”.¹⁵⁷ A falu felelősséggel tartozott tehát - az adóügy kapcsán pedig fokozott felelősséggel - tagjaiért a székkal, az állammal szemben.

Nem kis nehézséget okozott a különböző speciális szolgáltatások behajtása sem, mint amilyen például az udvarhelyi várbéli katonaság fával való ellátása, ahová Havasalja kilenc faluja (Tibód kivételével) 1741-ben 80 szekér fát szállított.¹⁵⁸ A kvantum, naturalé, forspont és különleges szolgáltatások mellett a tájegység viselte a *beszállásolás* és *tyro fogás* terhét is. A tiszteket Máréfalván szállásolták el, ott volt a *quartélyház*, ellátva mindennel, a katonaság számára való istállókkal is, melyekbe két-két ló is elfért.¹⁵⁹

Udvarhelyszék levéltárában számos tyroállítást szorgalmazó rendelet található. Az állam pontosan előírta, sokszor meglepő részletekig pontosította, hogy milyen katonát kíván. Egy 1778-as rendelet szerint: „Nem kell katonának bé venni a felettébb formátlan embereket, a Kiknek egész vagy fél ábrázattyuk veres főtokkal 's varakkal tellyesek”; „A katona légyen 18

¹⁵⁵ UszLt. Közigazgatási akták. 1790. évi. 233. sz. irattartó. 115.

¹⁵⁶ UszLt. Közigazgatási akták. 1777. évi. 88. sz. irattartó.

¹⁵⁷ UszLt. Közigazgatási akták. 1728. évi. 36. sz. akta.

¹⁵⁸ UszLt. Közigazgatási akták. 1701. évi. 2. sz. irattartó. 35.

¹⁵⁹ UszLt. Közigazgatási akták. 1778. évi. 92. sz. irattartó. 28.

esztendőstől fogva negyven esztendősig inclusive, de ha 18 esztendősnél kisebb, negyven esztendősnél nagyobb léssen, tsak erős tagos, izmos, a hadi szolgálatra alkalmas légyen bé kell venni”; „A legkisebb Tyronak kell lenni 5 lábnyi és 2 hüvejkni magasságu, ha pedig az olyan ifjak közül, kiknek nevedésekhez reménység vagyon, külömben jo erős izmos léssen, az mértéknél egy lineával kússebb léssen, bé vétetik; nemzettségbe, vallásba nem kell vállogatni. *Tsak Limitaneus Székelly katonákat nem kell bévenni* úgy Utonjárokot, kereskedőköt, egyik helységből más helységbe magok vagy urak dolgában jo Passussal járókot nem kell akadályoztatni, annális inkább el fogni, sött Senkitis erővel Katonaságra nem kell húzni”.¹⁶⁰ Katonaságra, bármilyen szépen hangzik is a szék, a falu fórumán megszólaló császári parancs, nem önként mentek az emberek, a tyrókat *fogták*, különösen Udvarhelyszékben, ahol nem volt határörkatonaság. A communitás tisztségviselői és a falu szegényebbjei között tyrofogás után mindig kiéleződhetett a feszültség, hisz a szegényebb falusfelek, akik közül kikerültek a tyrók, részrehajlással, megvesztegethetőséggel vádolták általában a falusbíró, azzal, hogy a tehetősebbeknek kedvez. A faluközösség kóbor elemei, a *vagik*, cigányok szintén gyakran estek áldozatául a tyrofogásnak.

A paraszti hétköznapokat tanulmányozó historikusnak, amikor az adó, porció, kvártély, forspont, tyrofogás problémáit vizsgálja, különösen kell vigyáznia, nehogy kizárólagosan siralmas, nyomorúságos sorsokat lásson és láttasson, nehogy csak azok krónikása legyen. Ez a problémakör viszont - valljuk be - a legobjektívabb vizsgálódás mellett sem tükrözhet sok derűt. A 17. században és a 18. század elején ezek a problémák mindennaposak: az emberek együtt éltek velük Havasalján éppúgy, mint másutt, belefoglalták őket népköltészeti alkotásaikba is: „Vayon hazánkban két gonosz ember, / Portio Pál és Forspont Péter; / Ez a Portio mindent földhöz vér: / Forspont pediglen ökröt, lovat kér.”¹⁶¹

Áttekintettük Havasalja társadalmi, gazdasági, demográfiai viszonyait, legfontosabb intézményének, a faluközösségnek az államhoz, a hatalomhoz való viszonyulását. Előttünk áll egy mikrotársadalom struktúrája, egy modell, a *székelyföldi hegyvidéki tájegységek modellje*, melynek gazdasági, társadalmi, demográfiai sajátosságait részletezően elemeztük.

Havasalja társadalma többségében szabadrendű társadalom. A szabadrendűek száma itt meghaladja a 60, esetenként a 70 százalékot is. Lakosai, bár a havas aljában élnek, rossz minőségű földön gazdálkodnak, mégis egységesen földművelőknek mondják magukat. A tájegység valamennyi falvában léteznek és működnek a földközösség különböző formái, a szántóközösség, rétközösség, erdőközösség. A föld művelési technikája azonos a tájegység valamennyi falvában (kettős nyomásrendszer, esetleg a 18. század vége felé elszórtan hármas vetésforgó). A lakosság eltartásához a földműveléssel egyenlő, esetenként nagyobb mértékben járul hozzá az *állattenyésztés* és a *jövedelempótló famesterségek*, melyeknek nyersanyagforrása az erdő. A nagybirtok nem itt tud gyökeret verni.

Ezek a vonások - mivel itt modellről van szó - valamennyi *székely hegyvidéki, havasalji tájegység* esetében fellelhetőek. Természetesen számítanunk kell bármely más tájegység esetében eltérésekre, az átlag körüli szóródásokra, ami azonban nem akkora, hogy megkérdőjelezze a modell érvényességét. Havasalja gazdasági elemzése - az egy főre eső szántó-, illetve az egy családfőre jutó szamosállat-mennyiség - során néhány (sokszor megdőbbentő) hasonlóságot

¹⁶⁰ UszLt. Közigazgatási akták. 1778. évi. 92. sz. irattartó. 3.

¹⁶¹ Idézi Imreh-Pataki: *Kászonszéki krónika*. 222.

már bemutattunk. A felsorolt tényezőket a hegyvidéki tájegységek egész 1848-ig *konzerválják*. Konzervatív, de ugyanakkor értékőrző társadalmak is. A székely faluközösség alkonya ezekben a tipikusan hegyvidéki földrajzi adottságokkal rendelkező tájegységekben tovább tart, és végkifejlete később következik be, mint a kedvezőbb természeti adottságokkal rendelkezőknél.

Függelék

Ebben a függelékben az udvarhelyszéki Havasalja néhány falujára vonatkozólag az 1713, 1785-86. és 1820. évi úrbéri összeírások anyagát közöljük.

A közlés módjával kapcsolatban a következőket kell előrebocsátanunk:

A jegyzőkönyvek közül az 1713-as és az 1785-86-os párhuzamos (latin-magyar) szöveggel készült. Itt viszont csak a magyar nyelvű rész közlésére szorítkozunk.

A jegyzőkönyvek szövegéből - a szövegismétlődést elkerülendő - kiemeltük a kérdezőbiztosok típuskérdéseit; azokat az egyes években megejtett úrbéri összeírások élén közöljük, míg a falvaknál csak a feleleteket.

A szövegközlés során lemondunk az egyes jegyzőkönyvek latin nyelvű preambulmainak közléséről. A jegyzőkönyvek záradékában ugyanis még egyszer megtalálható a kérdezőbiztosok neve, a falubeli „hites emberek” névsora, valamint a jegyzőkönyv felvételének helyére és időpontjára vonatkozó adatok.

A jegyzőkönyvekben használt rövidítéseket (Sz. Király = Szentkirály, L.B. = liber báró, tit. = titulus, Mlgs. = méltóságos, ag. = agilis, ttes = tekintetes, flor.ung. = florenis ungaricalis stb.) feloldottuk.

A közölt szövegek helyesírását a mai helyesírási szabályokhoz közelítettük, megőrizve azonban a nyelvjárási és a korabeli nyelvéllapotra utaló sajátosságokat.

V.M.

1.

1713. augusztus 24., h. n.

Az Erdélyi Főkormányzék utasításai az 1713. szeptember 14-én az adóösszeírásra kiküldendő vizsgálóbiztosok számára

Eredeti: az Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (Arhivele Naționale. Direcția Județului Cluj). Udvarhelyszék Levéltára, Székely láda, 21. sz.

Instructio

pro investigatoribus commissariis pro die 14 mensis Septembris anni currentis 1713 exmittendis expedita.

1: Mindeneknek előtte investigator uraimék ökegyelmek az elejekbe adandó hitnek formulája szerént hiteket le tegyék és az hova investigátióra mennek, azon vármegyéből, székéből, városokból rendeltetvén melléjük olyan értelmes jólelkű emberek, kik annak előtte vagy tisztségben voltak, vagy ha nem is, de az helynek mivoltát tudgyák, sőt az hol kívántatik a commetaneus faluk öreg hiteles emberei közzül hármat vagy négyet pro certiori indagino convocálynak, kiket is meg eskessenek és az tisztektől kezekben véendő regestrum szerént falunként magokkal hordozzanak, hogy a mi kívántatik igaz informatiót tehessenek.

2: Investigátor uraimék minden városokat, falukat és azoknak határit elsőbben megjárják, mind ez okon, hogyha valami csalárdáságot akarnának el követni az lakosok az investigátiónak idején, elő nem akarván mondani szöleit, szántóföldeit, szénafüveit és egyéb minden haszonvevő helyeit, hogy az nagy és tapasztalható hazugságokat meg ismerhessék és ne admittálynak, mind penig hogy az helyeknek minden qualitását, jó és rossz voltát megsejmelvén írásban igaz informátiót tehessenek rólla.

3: Fel kell írni az helyeknek situssit, földnek termékeny vagy terméketlenségét, ide értetvén az irtoványföldek is, a mellett szükség felírni, hogy ennek vagy amaz városnak, falunak határa délre néz-e inkább vagy északra, vizes-é vagy száraz, az föld fekete-é, agyagos-é vagy fővenyes, hány ökörrrel szántható, kétszeri szántásban vetnek-é vagy háromszoriban, ganéjazzák-é az földet vagy nem, hány fordulója vagyon, kettő-é vagy három, ha határa vagyon is az colálásra alkalmas-é vagy nem, jól felvizsgálván mindazonáltal qualitását az határoknak, réttye is, szénafüve is mennyire vagyon, tiszta buzát terem-é az határ avagy elegyest vagy csak rosot vagy nagyobbára tavasz vetést, és azt is inkább zabot, mint öszvetéseket. Határokat másoknak nem zálogosították-é el, és ha elzálogosították, mennyit s kinek és most kik bírják. Vagyon-é folyóvize, tója halászatra való és kereskedését gyakorolható-e vagy nincsen és ha káros folyóvize vagyon, mennyire káros. Malma a maga határán vagyon-é és ha vagyon, az falujé-e vagy valami adózni tartozó emberé, vagy dominus terrestris és mindenkor forog-é, vagy nem, jó haszon hajtó-é vagy nem és ha nincsen, hány mélyföldnyire kell malomban járni. Erdeje vagyon-é vagy nincsen, és ha vagyon, elegendő-e vagy nem maga tűzire, azonkívül makktermő és épületre való erdeje vagyon-e vagy nincsen. Réttje vagy szénafüve minemű vagyon, szőlőhegye is vagyon-é vagy nincsen, és ha vagyon, jól termő-é vagy rosszul termő és jó bort-é vagy rosszat terem. Marsusban vagyon-é vagy nincsen és micsoda gradusban, városhoz közel vagyon-é az falu az holott egyetmásit eladhatván kereskedésit űzhesse, búzájából, szénájából és egyéb oconomijájából. Valami bányája vagy hámora vagyon-é, az városnak falui, jószági vadnak-é és minemű proventussi és azon falukból minemű haszonvehető házai, korcsmai és sokadalmi proventussi. Minemű kereskedésnek módgya, egyszóval micsoda jövedelmi lehetnek annak az városnak, ide nem értvén az dominus terrestrisek és jószágos nemesemberek szőlői, szántóföldei, szénafüvei, réttyei, tilalmas erdei, tavai, malmai és akarminemű haszontévő helyei az uraknak és nemesembereknek, úgy az hétbíráknak vagy más szász vagy magyar városoknak, ha találatik az vármegyében valami jószágok, abban lévő olly majorságföldei, szölei, réttyei, malmai vagy egyéb hasznot adható appertinentiái, mellyeket úgy mint dominus terrestrisek bírnak és usuálnak, az mineműek bolkácsi, sitvei, szebeni rész és több jószágok az mellyek az szász nátióval tött contractusban az ökegyelmek jurisdictiója alá bocsátották, de azelőtt az vármegyékhez tartoztak.

4: Noha az egyházi nemes ember csak az ő szegénysége miá nem tetethetik alábbvalóvá quoad jus et praerogativam nobilitatem az jószágos, gazdag, úr, fő, nemesembereknél, mindazonáltal mivelhogy az Compilátabeli üdőtől fogva, minden koron contribuálni szokott volt, azért az egyházi nemes emberek dolga investigációjában így procedálynak. Ebben az faluban vagy városban, aminémű Sárd, Igen, Benedik, Déva, Hunyad, Hattzeg, Fejérvár, Vincz, Borberek és több hasonló taxás, rész szerint nemes, rész szerint jobbágyból álló városok; egyházi nemes ember hány vagyon, kinek híjják, maga nemes fundussán lakik-é vagy parasztfunduson, bír-é ezen falu vagy város határán valami paraszt fundus után járó szőlőt, szántóföldet, rétet vagy valami akármí névvel nevezendő haszonvévő helyet és alkalmatosságot az illyént fel kell írni; de ha mit maga nemes fundussa után bír, azt nem kell felírni. Ezt az egyházi nemes emberek regestrumát külön kell írni, és a parasztnak regestrumában nem kell elegyíteni.

5: Enyed, Thorda, Deés, noha nemrégén egészszen nemessé löttek, és így talám vendicálhatnák azt magoknak, ami ide fellyebb az egyházi nemes emberek nemes fundussának és ahhoz tartozó nemes földeknek, appertinentiáknak fel nem iratása felöl iratott, de mivelhogy az említett városok ma is per jus regium másoknak adatott dézsma- vagy quárta adással tartoznak, azért mind külső appertinentiájoknak, mind belső facultasoknak, kinek-kinek meg kell vizsgáltatni és fel iratni, nem illetetvén mindazonáltal azok az házak, amellyek azokban az városokban a városoknak egész nobilitációjá előtt is nemes és exemptus házak voltak, sem azok, az kik az ország eddig bévött rendtartása szerint ha rovatallyok vagyon s arról contribuálnak és így egyházhelyi nemesember számban nem tartatnak, ide értetik Kolozsvár várossa is, ha szintén nobilitációjából régi civilis statussára redeált is, hogy ott azoknak az házok, mellyek ante nobilitationem cum jure regis exempták voltak, ne irattassék fel.

6: Tudott-e ebben a faluban vagy városban vagy székbén vagy vármegyében kicsodák az kik az adózásból, portiózásból és egyéb közönséges teherviselésből exemptusok löttek volna ezekben az elmúlt esztendőknben és micsoda mértékben és mint löttek az olyan exemptiok, ki czidulájával vagy authoritássával.

Az nemes székely nátion való modálításról

7: Valamint az Vármegyéken az jószágos urak, fő és rovatalról contribuálható nemesembereknek semmi jószága fel nem iratik, úgy az Székelységen sem. 2: Hasonlóképpen az armálisok, egyházi nemes emberek is per omnia úgy investigáltassanak, az mint a vármegyéken az egyházi nemes emberekről írtuk articulo proximo 4°. 3: A lofó és darabonti rend az szerint investigáltassék az mint az Thordai, Enyedi, Deési, egyházi nemesség. 4: A Jobbágyaság amint a vármegyéken lévő jobbágy az szerint.

8: Mivelhogy in genere az egész országban a városi embereknek akár magyar, akár szász városok légyenek, az értékek nagy részén nem az mezei és marhabéli alkalmatosságban áll, hanem a kereskedés, kalmárság és kézi mesterségben, azért investigátor uraim akiknek mind belső, mind külső értékek találattik, azt az szerint, akiknek penig semmi külső értékek nem találattik, a belsőt minél szorgalmasabban lehet investigálynak, hogy kinek kinek hasznót hajtható háza, boltja, kereskedése és egyéb akármí alkalmatossága hány száz, vagy ezer forintig való hasznót hajthat esztendőnként ordinarie, mint erről odafel is in 3^{io} puncto emlékeztünk.

A városoknak penig in mensura, majori vel, in genere kereskedésre való alkalmatossága más országból micsodás, sokadalminak, hetivásárinak, város számára való bor, ser korcsmáinak, vámos hídgyainak, havassinak, malmainak és egyszóval akármí egyéb közönséges jövedelminek alkalmatossága mennyire terjedhet, cum circumstantiis per dominos investigadores pro renata deprehendendis uti et superius 6° puncto meminimus. Vadnak-é a városokban sive respectu officiorum universorum, sive ordinis ecclesiastici, vel scholastici, vel alios ob quales comque respectus exemptusok és micsoda mértékben, mennyi üdőtől fogva. Ez az 8^{dik} punctum és odafel az 3^{dik} punctumnak az vége illeti az becsületes szász nátiot is a Városok iránt. Ami pedig

9: A Regius Fundusokon lévő falukat illeti, mivel ott nemes fundus igen kevés találattik, úgymint Margondán, Halmágyon vagy másutt akárhol, ha olyan találattik, olyant ki hagyván, minden Regius Funduson lévő Faluk lakossinak nemit, mivoltát és minden külső, belső értékeket fel kell írni, szintén úgy, mint az vármegyén lévő vármegyei jobbágyrendekeket, nem csak az valóságos és állandó lakossit penig az falunak, hanem akármí

alkalmatosságokkal élő, lakó, kereskedő vagy tekergő selléreket és vándorembereket cum omnibus illorum vivendi modis et mediis, aminthogy ennek a vármegyéken, Székelységen és városokban is mindenütt így kell végben menni cum hac observatione, hogy az ilyen sellér, vándor, minden faluban az örökös emberek után külön classisban irattassék.

His generalibus praemissis in particulari

10: Meg kell kérdeni, hogy hány egész paraszt házhely vagyon azon faluban, akik után nyilat szoktak adni, szántóföldből, szénafüdből és erdőből.

11: Végére kell menni hitelesen egy embernek hány hold szőlője vagyon, hány ember kapálhatná meg egy nap, minémű bora terem és középarán, mennyin adhattják el vedrit és terméketlenségben, a középtermsnek idején hány vedret terem. Hasonlóképpen hány köbölre való szántóföldje vagyon és hány szekér szénát termő szénafüve vagy réttye, és nominanter ez mostan tilalmosban lévő fordulóra hány köböl vetése vagyon mindenféle, ide nem értvén az nemes földekben való vetésit az paraszt embereknek, úgy az nemes és szénafüvekben termett vagy teremhető szekér szénákat, úgy mindazonáltal, hogy az ki eddig nemesföld nem volt, hanem parasztföld volt most nemesföldé ne csinállyák, ezen investigátiónak alkalmatosságával, hogy ez mostani investigátió ne defraudáltassék véle.

12: Meg kell tudakozni, hogy abban a faluban vagyon-e valami tekergő ember aki sem jobbágy sem sellér és semmi külső appertinentiákat nem bír, hanem valami kézi munkájával vagy kereskedésivel élő ember, és ha vagyon, mennyire extendálható kereskedése és értéke lehet, az pedig akar micsoda nátióból álló légyen, fel kell írni minden értékével és kereskedésével. Ide nem értvén az egy cigány nemzettség. Az urak, főrendek, udvari jobbágy cselédgyek pedig az kiknek az urok csináltat házat és ház után nyil földeket nem bír, külön regestrumban irattassék fel.

Szükség ennek felette annak is szorgalmatosan végire menni, ki mennyivel, kinek és mioltátúl fogva adós, abba s annak interessében mennyit s mikor fizetett, miképpen szokta interessezni és még mennyivel adós.

Hogy pedig ezen investigátió alkalmatosságával minden fraus és dolus praescindáltassék, meg kell azt is vizsgálni, ki hadta el maga előbbi lakóhelyit és mikor, volt-é ott oeconomiaja vagy valami facultása, mellyet előbbi helylén hagyott volna, és maga vagy más inductiójából indítatván ment-e el, gabonáját kire bizta vagy adta, vagy ki által hová takarította és most hol s miképpen vagyon. Efelett

A Dézmaadó helyeken observálni kell, hogy a dézmákról való hiteles extractusokat kivánnják és kérjék elő őkegyelmek, mellyeket az falukbéli praedicatorok, bírák és esküttek fide mediante tartoznak producálni.

13: Hogy pedig az Isten látogatását nagyobb mértékben az sok hamis hittel ez szegény hazára ne vonnyák, nem kell az parasztembereknek hiteket pro fundamento fel venni, hanem minden helybéli vicetisztek sub amissione honoris et officii, hogy az falukra mennyi quantumot vetettenek akármellyik nevezetes adóból, tartozzanak kiadni és az szerént annak szorgalmatosan kell végére menni, hogy egy nyílföldre mennyi esett abból az adóból, és ha szintén az paraszt emberek ki nem akarnák adni azt, hogy mennyi esett volna egy nyílrá, de a parte végire kell menni, füstre és marhára mennyi esett és így ugyan kitanulhatták mennyi az szántóföld, sőt az hol lehet a falunak rovásit és az városok regestrumit előhozassák, hogy abból ha mire végire mehetnek szorgalmatosan munkálodgyák, nem kötvén mindazonáltal azt is ki, hogy az hol szükség, nem csak az falusbírókat, de az embereknek értelmesét is meg eskessék. Ha hol pedig aziránt valami fraust tapasztalának, sine omni remissione, az ilyenekben impingalón 40 forintot exequállyanak, kiről is regestrumok légyen, hogy hol mit exequálnak, hogy azon mulcták az ország adójában mennyenek akinek pedig pénze és annyira való értéke nem lészen, az 40 forint helyett hatvan pálczát adgyanak néki.

Ad mandatum Excelsi Regii Gubernii Transilvanici

Die 24 Augusti 1713. Extradata per

Samuelem Alvinczi mp.

2. 1713

Tibód, Szentkirály, Ülke, Oroszhegy falvak leírása az 1713. évi összeírás során
MOL. F. 49.

Descriptio possessionis Tibold

Situssa hegyes völgyes, oldalos, ganyézással termékeny, délre áll. Száraz és vizes, köves, két fordulója vagy, rétye és széna füve nincsen, elegyes búzát terem, zabot terem a tavasz vetés, négy ökörrrel szántják, határokat nem zálogosították el. Folyó vizek kis patak, másuva járnak malomban fél méj földnere, hitván cseplyes erdejek, makkos erdejek is vagy a havason magok számokra. Városhoz fél méj földnere laknak, semmi kereskedések nincsen, hanem tűzre való fából valamit... Adósok florenis 51. templom számára és kívül való embereknek. Interestit fizetik egy napi dologgal vagy denarii 12.

Exemptus senki.

Descriptio possessionis Szent Király

Situssa hegyes-völgyes oldalos, köves, ganéjzással termékeny, délre áll nagyobbára, földje száraz inkább, vizes is van. Két fordulója. Rétye kevés, elegyes búzát terem, tavaszvetés zabot terem. Határokat nem zálogosították másnak. Folyó vizek kicsin patak, malmok nincsen. Fél méj földnere járnak malomban. Tűzre való fajok elég, makkos erdejek is vagy, épületre is. Városhoz fél méj földnere vadnak. Városra tűzifát visznek eladni, azzal kereskednek. Gyümölcs fajok is vagy. Exemptus egy asztalos vagy, hogy ha az Szék szükségire kívántatik, oda dolgozik.

Adósok florenis ungaricalis 300. Interesse denarii 9. Templom számára. Erdejek extendálódik fél méj földnere a hossza.

Descriptio possessionis Ülke

Situssa ezen falunak oldalos, völgyes, ganyézással egyik határa jó, termékeny, a másik úgy is sovány. Egyik határa délre, másikja északra néz. Száraz egyik határa, másikja vizes. Fekete föld egyik határa, másikja sárga agyagos, négy ökörrrel szántható, kétszeri szántásban vetnek, két fordulója vagy. Rétye nincsen, széna füve kerttel, melyet is tartanak nagyon kevés. Elegyes búzát terem, zabot terem, tavasz vetések, azt is ganyézással. Határokat nem zálogosították. Folyóvizek kicsin patakocskák, malmok nincsen, fél méj földnere járnak malomban. Makktermő, épületre való fajok havason vagy magok szükségükre, tűzifajok maguk határokon kevés. Városhoz fél méj földnere laknak. Csebet csenálnak eladni, tűzifát visznek eladni. Exemptusok nincsenek.

Adósok florenis 392. Interesse modalitas denarii 12. Marsusban nincsenek.

Descriptio possessionis Oroszhegy

Situssa ezen falunak oldalos hegyes-völgyes, ganyézással közép szerint termékeny egy része határoknak, más része köves, határa nagyobb része délre néz, harmada északos, nagyobb része száraz, közben források és fokadások vadnak, a földje veres, fejtér agyagos, négy ökörrrel szántanak kétszeri szántásban vetnek. Két fordulója vagy. Rétye nincsen, szénafüvük vagy határokon, erdejen is. Elegyes búzát terem, tavasz vetési zabot inkább. Határokat másoknak nem zálogosították. Folyó vizek egy patakocskák. Az erdőn vagy egy fűrész akin deszkát metszenek egy méj földnere a Küköllő folyamján. Malomban szárazságnak idején fél méj földnere járnak. Erdejek elég vagy melynek is egy méj föld a hossza és fenyő erdejek, tűzre való fajok is elegendő. Városok egy méj föld. Tűzifával, deszkával, zsendellyel kereskednek, léccel is pénzek után kereskednek. Marsusban nincsenek. Exemptus nincsen.

Adósok florenis ungaricalis 300. Creditores Ugron István urunk, azomban ittvaló falusi emberek.

Interesse solvent egy napi dologgal, item denarii 10.

3.

1785-86

Az 1785-86. évi úrbéri összeírás falvankénti jegyzőkönyveinek bevezető szövege és kilenc kérdőpontja

MOL. F. 51.

Examen ad novem puncta interrogatoria in possessione... inlyto comitatu Udvarhelyi adjacente in praesentia judicis ejusdem possessionis [...] et juratorum [...] singulorum libertinorum siculorum reliquorumque incolarum ac dominorum terestium qui ad praesentem operationem venire non praetermiserunt, anno ... institutum et peractum,

Puncta interrogatoria

[A kérdőpontok:]

1^{so} Vagyon-é mostanság urbárium ezen helységnek? ha vagyon, minémű az? mennyi üdőtől fogva hozatott bé?

2^{dik} Ha urbárium nincsen a jobbágyi köteleiséget teszik-é contractus szerént mind a jobbágyok, mind a zsellérek? mennyi ideje már annak, hogy azon bévett szokás kezdődött, avagy contractusra lépett ezen helység a földesurasággal? Nemde nem ezen urbárium vagy contractus tétele előtt is voltanak mások és ha voltak, minéműek és mikor kezdődött ezen mostani szokásban lévő köteleységnek praestatioja?

3^{dik} Az hol urbáriumok vagy contractusok nincsenek, miből álló a jobbágyágnak és zselléreknek földesurok számára való praestatioja, szolgálattya és kötelezése, amelly mostanság szokásba vagyon, mikor és mi módon hozatott bé azon köteleesség és adózás?

4^{dik} Minémű haszonvételei vannak ezen helységnek és határjainak? avagy ellenben minémű károk szokták közönségesen érni a helységet és határját?

5^{dik} Hány és minémű szántóföldgye és réttye vagyon egy egész házhelyes gazdának és hány szebeni vékát vethet edgyik hold szántóföldgyébe? Ollyanok-é réttyei, hogy kétszer is lehessen kaszálni?

6^{dik} Minémű és hány napi munkát vitt egy-egy gazda eddig végben és hány vonómarhával? és amidőn robotra mentek és visszajöttek, bé számláltatt-é azon járásnak-kelésnek ideje is a napi számhoz?

7^{dik} Adnak-é az itt való lakosok a földesuraságnak kilencedet? ha adnak, minémű termésből és javakból adgyák azt? s mennyi üdőtől fogva? és vagyon-é a kilencedbéli adózás ezen nemes vármegyében más földesuraságnál is bévett szokásban? ezen kívül más adózás fejében mit szokott ekkoráig egy-egy jobbágy adni esztendőnként az uraságnak, nevezetesen pedig ollyatén, akár készpénzül, akár más egyébből adatott praestatio és ajándék miből álló volt?

8^{dik} Hány pusztahely vagyon ezen helységben? mennyi üdőtől fogva? mi okból pusztultak el? és azon helyeket appertinentiával edgyütt kik bírják?

9^{dik} Ezen helységnek lakossi örökös jobbágyok-é vagy nem?

4.

1785. október 26. Oroszhegy

Az oroszhegyiek válasza az úrbéri vizsgálat kilenc kérdőpontjára

MOL. F. 51.

Responsio

Az 1^{sőre} nintsen urbárium nálunk.

2^{dikra} Itten semmi urbárium vagy contractus nem lévén, régen ugyan, mikor más földesurunk volt, könnyebb volt a mi jobbágyi szolgálatunk, hanem már 13 esztendőktől fogva terhesebb és inkább meg kíványák a szolgálatot; ezelőtt is semmi egyezés nem volt mi és az uraság közt.

3^{dikra} Mi kik Török Pál uram jobbágyi voltunk, gyalogszerbe minden héten három nap szolgáltunk, marhával pedig télbe-nyárba kétnapi szolgálatot tettünk egy héten. Mi pedig oláh jobbágyi Diffán Péter és István, kik juhásztorsággal élünk, heti szolgálatot nem tettünk, hanem esztendőre adtunk két kompona turót és némelykor egyéb szolgálatot is tettünk, melly együttvéve esztendőnként megtett volna 5 magyar forintot. Mi a méltóságos liber báró Henter Antal úr jobbágyi minden esztendőben 6 magyar forint taxát adtunk. Én pedig Czincere András nem lakván földesuram jószágába, minden esztendőben 3 magyar forintot adtam. Én, Szombatfalvi János uram jobbágya, midőn nyárba és ősszel dolog ideje volt, két, s némelykor három hétig is szüntelen az uram udvarába tettem a szolgálatot s télbe is egynéhány szekér fát vittem s egyébkor semmi szolgálatot nem tettem. Én, Ugron Andrásné asszonyom zsellére minden esztendőre adtam 4 báránt és két sajtot. Én János Máté Regius Fiscus jobbágya esztendőre adtam 2 rénes forintot. Mi titulus Török Elek uram jobbágyi félannyi szolgálatot tettünk, mint a Török Pál uré. Én Tibád Ferenc uram jobbágya, nem lakván az uramnak jószágán, minden esztendőben két kompona turót adtam földesuramnak. Étel pedig nekünk mindnyájunknak, mint jobbágyoknak, mint zselléreknek midőn úrdolgára mentünk, földesuraink adnak ételt.

4^{dikre} [...]

-1re Határunk kettő vagyon, mellyeknek edgyüttvéve a negyedik része a tiszta és elegyesbúzá, úgy a rosot jól megtrágyázva megtermi, a több részein a soványság, kövek, kősziklák és haszontalan hegyek miatt meg nem teremnek. A zab is ritka érhetik meg a hideg miatt, egyébféle gabona meg nem terem, négy ökörrel lehet szántani, de kettővel nem.

-2re Rétyeink nincsenek, hanem a havasokon az erdők közt vannak szénafüveink, mellyeket csak egyszer lehet kaszálni, ahol is egy hold szénafü közönséges terméskor mintegy 3 mását terem, marha legeltetésre alkalmas a széna.

-3ra Vásáros helyünk Udvarhely, mellynek uttya hágós, löjtös, köves és felettébb alkalmatlan, a bémenetelbe belételek terhes szekérrel 4 óra.

-4re Marha legeltető helyünk teheneinknek, jármos ökreinknek és egyéb aprómarháinknak legeltetésére mint kaszálás előtt, mint kaszálás után alkalmas és elegendő.

-5re Az edgyik határunkon elegendő a víz, de a másikon szűk, úgy a faluban is a nagy hidegek miatt elfogy sokszor a vizünk.

-6ra Mind tűzre, mind épületre való fánk vagyon, de az uttya felettébb alkalmatlan. Tűzifát fél nap, épületre valót pedig egy egész nap hozhatunk.

-7re Szöllőnk nincsen.

- 8ra Makk termő erdőnk közönséges és osztatlan vagyon, mellynek midőn közönséges termése vagyon, a magunk sertésseink meghízának. Efelett külső sertéseket is két vagy némelykor háromszázat is vehetünk be fizetésért.
- 9re Itten a Fiscus arendájának, tizednek, kilencednek semmi helye nem volt, mint Székely Földön.
- 10re Gyümölcsös kertyeink, szilvássaink jobb részére vagyon mindnyájunknak, de az elein való hidegek miatt ritkán vehettyük hasznát. Káposztás kertyeink is vannak a faluba.
- 11re Nádunk nincsen, szükségünk sincsen reá.
- 12re A sókereskedésből semmi hasznot nem veszünk, mivel a bánya messze vagyon hozzánk és az úttya is igen rossz.
- 13ra Kiki mesterséget közönségesen gyakorlunk úgy mint kádározást, zsendély- és deszkacsinálást, mellyel a gabonabéli szükségünket segítsük és a királyi contributiót fizettyük.
- 14re Vizen való kereskedés semmi nincsen, nem is lehet.
- 15re Közélebb nincsenek jó szállóhegyek, hanem 6 vagy 7 mértföldre.
- 16ra Sem mész-, sem szénégetéssel nem kereskedünk, mivel kövünk nincsen arra való.
- 17re Ezen communitásnak sem sokadalma, sem kortsomája, sem réttye, sem szántóföldgye nincsen, mellyből hasznot vehetne.
- 18ra Kenderünk kevés terem, vizünk sincsen áztatásra alkalmas.
- 19re Malmunk ugyan egy patakon kettő vagyon, de száraz és hideg üdőben nem örölhetünk és olyankor két órát tartó helyre kell mennünk örleni.

De maleficiis responsum est in beneficiis

5re Itt eddig nem volt szokásba egész és fél sessiók szerént osztani a szántóföldeket és szénafüveket, innen egynek több, másnak kevesebb szántóföldgye és szénafüve vagyon. Egy hold szántóföldbe belé lehet vetni 8 szebeni vékát. A kaszálók iránt a 3-dik kérdésben meg van a felelet.

6ra A jobbágyi szolgálatot miként tettük és hány vonómarhával, hasonlóképpen a 3-dik kérdésben meg vagyon a felelet és itt is csak ezt felellyük, a jövetelünk és menetelünk pedig mindenkor imputáltatott, mivel egy fertály mértföldre mentünk szolgálni.

7re Mi kilencedet soha sem adtunk s nem is tudunk, hogy ezen nemes vármegyében sohult adtak volna kilencedet vagy más akármelly ajándékot vagy adózást sem pénzben sem naturában.

8ra Ezen helységbe vagyon egy olyan pusztá jobbágyessio, mellyen régentén lakott egy Antal András nevezetű jobbágy, ennek halála után a ház is a sessioval elpusztult és így redeált Bándi András uramra, halála után a feleségére, Szeredai Veronika asszonyra, aki is most bírja, edgyik szegeletire egy újparaszt egy kis házacskát építet, s azért 1 magyar forint taxát fizet az említett asszonymnak. A több benvaló részét a külső appertinentiáival edgyüt, tudniillik szántóföldekkel és szénafüvekkel edgyüt Berketzi Mátyás, Péter Lőrincz és Gergely István székely szabademberek taxára bírják. Van 32 esztendeje, hogy el pusztult.

9re Ezen helység lakossi mindnyájan szabadszékelek, kivévén a fellyebb említett jobbágyokat, akik mindnyájan örökös jusson biratnak.

[Hitelesítő záradék latinul]

[Aláírások:] Michael Árvay de Sz. Lélek
exmissus comissarius
et Ladislaus Tamási
exmissus comissarius

[A nyilatkozók, nevük után kereszttel:]

Franciscus Gergely +

Franciscus Márton +

Petrus Kováts +

Andreas Vas +

Franciscus Albert +

Andreas Dénes +

Joannes Bálint +

5.

1785. július 13. Szentkirály

Az úrbéri összeírás kilenc kérdőpontjára a szentkirályiak által adott feleletek

MOL. F. 51.

Ad 1um Nincsen és nemis volt a mű üdönkben.

Ad 2^{dum} Contractusunk sincsen, hanem a régi bévett szokás szerént szolgáltunk eddig.

Ad 3^{tium} Mű minyájan jobbágyokul eddig az ideig kézi munkával: fészével, faragással, kaszálással, kapálással s aratással és az hogy kívántatott egy héten elég étel mellett két napokon szolgáltunk.

Ad 4^{tum} quo ad beneficia

1^{so} Két állandó határunk lévén itt a havas alatt lévő földekhez képest, ha trágyázhattuk s jól megművelhetjük, mindenféle gabonát megteremnek a málén kívül, mindazonáltal nem a jó, hanem a középszerű határokhoz hasonlíthatók, az holott jól elkészülvén az földek, keverés és vetés idején két ökörrel is lehet szántani, vetni, amelljeknek edgyik része jó, az második csak középszerű termékeny, az harmadik pedig északos, vizes.

2do A szénarétünk pedig ben a térségben midőn a szárazság vagy az hegyekről egybegyűlt vizek árja meg nem rontya, jó szénát teremnek s olykor kétszer is egy esztendőben meg lehet kaszálni és egy hold kaszáló tizenkét mázsa szénát terem meg, bizonyosan nem tudgyuk.

3^{tio} Udvarhely hozzánk jövőleg-menőleg négy óráni járóhellj, amelljnek uttya is a sáros üdön kívül nem alkalmatlan.

4to Marhalegeltető helljünk elég vagyon.

5to Itatóhelljünk is bővön vagyon.

6to Mind tűzi, mind pedig épületre való fánk elég vagyon az havasunkon, mellj nincs messze tőlünk s alkalmas úttya vagyon.

7mo Szöllőshelljünk nincsen.

8° Az havasunkon a közönséges heljünkben elég makkos erdőnk vagyon.

9no Semmiféle dézma- és kilencedadás nincs helljségünkben.

10mo Gyümölcsös- és veteményeshelljünk magunk szükségére a komlón kívül elég vagyon, komlónk nincsen.

11mo Nádashelljünk nincsen.

12mo Az parajdi sóbányát az ottvaló mulatáson kívül két napok alatt meg lehet járnunk, két mélljfüldre lévén hozzánk.

13mo Udvarhelljt vátig mindenféle mesterember elég vagyon.

14to Semmiféle hasznunk nincsen az vizeken való járásban, mert olyan vizünk nincsen.

15to Négy mélljfüldre jó borokat lehet kapni.

16to Szén- és mészégetőhelljünk sincs.

17to Itt a falunkban ki-ki árulhat bort, sert, pálinkát, módgya lévén, egyéb beneficiumunk nincsen.

18to Kenderasztatóhelljünk pedig elég vagyon.

19no A falunk végein kétfelől két csapómalom is vagyon.

20° Ecetnek való vadgyümölcs fánk is elég vagyon.

Maleficia autem inter enumerata beneficia complectuntur

Ad 5um Nékünk minnyájon jobbágyokul eddig az ideig bizonyos számból álló kiszabott hold szántóföldeink s kaszálóink nem voltak, hanem a régi szokás szerént ami kevés birodalmunkban volt abból éltünk, a szénahelljeink pedig ritkán kétszer kaszálhatók s itt is egy hold szántóföldet nyolc szebeni véka búzával vetünk bé.

Ad 6um Megmondottuk az harmadik kérdésre tett feleletünkben lévő szolgálatunkot.

Ad 7um A megmondott szolgálaton kívül semmit egyebet nem adtunk.

Ad 8um Egy pusztahelljet sem tudunk.

Ad 9um Minket eddig elé úgy szolgáltattott a földesuraság minnyájunkot, mint ősjobbágyokat.

Haec juratorum pagi nomina sequuntur

N. Lőrincz Ferenc +

Felső Balás János +

Laszlo András +

Fábián András +

Löriz [!] János mpp +

Gergely István +

Benedek András +

Martinus Miklosj de Fenyed

in clyti comitatus Udvarhely juratus assessor et in hae urbariali conscriptione exequens magistratualis comissarius

et Franciscus Pálffi de Székely Kocsárd et Szombatfalva

in clyti Comitatus antea sedis siculicalis Udvarhely juratus assessor et in praesenti urbariali conscriptione exequens magistratualis comissarius.

6.

1785. augusztus 13. Tibód

Az úrbéri összeírás kilenc pontjára a tibódiak által adott feleletek

MOL. F. 51.

Ad 1um Nincsen urbáriumunk.

Ad 2^{dum} Contractusunk sincsen, hanem a szolgálatot a régi usus szerént tettük eddig.

Ad 3^{tium} Egy héten hol ökörrrel, hol pedig más kézi munkával, amint az uraság kívánta két napokon szolgáltunk.

Ad 4^{tum} quo ad beneficia

1° Mindenféle gabonát trágya után, két határunk lévén melyek állandók, megteremnek, hanem két ökörrrel nem lehet szántanunk a mű határinkban a melljeknek két része jócska, az harmadik pedig sovány.

2do A mű határinkban rétek, kaszálóheljek jók nincsenek s ami a mezőkben vannak, azok nem kétszer kaszálандók, külömben jó szénát teremnek de szűkön úgy, hogy edgy hold kaszálóhelj négy mázsa szénánál többet nem terem.

3^{tio} Száraz üdőben jövőleg-menőleg Udvarhely várossa hozzánk négy óráni járóhellj, az holott holmiből lehetne könnyen pénzt szerezni, leginkább pedig fából s gabonából.

4to Marhalegelő helljünk kevés van, az falunk s határaink kicsin lévén és szoros.

5to Itatóhelljünk pedig elég van.

6to Mint épületre, mint pedig tűzre valo erdőnk a Szent Királljiakkal közös lévén, kevés a havason vagyon. Idehaza is az határunkban kevés cziheres Erdőnk vagyon, ahonnan az magunk tűzifánkot megszerezhettyük.

7mo Szöllőshelljünk nincsen.

8mo Fenn a havason az közönségesben kevés makkoshelljünk vagyon.

9mo Nem lévén szokásban a mű vármegyénkben, semmiféle dézma s kilencedbeli adózást nem tettünk, hanem a cantornak s a tisztelendő pater plébánosnak.

10mo Kevés gyümölcsösünk s veteményes helljünk benn vagyon a falunkban. Künn pedig nincsen s komloshelljünk sincsen.

11mo Nádashelljünk nincsen.

12mo Depositorium nállunk nincsen, hanem a parajdi bányát, ha megszabadulhat az ember hamar onnan, két napok alatt meg lehet járni, két mélljöld lévén hozzánk.

13^{tio} Udvarhelljt találtatik mindenféle mesterember.

14to Hajózásbéli hasznunk semmi sincs.

15to Négy mélljöldre jó borokat lehet kapni.

16to Szén- s mészégető helljünk nincsen.

17mo Afféle beneficiumaink sincsenek, hanem itthon ki-ki pálinkát, sert, bort ha módgya volna, árulhatna.

18mo Kenderásztató helljünk pedig elég vagyon.

19mo A Falunk mellett vagyon a malom.

20mo Ecetnek való vadgyümölcsfáink is vannak a mezőkben és az erdőkön.

Maleficia inter enumerata beneficia complectuntur

Ad 5^{tum} Kiszabott bizonyos számból álló hold szántóföldeink s kaszálóink nem voltak eddigelé s a mi kaszálóink pedig egy esztendőben nem kétszer kaszálандók, mivel rétünk nincsen. Egy hold szántóföldben nállunk is nyolcz szebeni vékát szoktak vetni.

Ad 6^{tum} Feljebb az 3^{dik} kérdésre meg feleltük a napi szolgálatot, hanem akinek négy ökre volt négygel, a kinek pedig két ökre volt, két ökörrrel tettük.

Ad 7^{tum} Az megmondott napi szolgálaton kívül egyebet nem adtunk, mivel azon szokás nem volt az vármegyénkben.

Ad 8um Nem tudunk edgy pusztahelljet is.

Ad 9um Ősjobbágyoknak lenni ismértettünk.

[Hitelesítési záradék]

Haec iuratorum nomina sequuntur

Balas Ferencz Hites falusbíró ac mpp

Péter János +

Vas Ferencz +

Martinus Miklosj de Fenyéd

in clyti comitatus Udvarhely juratus assessor et in hac urbariali conscriptione exequens magistratualis commissarius.

et Franciscus Gálffi de Székely Kocsárd et Szombathfalva

in clyti Comitatus antea sedis siculicalis Udvarhelyi juratus assessor et in praesenti urbariali conscriptione exequens magistratualis commissarius.

7.

1785. november 28. Ülke

Az ülkei jobbágyok és zsellérek feleletei az úrbéri összeírás kilenc kérdőpontjára

MOL. F. 51.

Ad 1um Ezen helységnek nincsen urbárium, mindeddig nem is volt soha.

Ad 2^{dum} Műnkünk az jobbágyi és zselléri szolgálatunkról sem urbáriumunk sem pedig contractusunk nincsen; hanem amint az eleink kezdték az jobbágyi szolgálatot, mi is azon módon mindeddig tettük a szolgálatot az földesurainknak.

Ad 3^{ium} Az mi jobbágyi és zselléri szolgálatunk abból állott, hogy a mire kívántattunk, úgymint szántást, vetést, kaszálást etc. az földesurunk számára dolgoztunk minden héten két nap, hol ökörrrel, hol pedig gyalogszerben, de emellett semmifélel nem adóztunk mű földesurunknak.

Ad 4^{tum}

1mo Az mű helységünk nem éppen közel vagy az havashoz, a mellyet ha trágyázhatunk mindenféle gabonát megterem, kivált az fele határunknak, az más részeis határunknak megteremné, ha curálhatnok, de határunknak negyedrészt az nagy hegy miatt nem lehet trágyázni és így el soványodott erőssen. Itten az mű helységünkben csak néha-néha lehet két ökörrrel szántani.

2do A mi kevés szénafü-helyeink vadnak, mind künn határainkon, mind benn az falu között, marhalegelni és hizlalni igen jó, de olyan külső szénafü-helyeink nincsenek, ahol kétszer lehessen kaszálni, az falu között pedig mindenütt lehet kétszer kaszálni edgy esztendőben, az árvíz szénahelyeinket igen ritkán rontya. Itten műköztünk edgy hold szénafü-helyen megterem jó hat mása széna.

3^{io} Az város Udvarhely mühozzánk két óranyi járóföld, ahol is amit vihetünk eladni, úgymint fát, gabonát, tejet, vaját, gyümölcsöt etc. mindenféle elkél pénzért, az Utya pedig csak esöss időn alkalmatlanocska.

4to Az határunk marhalegésre edgyik elegendő és igen jó; de a másik igen szűk, különben jó.

5to Vízünk az határainkon kivált szározságnak idén igen szűk, hogy még más határról is élnek marháink víz dolgából.

6to Tüzi- és épületfa az falunkhoz közel nincsen, de vagy az havasunk s abból élünk; melynek alkalmatlan az utya és nehezen jutunk hozzá.

7mo Az mű helységünkön Szöllőhegy nincsen, de az jó bor földet mitőlünk négy-öt mélyföldnyire esik.

8mo Műnkünk egész falustól itten az faluhoz közel semmiféle makkos erdőnk nincsen, hanem a havason van bükkmakkos erdőnk, mely ritkán fizet.

9mo Ezen helységben lakók mindeddig sem felséges királyunknak, sem pedig földesurainknak semmiféle árendát, vagy dézmát nem adtunk soha.

10mo Ezen mű helységünk terem gyümölcsöt is, de nem mindenkor, hanem káposzta és mindenféle kerti vetemény az magunk szükségünkre elegendő s jó terem.

11mo Az mű helységünkön náddal nem tüzelünk, minthogy fát csak kapunk elegendőt.

12mo Az sóbánya Parajd mühozzánk két napi járóföld ahonnét élünk só dolgából és aki akar s van módgya benne, kereskedhetik is belőlle, mind hogy nincs messze.

13^{tio} Ha mi mesterember ezen faluban nem találtatik, közel lévén az város Udvarhely, eleget találunk az magunk szükségünkre.

14° Ezen mű helységünkben nincs olyan nagy folyóvíz, az mellyen kereskedést indíthatnánk.

15° Ezen punctumra az 7^{dik} punctumban meg feleltünk.

16^a Az mű helyünkön, vagy határunkon sem meszet, sem szenet nem égetünk, mivel nincsen amiből égessünk; hanem faedényből lehetne kereskedni, ha mesterségit űznék, egynémellyek szoktak is csinálni fa edényeket, és el is adni.

17mo Itten ezen helységnek semmi közönséges jövedelme nincsen, mivel sem sokadalma, sem valami közönséges faluhelye, sem korcsomája nincsen, minthogy félrevaló hely, nincs nagy országúttya, hanem mikor valami kevés makkunk terem.

18vo Kenderásztatni való tónk az mű helységünkben igen kevés vagyon.

19mo Az mű falunkban malom nincsen, hanem őrletni az Küküllőre kell járni, de az úttya nem rossz, és két órára legtovább háromra meg lehet járni.

Ad 5^{tum} Itten a mű helységünkben edgy hold szántóföldben szoktunk vetni szebeni mértékkal nyolc véka gabonát; nem volt pedig szokásban a sessiókot meghatározni, ki nagyobbban, ki küssebben lakik, künn is ki többet, ki kevesebbet bír, mivel mindenkor az hely állandó.

Ad 6^{tum} Én Kando András titulus Török Pál uram jobbágya és Gabor Peter titulus Sebestyén Josef uram jobbágya, mű mindketten amint az 3^{dik} punctumra meg mondok, minden héten télben-nyárban, mikor parantsolták, két-két napot szolgáltunk, hol ökörrrel, hol gyalogszerben. Én pedig Modi Mihály, titulus Orbány Sigmondné asszony jobbágya minden héten nyárban két nap, télben pedig egy-egy nap szolgáltam kézi szert. Mikor pedig robotára mentünk, mind menetelünköt, mind jövetelünköt a titulus földesuraink az napszámba belé tudták, ételt adtak nekünk.

Ad 7^{mum} Mű mind közönségesen az földes urunknak sem kilencedet, sem egyéb akármilyen névvel nevezendő dézmát, vagy ajándékot nem adtunk soha is, minthogy sohasem is kívánták tőlünk, úgy egyebüt is ezen nemes Udvarhely vármegyében, hogy afféle dézmát, vagy akármilyen ajándékot is adtak volna, soha sem hallottuk.

Ad 8um Itten az a mű falunkban semmi pusztai jobbágysessio nincsen.

Ad 9^{mum} Ezen helység mind szabad emberből áll, csak mű egy néhányan vagyunk örökös jobbágysok és zsellérek.

[Hitelesítési záradék]

Gál Márton mp.

Osvát Mihály m. a. +

Balás Mihály m. a. +

Ambrus Gergely m. a. +

Péter Márton m. a. +

András Ferencz m. a. +

Demeter János falusbíró m. a. +

Stephanus Boer mpr. nobilis commissarius

et Samuel Szent Györgyi mpr. nobilis commissarius

8.

1820

A Conscriptio Czirakyana kérdezőbiztosok számára előírt kilenc kérdőpontja
MOL. F. 52.

Előszer:

Vallyon és minémü urbárium vagon ma folyamatban? és az miólta hozatott be?

Másadszor:

Ahol pedig most semmi urbárium nincsen, a szolgálatok a parasztoktól, az azok eránt költ egyezések szerint vétettnek-e fel? vagy pedig a bévett szokás szerint? az afféle szokás vagy pedig aziránt költ edgyezések mitől fogva kezdőttek és vétettek be? vallyon a mostani contractusok vagy urbáriumok előtt mások nem voltak-e? és ha voltak azok millyenek voltak? és a mostani kötelezésbéli szokás mikor kezdődött el?

Harmadszor:

Ahol semmi urbárium vagy egyezés nincsen, a bévett szokás szerint való szolgálatok miben állanak? és azok mikor s mi móddal hozattak be?

Negyedszer:

Edgyenként minden helységnek minémü hasznai? s viszont micsoda terhei vadnak?

Ötödszer:

Egy egész telken lakó collonusnak hány és millyen szántóföldgyei és kaszállóréttyei vadnak? és mindenik hold föld hány bécsi mérőjü és vallyon a kaszálló réteken lehet-e sarjút is kaszálni?

Hatodszor:

Eddigelé külön-külön minden szolgáló ember hány napi szolgálatot tett? és azokat hány jármás marhákkal tette? továbbá az ők menetelek és jöveletek szolgálattyokban feltudattanak-e vagy sem?

Hetedszer:

Vallyon az urbarialis tized (:dézma:) vagy ahol eddigelé szokásban volt a Kilenced miólta és nevezet szerint mikből adatott? és vallyon ezen tized vagy kilenced adása ennek azon vármegye, szék vagy vidékben lévő más uradalmokban szokásban van-e? efelett a parasztok ezenkívül más daciák (:tartozásbéli adományok:) színe alatt eddigelé földesuroknak esztendőnként mit adtanak? és nevezetesen az amit a földesúr ez alatt a szín alatt készpénzül vagy naturában töllok felvett miből állott?

Nyolcadszor:

Minden helységben hány pusztatelkek vadnak? azok miólta? mi okból? és ki által használtatnak?

Kilencedszer:

Vallyon a szolgáló emberek az erdölést úgy használhatták-é, hogy abból kereskedhessenek is? és továbbá az uraságnak a helység határán kívül lévő erdejét használhatták-e? és végre a telkeknek szabad eladása és bevése szokásban van-e?

9.

1820. június 26., Oroszhegy

Az oroszhegyiek válasza a Cziráky-összeírás kérdőpontjaira

MOL. F. 52. Udvarhelyszék. Oroszhegy. V. köt. 411-448. lap

Ezen folyó 1820^{ik} esztendőben júniusnak 26^{dik} napján folytataték az urbarialis conscriptio itten nemes Udvarhely székben a fartzádi járásban Oroszhegyben az Agilis falusbíró Gergelly Josef lakóházánál exequens magistratualis Szent Léleki Pakot Elek és Kis Kedei ifj. Imreh György conscriptorok által, a bébíró possessor urak meg nem jelenvén, a falunak előljárói és a commetaneusok előtt és által

Commetaneusoknak béesképvén

A székelek részéről

- 1 - Gergelly Joseff falusbíró
- 2 - Gergelly Ferentz
- 3 - Tamás Ferentz
- 4 - Peter István
- 5 - Marton Antal
- 6 - Major István
- 7 - Dénes Péter

A sellérek részéről

A sellérek a havason messzüre lévén majorság és pakulárság folytatására, a feleségeiket pedig bé nem eskethetven substituáltak helyekben a libertinusokat.

- 8 - Nagy János meg halálozott
- 9 - Nagy András
- 10 - Páll Antal

Kiket is az esküvés formája szerint meg esketvén, a következő urbarialis vallatópontokat terjesztettük eleikben.

[A kérdőpontra adott feleletek a következők:]

Előszer

Itten urbárium soha nem volt és hirit is mostanig nem hallottuk.

Másadszor

Itten nem hogy urbárium szerint való szolgálat volna, de még szokás vagy contractus szerint való szolgálat is nincsen, mivel a bébíró possessor uraknak jószágát vagy a benne lakó emberek vagy mi szabad székellyek pénzzel vagy más naturabeli praestatiokért arendállyuk ki.

Harmadszor

Az előbbeni kérdésre amint megmondottuk, hogy itt semmiféle szolgálat nincsen, hanem a békés possessurak a jószágokat arendára bírássák azért erre a kérdésre ezt felellyük

Negyedszer

Következnek a beneficiumok illy renddel

a - Vagyon két forduló határunk köves, oldalos hegyeken fekvő és csak négy ökörel mivelhető s a legjobb művelés után is a határunknak egy harmadrésziben ha vetünk egy véka őszebónát, megterem utána két kalongya, amelly ereszt 3 vékát, a más két résziben csak zabot vetünk s ez is hasonlóképpen terem.

b - Mindenféle marhatartásra megkívántató szénánk terem, és a ki trágyázza a kaszálóit annak elég van, de aki nem trágyázza a sok helyen is kevés gyűl és csak a faluban s a falu körül lévő kertekben lehet sarjut csinálni.

c - A város Udvarhely ide 3 óra járás distantia, ahová minden míveinket és amink van eladni való, mint tötőre járható alkalmas úton visszük eladni.

d - Legelőhelyünk jó és bőven van mindenféle marháinknak.

e - Itatóhelyeink jók és alkalmasok vadnak.

f - Mind épületre, mind tűzre meg kívántató fáink egy mérföldni distantiára elég van, közelebb a falu mellett is volna, de ezt a makkolásra a szegény marha nélkül való emberek számára és hogy ha valami marhadög lenne, hogy akkor közelebb kaphassuk avégre erős tilalomban tartunk.

g - Szőlőhegy sem itt sem közel nincsen.

h - Mikor a makknak termése van, amelly igen ritkán terem, akkor a falu sertéssei meghízna és ha a szegény embernek nem volna, szabad fizetésért a maga számára be hozni.

i - Semmiféle dézma itt nincs szokásban.

k - A határunkon nincsenek semmi gyümölcsöseink, a vadgyümölcsfákon kívül, melyeket ecet csinálására használunk ha nem a falunkban házunk mellett kinek-kinek vagyon egy kevés gyümölcsstermő fáink.

l - Nádtermő helyünk nincsen.

m - A Sóakna ide 2 mérföld, de nem kereskedünk velle.

Pénzt pedig kapunk

A havasunkból az benne lévő fenyőfákból, boronafát, zsendellyt, lécet, szőlőkarót csinálunk. Deszkát a fűrészeinken vágunk, mesterembereink kádat, csebet, kártyát, eceteshordót csinálnak és ezeket a szomszéd havasatlan székekben, vármegyékben visszük eladni és az ezekből békés nyereségből pótollyuk határunk terméketlenségét, de segítettünk még magunkon a juh, kecske, ménes és szarvasmarha tartással.

n - Hammuzsír-főző fabrika van de bizonytalan üdőig áll.

o - Hajókázható vizünk nincs kezünk ügyibe.

p - Szőlőhelyünk sem itt, sem közel nincs.¹⁶²

¹⁶² A jegyzőkönyvben az egész p) pont áthúzza.

q - Sem meszet, sem szenet nem égetünk.

r - Állandó közjövödelmünk nincsen, hanem mikor a falunknak nagy szüksége érkezik, akkor a hammuzsírnak való fákat el adjuk, olyan esetben a legelőhelyünkből is egy-egy darabot arendába kiadunk.

s - Alkalmatos kenderásztato helyek vadnak.

t - Itten vagyon ött malom. Az egyik két kövű, Gergelly Ferentzé és Jósefé, a másik Kováts Ferentzé testvéreivel edgyütt, a harmadik Vas Andrásé és Josefé, a negyedik Tamás Ferentzé, az ötödik Márton Antale, mely malmok a szárazságban, amikor nem forognak is, a Zatalaki Küküllön lévő malmok két óra járó distantiára vadnak, ahol commode örölhetünk.

u - Az erdők nincsenek felosztva. Pascumotis senki sem arendál.

x - Bolt nincs, meszárszék, kortsomálás, pálinkafőzés köz.

y - Mesteremberek kovács 1., szőcs 3, csizmadia 1, kádár 10 vagyon.

z - Kőépületre való kő vagyon.

A maleficiumokra a beneficiumok soraiban meg feleltünk.

Ötödszer

Közönségesen is megtudnok mondani, hogy hány sellér van itten, mennyi férő földjük van a mi mértékünkkel, de mi a hold, mi a bécsi mérő, azt nem tudjuk, azért a conscriptioba a mi mértékünkkel fel is fogjuk adni. Sarjú itt terem a falu közöt lévő kertekben.

Hatodszor

Amint fennebb is megmondottuk, itten szolgálatra jószágot a sellérek nem bírnak, hanem ki-ki hogy megegyezhetik taxára esztendőnként földesurával aszerint fizet. u. m. méltóságos liber báró Henter Antal úr önagysága 3 colonnussai 40 Rforintot, tekintetes Szombathfalvi Jánosné tekintetes Török Maria asszony 1 colonnussa, 2 inquilinusa 15 Rforintot, Jaroban vadban Tekintetes Matyus Josef deserta sessiojáért Jaroban 10 Rforintot. A Bandi successorok a többi el adván tekintetes Hegyesi István úrnak fizetnek 18 Rft. És tekintetes Salamon N. úrnak 1 Rforintot s egy véka szilvát, mikor pedig szilva nem terem 2 Rforintot, mindöszve az egész faluban esztendőre arendát fizetnek 82 Rforintot és 3 krt.

Hetedszer

Semmiféle dézma nincs szokásban.

Nyoltzadszor

Itten a faluban hány pusztatelkek vadnak, a conscriptioban fel fogjuk adni az mellyekről az ház el posztult s úgy lettek puszták s most a földesuraknak fizetnek érte taxát.

Kilentzedszer

Az itten bébíró possessor urak emberei minden erdőbéli beneficiumot úgy használnak, mint mű székelek, mivel itt az erdő az élet tartására legnagyobb eszköz s hogy pedig másuva mennyenek erdőlni, arra nincs szükség. - A telkek eladása nem csak hogy nem szabad, sőt meg is van tiltva.

Jegyzés

A mi a határ minéműségit, termékenységit nézi, amint a falunak előljárói a Commetaneusokkal a beneficiumok A alatti positiójában megdisputálták, megállították úgy tetszik nekünk is s az is a vélekedésünk, hogy mind havas torkában lévő határ és csak igen kicsin része a határnak is gabonatermő, annak egyharmad részit közepesnek, a más két részit alábbvalónak lehet venni.

Hogy ezen vallomások általunk lelkiismeretünk és hitünk szerint anyai magyar nyelven felvételtek, felolvastattak és a fentirt béeskütt bírák és lakosok részszerint kezek írásával, részszerint akik írni nem tudnak kezek keresztvonásával, minthogy a helységnek pecséttye nem volt, meg erősítettek - Usualis pecsétünk és subscriptiónk által recognoscályuk. Költ a fentirt helyyen, esztendőben és napon -

Gergelj Ferentz mpp

Gergelj Joseff +

Tamás Ferentz +

Péter István +

Márton Antal mpp

Major István mpp

Dénes Péter +

Nagy András +

Páll Antal +

Szt. Léleki Pakot Elek mppja [pecsét]

és KKedei Ifj. Imreh György mppja [pecsét]

Exequens urbarialis conscriptorok

10.

1820. július 29. Szentkirály

A szentkirályi úrbérések feleletei a Cziráky-féle összeírás kilenc kérdőpontjára

MOL. F. 52.

Ad N° 2113. 821

Ezen folyó 1820^{ik} esztendőben júliusnak 29^{ik} napján folytatódik az urbáriális conscriptio itten nemes Udvarhely székbén a fartzádi járásban Szent Királlyon az agilis felső Balás Antal házánál exequens magistratuális Szent Léleki Pakot Elek és Kis Kedei ifjabb Imreh György conscriptorok által, tekintetes Sebestyén Moses és Székelly Ferentz possessor urak s más faluban lakó székelly emberek jelenlétekben.

Commetaneusoknak felvén

A székelek részéről

- 1 Balás Antal
- 2 Üdösebb Balás János
- 3 Lörintz István
- 4 Lörintz Joseff
- 5 Bodo István
- 6 Felső László István

A sellérek részéről

- 7 Tiboldi István, méltóságos Ugron Ferentz úr embere
- 8 Sima Ferentz }
- } mindketten tekintetes Székelly Ferentz úr emberei
- 9 Sima Mihály }
- 10 Tiboldi Márton méltóságos Ugron János úr embere

Kiket is az esküvés formája szerint megeskettvén, a következő urbáriális vallatópontokat terjesztettük eleikbe:

[A kérdőpontokra adott feleletek a következők:]

- (1) Itten hogy urbárium lett volna, nem hallottuk mostanig azt sem tudtuk mit téssen azon szó urbárium.
- (2) Itten se nem urbáriális se nem contractuális szolgálat módgya van; hanem szokás szerint tésszük a szolgálatot, amelly szokás még az apáinkról maradt reánk, és hogy más Szolgálatétel módgya lett volna, nem is hallottuk.
- (3) A mi szokás szerint való szolgálatunk áll - az egy kézi és marhával valo dologtételben hetenként étel adás mellett, és mikor kezdődött arra nem emlékezünk, egyebet ennél nem adunk.

(4) Következnek a beneficiumok illy rendel:

- a - Hegyek közt fekvő agyagos határunkot két fordulóban használjuk s inkább négy ökörrrel mint kettővel művelhetjük, vetünk belé rosot, árpát és zabot és ha ősszel egy véka rosot elvetünk, megerem a határunknak fele résziben utánna 2 kalongya, amelly megereszt 3 vékát, a más feliben csak zabot szoktunk vetni s az is hasonlólag egy véka után terem két kalongya, melly két kalongya 3 vékát ereszt.
- b - Mindenféle marhának tartására, meghízulására alkalmas szénánk terem oldalos havasos egyszer kaszálható helyeinken középszerű mértékben, mikor pedig jó termése van a fűnek, akkor bőv mértékben vagyon.
- c - Udvarhely várossa ide 3 fertály mérföld ahová is félórányi distantiáig alkalmas úton, az után pedig mindenütt csinált töltött úton a természetnek minden javait és míveinket visszük eladni, ahol commode distrahálljuk is.
- d - Mindenféle marháinknak, sertéseinknek, ménesünknek legeltetésére megkívántato pascuumunk középszerű mértékben vagyon.
- e - Itatóhelyeink jók és bőven vadnak.
- f - Tüzelésre megkívántató fáink elég van, de fenyőfánk a havasunkon nem lévén, a szomszéd havasos fáluktól olcsón kapunk s hozunk, mivel bükkfából építeni nem szoktunk, vagyon csak ugyan csereerdőnk talpna és eszköznek való, mellyet tilalomban tartunk.
- g - Sem itt, sem közel szőlőhegy nincsen.
- h - Mikor a makknak termése van, akkor a sertésseink meghízna, de igen ritkán szokott teremni és minyájan osztatlanul közre használlyuk.
- i - Semmi féle dézma nincs szokásban.
- k - Különös gyümölcsös kerteink a határon nincsenek vadgyümölcsfákon kívül, mellyeket ecetsinállásra használunk, hanem kinek-kinek a fáluban a háza mellett szükségére megkívántató alma, körtvély, szilva gyümölcsstermő fáink vagynak, úgy a kertek mellett is komló terem.
- l - Nádtermő helyünk nincsen.
- m - A sóakna ide két mérföld és amég így meg nem drágult a só, addig inkább kereskedhattunk velle, de most a házunk szükségére valót is alig tudjuk kiszerezni.

Pénzt pedig kapunk

- Udvarhely várossában ki-ki szabadon hordja a tűzifát, a feleségeink tejet, tojást, vaját, tyúkot, csirkét és veteményt hordnak eladni, emellett, most a havassunk el levén posztulva, a szomszéd havasos fáluktól vagy pénzzel, vagy a nyereségből fordulandó gabonával fenyőt arendálunk ki, és abból boronafát, edényeket, szőlőkarót és más egyéb míveket csinálunk s hordjuk eladni és az ezekből jövő nyereségből segítettünk a határunk terméketlenségén.
- n - Semmiféle fábrika sem itt, sem közel nincs.
- o - Hajókázató vizünk itt a határon nincsen, hanem a szomszéd falu határán foly a Küköllő és ha havasunk arravaló volna, kereskedhetnénk rajta.
- p - Kikötőhelyünk sem itt sem közel nincsen.¹⁶³
- q - Sem meszet sem szenet nem égetünk.
- r - Közjövedelmünk semmi sincsen.
- s - Kenderásztató helyeink alkalmasok vadnak.

¹⁶³ Az eredeti jegyzőkönyvben a p) pontra adott felelet utólag kihúzva.

t - Itt a falu között vagyon két kétkövű malom, az edgyik tekintetes Sebestyén Moses úré több részesseivel edgyütt, a másik Balás Antalé több atyafiaival edgyütt.

u - Mesterembereink vadnak Szöts 2, kádár 4, szabó 1, kovács 1, marhaorvos 2, kik is a publicumnak nagy hasznára vadnak.

x - Bolt nints, mészárszék, kortsomálás, pálinkafőzés köz.

y - Épületre való kő van.

A maleficiumokra a beneficiumok soraiban meg feleltünk.

(5) Közönségesen meg mondani nem tudjuk, hanem a conscriptióban kinek-kinek neve után felfogjuk adni úgy azt is, hogy a mi mértékönkkel mennyi férőüek, mivel mi légyen a hold, mi a bécsi mérő, azt sem tudjuk. Sarjú pedig itt nem terem.

(6) Tekintetes Székelly Ferentz úr 4 colonusai egész esztendő alatt ökörrel 416 napot és ha tenyérrel kívántatik akkor is ennyit. Tekintetes Sebestyén Moses úr 3 collonusai tenyérrel szolgálnak 208 napot. Tekintetes Sebestyén Péter úr 1 sellére 52 napot. Tekintetes Török Ferentz úr 1 Collonusa 104 napot. Méltóságos Ugron Ferentz Ur 1 collonusa 104 napot. Méltóságos Ugron János úr 1 collonusa 104 napot. Tekintetes Dakó Sandor úr 1 collonusa 104 napot. Tekintetes néhai Lukatsfi Elek úr árvái collonusa árendát fizetnek 14 Rénes forintot és így mindöszve a helységbeli szolgálóemberek ökörrel 624 napot, tenyérrel 468 napot, fizetnek 14 Rf. árendát, a szolgálatra való menés-jövés nem érdemel consideratiót.

(7) Mü semmiféle dézmát sem adunk és azt semmivel is nem váltjuk meg.

(8) A faluban egy pusztatelek sincs másnak, hanem Sebestyén Moses úrnak égy, mellyet maga használ.

(9) Az erdölést minden szolgálóember ahogy teccik úgy mint mü székelly emberek használlyák és kereskednek velle. - A telkek eladása nemcsak hogy nem szabad, sőt meg is van tiltva.

Jegyzés

Ami a határ műneműségét és a termékenységit nézi, amint a possessor urak és más falusiak a commetaneusokkal a beneficiumok A alatti positiójában meg disputálták és meg állították, azt gondollyuk mü is, amint kitanolhattuk, hogy a Szent Királlyi határnak a felit a havas alatt lévő határokhöz mértékelve közepesnek, a más felit rosszabbnak lehet venni.

Balás Antal mp

Idösb Balás János +

Lörintz István +

Lörintz Josef +

Bodo István +

Felső László István +

Tibodi István +

Sima Ferentz +

Sima Mihálly +

Tibodi Márton +

Sz. Léleki Pakot Elek mp [gyűrűs pecsét]

és K. Kedei Ifj. Imreh György mp [gyűrűs pecsét]

Exequens urbarialis conscriptorok

11.

1820. június 8. Tibód

A tibódi úrbéresek feleletei az úrbéri összeírás kilenc kérdőpontjára

MOL. F. 52. V. könyv. 161-192 lap.

Ad. Nr. 2113. 821.

Ezen folyó 1820^{ik} esztendőben júniusnak 8^{ik} napján folytatatik az urbarialis conscriptio itten nemes anya Udvarhely székben a Fartzádi járásban Tibodban a méltóságos Ugron Gáspár úr curiájában levő Házánál tekintetes Török Sándor és Ferentz méltóságos Ugron Gáspár possessor urak személyes jelenlétekben, ugy méltóságos Mara Joseff úr személyese, Ferentzi Antal uram és KKedei ifj. Imreh György conscriptorok által a falusiak jelenlétekben Szent Léleki Pakot Elek.

Commetaneusoknak bé esketvén

A székelek részéről

1° Balás Ferentz

2 Balás János

3 Magdo András

A sellérek részéről

4 ifj. Ferentzi János falusbiró titulus Székelly Ferentz úr embere

5 András János titulus Török Ferentz úr embere

6 Kovats Ferentz titulus Török Sándor úr embere

7 Laszlo Ferentz méltóságos Mara Joseff úr embere

8 Horváth János tekintetes Török Miklós úr embere

9 Beretzki János titulus Sebestyén Moses úr embere

10 Ferentzi Joseff méltóságos Ugron Gaspar úr embere

Kiket is az esküvés formája szerint megesketvén a következő urbarialis vallato pontokat terjesztettük eleikben:

[A kérdőpontokra adott feleletek a következők:]

Előszer

Itten urbárium nincsen és hogy lett volna is mostanig semmi hírit sem hallottuk.

Másodszer

Amint fennebb is meg mondok itten urbárium nincsen, azért ahogy apáink vagy nagyatyáink a földesuraink eleivel ahogy meg egyezhettek mü is azon szokásá vált egyezés mellett tésszük a szolgálatot.

Harmadszor

Ami szokás mellett téendő szolgálatunk áll, akinek marhája van marhával, akinek nincs tenyérrel való dologtételben (:tehetségünkhöz képest:) Hetenként ételadás mellett és ezen kívül semmi dáciákat praestatiókat nem adunk, nem tészünk.

Negyedszer

Következnek a beneficiumok illy rendel

a - Határunkot két fordulóban használjuk, és két ökörrrel is mivelhetők szántóföldgyeink s ha a határunknak fele résziben ha vetünk egy véka őszebónát jól művelve megterem utánna 4 kalongya amelly annyi vékát ereszt, a más résziben egy véka után megterem két kalongya, amelly két vékát ereszt. Termesztünk pedig a határunkon búzát, kétszerest, rosot, árpát, zabot.

b - Mindenféle marhatartásra megkívántató szénánk egyszer kaszálható, helyeinken elegendő terem. A határunkon keresztülfolyó Busnyák nevezetű patak mellett egynéhányunknak, akiknek ott kaszálója van, amikor kiárad kárt tészon, de akkor is nem posztítya el mindenkor.

c - Mindenféle marhatartásra megkívántató legelőnk itt a határon is középszerű mértékben vagyon, de emellett a földesuraink a havasos falukban mind bébírók és ha tettzik, oda is fizetés nélkül el hajthassuk.

d - Itatóhelyeink jók és bőven vadnak.

e - Az erdők fel lévén osztva takarékosan a közreahagyot erdőből és az urunkébol is engedelemmel tűzre kapunk. Épületre valót pedig az urunk bé bírása után csakugyan ingyen kapunk.

f - Szőlőhegy sem itt, sem közel nincsen.

g - Amikor a makknak termése van, akkor a házunk szükségére való sertések meghízna, a többi kitelelnék.

h - Semmiféle dézma nincs szokásban.

i - Udvarhely várossa ide egy mérföld, ahová fél óranyi distantiáig nem töltött úton, de azután mindenütt csinált úton visszük a természetnek minden jóait.

k - Különös gyümölsős kerteink nincsenek, hanem a faluban a házunk mellett lévő kertekben alma-, körtvély-, szilvatermő fáink vadnak, amellyeknek mikor jó termése van, akkor a szükségesen fellyül el is adhatunk. - Komló a kertek mellett terem.

l - Nádtermő helyünk nincsen.

m - A sóakna ide 1 1/2 mérföld ahová is egy fertály distantiáig nem csinált úton, azután pedig töltött úton menyünk és amíg így meg nem drágult, addig kereskedtünk is velle, de azután házunk szükségére is alig tudunk szerezni.

Pénzt pedig kapunk

A naturaléknak Udvarhelyt való eladásából, napszámokodásból, pálinkafőzésből, korcsomálásból.

n - Fabrika sem itten, sem közel nincsen.

o - A Küköllő fél orai distantiára van és kereskedhetnénk rajta, de nem szoktunk.

p - Kikötőhelyünk sem itt, sem közél nincsen.

q - Sem meszet, sem szenet nem égetünk.

r - Semmi közjövedelmünk nincs.

s - Alkalmatos kenderásztató helyünk van.

t - Itt a falu között folyó patakon vagyon tekintetes Török Ferentz úrnak egy kétkövű malma, amely mikor nem forogna is, a Küköllőn lévő malmok fél órányi distantíára vadnak, ahol commode örölhetünk.

u - Az erdő fel van osztva pascumot senki nem arendál.

x - Bolt nincs. Mesterembereink nincsenek.

y - Kőépületre való kő, füvény van.

z - Mészárszék, kortsomárlás, pálinkafőzés mindennek szabad.

A maleficiumokra a beneficiumok soraiban meg feleltünk.

Ötödszer

Közönségesen meg mondani nem tudjuk, hogy hány szántó- és kaszállóhelyeink vadnak, hanem a conscriptióban kinek-kinek a neve után fel fogjuk adni, hogy hány darab szántó- és kaszállóhelye van és azok a mértékünkkel mennyi férők, mivel mi a hold, mi a bécsi mérő, azt sem tudjuk. Sarjút pedig nem lehet csinálni.

Hatodszor

Tekintetes Török Ferentz úr 1 collonussa és 4 inquilinussa 416 napot egész esztendő alatt, méltóságos Mara Joseff úr 2 collonusai 208 napot, méltóságos Ugron Gáspár úr inquilinnussa 104 napot, tekintetes Török Miklós úr 1 collonussa 104 napot, tekintetes Török Sándor úr 1 collonussa 104 napot, tekintetes Székelly Ferentz úr 1 collonussa 104 napot, tekintetes Sebestyén Moses úr 1 inquilinussa 52 napot, mindössze ezen faluban a collonusok és inquilinusok szolgálnak ételadás mellett 1092 napot, akinek ökre van ökörrrel, akinek nincs tenyérrel, ahogy földesurának tetszik, csak avval a külömbséggel hogy ökörrrel csak délig szolgálnak. - A jövés-menés hogy fel vétessék nem érdemli meg, mivel vagy itt vagy a szomszéd falu határán tésszük a szolgálatot.

Hetedszer

Mű se dézmát, se nonát nem adunk és azt semmivel is nem váltyuk meg.

Nyolcadszor

Itten pusztatelkek nincsenek.

Kilencedszer

Amint fellyebb is meg mondtuk, itt az erdők fel vadnak osztva, azért fával másunnan is urunk bémírása után, hogy máshonnan kereskedni fát hordjunk, nem fizeti meg a messzeség mian. A telkek eladása nem hogy szabad volna, sőt meg van tiltva nagyon.

Jegyzés

Ami a határ termékenységét, minéműségét illeti, amint a possessor urak a commetaneusokkal megdisputálták, megállították a beneficiumok A alatti positiójában, onnan a mi vélekedésünk az, hogy a határnak felit közepesnek, a más felit alábbvalónak lehet venni.

Hogy ezen vallomások általunk lelkiesméletünk és hitünk szerént anyai magyar nyelven feltétettek, felolvastattak és a fennirt bécsküdt bírák és lakosok által, egyik is írni nem tudván, miért hogy a helységnek petséttye nem volt, kezek kereszt vonásokkal meg erősítettek - usualis pecsétünk és subscriptionk által recognoscálljuk - költ a fennirt helyen, esztendőben és napon.

Balás Ferentz +
Balás János +
Magdo András +
Ferentzi János +
András János +
Kováts Ferentz +
Laszlo Ferentz +
Horváth János +
Beretzki János +
Ferentzi Josef +

Sz. Léleki Pakot Elek mp. [gyűrűs pecsét]
és KKedei Ifj. Imreh György mp. [gyűrűs pecsét]
exequens urbarialis conscriptorok

12.

1820. június 22. Ülke

Az ülkei úrbéresek feleletei az úrbéri összeírás kilenc kérdőpontjára

MOL. F. 52. 118. kötet. 449-455. lap

Ad. No. 2123. 821.

Ezen folyó 1820^{dik} esztendőben júniusnak 22^{ik} napjain folytatatik az urbáriális conscriptió itten nemes Udvarhelyi székben a fartzádi járásban Ülkében a tekintetes Orbán Antal úr curiájában lévő házánál exequens magistratuális Szent Léleki Pakot Elek és Kis Kedei ifj. Imreh György conscriptorok által; possessor csak ugyan titulatus Orbán Antal úr és a falu előljárói jelenlétekből.

Commetaneusoknak fel vevén

A székelek részéről

- 1 Amburus János falusbíró
- 2 Amburus Ferentz
- 3 Balás András
- 4 Vass Elek
- 5 Vass András

A sellérek részéről

- 6 Modi János, titulatus Orbán Antal úr embere
- 7 Vass Ferentz méltóságos Mara Joseff úr embere

Kiket is az esküvés formája szerint megesketvén, a következő urbáriális vallatópontokat terjesztettük eleikben.

[A kérdőpontokra adott feleletek a következők:]

Előszer

Itten urbárium nincsen és hogy lett volna is mostanig semmi hírit nem hallottuk.

Másadszor

Urbárium itten nem lévén, szokás mellett tésszük a szolgálatot, amelly szokás még atyáinktól maradt réánk, és hogy valami más különös szolgálat módgya lett volna ennél, nem is hallottuk.

Harmadszor

Shokás mellett praestalandó szolgálatunk áll hetenként ökörrrel és tenyérrel való dologtételben étel adás mellett, s ennél egyebet semmit is nem adunk.

Negyedszer

Következnek a beneficiumok illy renddel

a - Oldalos helyeken fekvő határunkot két fordulóban használjuk és ha vetünk belé, jól mivelve, egy véka őszgabonát, megterem utanna 3 kalongya. Kalongyája megereszt 1 1/2 vékát, a rosszában pedig zabot vetünk amely hasonloképpen terem és ereszt. Határunkot pedig két ökörrrel is mivelhetjük, természetünk is mindenféle gabonát.

b - Mindenféle marhának megkívántató széna egyszer kaszálható helyeinken, kivéven a falu között körül lévő tanorokokot, ahol sarjút is lehet kaszálni, középszerű mértékben terem. A falu határán keresztülfolyó patak kárt is téssen ritkán a szénarétekben.

c - Udvarhely várossa ide fél mélyföld distantia, ahova egy fertály óráni distantiára nem töltött úton, azután pedig mindenütt csinált uton menyünk és ami eladni valónk van, visszük.

d - Közönséges pascuumunk vagyon jó.

d [!] - Itatóhelyeink jók vadnak.

e - Tűzre meg kívántató fánk is itten a falu határán elegendő nincsen, hanem a havas ide egy mértföld, ahol mind tűzre, mind épületre való fát eleget kapunk s hozunk járható úton.

f - Szőlőhegy nincs.

g - Mikor jó termése van a makknak mind most, akkor a falu sertéssei meghízna.

h - Semmiféle dézmát itt senki nem ad.

i - Különös gyümölcsös kerteink nincsenek; hanem a faluban házunk mellett lévő veteményes kerteinkben gyümölcsstermő fáink vannak, ezen kívül ecetcsinálásra vadfáink a mezőn elegendők vadnak.

k - Se nád, se komlótermő helyeink nincsenek.

l - Sódepositorium nincsen, hanem a sóbánya ide más[fél] mérföld és meddig a só így meg nem drágult, a pénz is így meg nem szűkült, addig kereskedtünk a sóval. De már most házunk szükségére valót is alig tudunk szerezni.

Pénzt pedig kapunk

Udvarhely várossa ide egy óra járó distantia lévén, minden naturalékot és ha teccik minden nap tűzre való fát hozhatunk be eladni. Palinka főzésből Botskor arulásból és Fenyő Borona fánk eladásából.

m - Fabrika nincsen.

n - A Küköllő egy óra járó distantia és ha kereskedni szoktunk volna, tutajjal kereskedhetnénk, fenyőnk elég lévén, de minthogy nem szoktunk, azért nem is kereskedünk.

o - Kikötőhely nincs.¹⁶⁴

p - Se meszet, se szenet nem égetünk.

q - Közjövödelmünk nincs.

r - Kenderásztató helyeink vadnak.

s - Malom itten nincsen, hanem Szent Tamáson, amelly falu a millyenekkel egyben ragadva, vagyon egy patakon lévő malom, de ez is szárazságban nem forog, hanem a Küköllőn lévő malmok ide egy óra járó distantiára vadnak, ahol commode örölhetünk mindenkor.

t - Bolt nincs, mészárszék kortsomáláskor.

u - Mesterembereink nincsenek.

x - Épületre való kő van.

¹⁶⁴ Az eredeti jegyzőkönyvben az o) pontra adott felelet utólag kihúzva.

A maleficiumokra a beneficiumok soraiban meg feleltünk.

Ötödszer

Közönségesen is meg tudnok mondani, hogy kinek-kinek hány darab szánto- és kaszállóhelye van és azok a mi mértékünkkel mennyi férők (:de mi légyen a bécsi mérő és hold, azt nem tudgyuk:) amint a conscriptióban kinek-kinek neve után megteccik. Sarjút pedig itt a tanorokokon kívül nem lehet csinálni.

Hatodszor

A jószág jövedelmihez képest és a benne lakó emberek tehetségihez képest, amint a conscriptióban ki-ki a maga neve után fel fogja adni, hogy hány napot szolgál. Akinek pedig négy ökre van négygel, akinek kettő van kettővel, akinek egy sincs, tenyérrel teszi a szolgálatot, a jövés-menés nem érdemli hogy fel vétessék, mivel vagy itt a faluban, vagy félóra járó distantíára tesszük a szolgálatot. - Mindössze esztendő alatt titulus Orbán Antal úr 1 colonussa 76 napot, méltóságos Mara Jóseff úr 1 Colonnussa 104 napot, méltóságos Toldalagi Lászlóné öngységának 25 Rénes forint árendát fizetnek mindössze az egész faluban ételadás mellett. A collonusok, inquilinusok esztendő alatt 180 napot fizetnek, 25 Rénes forint taxát, egyebet semmit sem.

Hetedszer

Itten se dézma se nona adása nincsen szokásban és azt semmivel is a sellérek nem váltották meg.

Nyolcadszor

Itten a faluban gróf Korda Annának vagyon egy emberi emlékeztetől fogva mindég pusztá telke, mellyet a külsőivel edgyütt árendára bírat.

Kilencedszer

A falu határán, amint fellyebb is megmondottuk, éppen elegendő tűzifa nincsen, hanem a havason elegendő van, ahonnét mind tüzelésre, mind kereskedésre szabadon hordhassák a sellérek is és hogy másuva mennyenek erdőlni urok bécírása után is nincs szükség reá, de ha teccenék, senki sem ellenezné. A telkek eladása és vevése nem csak hogy szabad ne volna, sőt keményen meg is van tiltva.

Jegyzés

Ami a határ termékenységét és minéműségét illeti amint a beneficiumok A alatti positiójában a commetaneusok a falusiakkal és titulus possessor Orban Antal úrral megállították, onnan a mi vélekedésünk is az, hogy a határnak felit közepes jóságúnak, a más felit alábbvalónak lehet venni.

Hogy ezen vallomások általunk lelkiesméretünk és hitünk szerint anyai magyar nyelven felvettük, felolvastuk és a fennírt béesküt bírák és lakosok által edgyik is írni nem tudván, egyiken kívül, minthogy a helységnek pecsétje nem volt, kezek keresztvonásokkal meg erősítették, usuális pecsétünk és subscriptiónk által recognoscályuk.

Költ a fenn írt helyen, esztendőben és napon.

Ambrus János falusbíró +

Ambrus Ferencz +

Balás András mp.

Vas Elek +

Vas András +

Modi János +

Vas Ferencz +

Sz. Léleki Pakot Elek mp. [gyűrűs pecsét]

és KKedei Ifj. Imreh György mp. [gyűrűs pecsét]

exequens urbarialis conscriptorok

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

KIADÁSÁBAN MEGJELENT:

Erdélyi Múzeum

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályainak közlönye: 55. kötet. 1993. 1-2. és 3-4. füzet; 56. kötet. 1994. 1-2. és 3-4. füzet; 57. kötet. 1995. 1-2. és 3-4. füzet; 58. kötet. 1996. 1-2. füzet, 58. kötet. 1996. 3-4. füzet, 59. kötet. 1997. 1-2. füzet és 3-4. füzet, 60. kötet. 1998. 1-2. füzet.

Múzeumi Füzetek

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi és Matematikai Szakosztályának Közleményei: 2. 1993.; 3. 1994.; 4. 1995.; 5. 1996.; 6. 1997.; 7. 1998.

Orvostudományi Értesítő

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának közleményei: 64. kötet. 1991.; 65. kötet. 1992.; 66. kötet. 1993.; 67. kötet. 1994.; 68. kötet. 1995.; 69. kötet. 1996.; 70. kötet. 1997.

Műszaki Tudományos Füzetek

1. Jodál Endre: Számítástechnika az ezredforduló küszöbén.
2. Pálfalvi Attila: Porkohászat.

Erdélyi Tudományos Füzetek

213. Emlékezés Széchenyi Istvánra Erdélyben 1991-ben.
Csetri Elek, Fábíán Ernő, Benkő Samu, Nagy György írásai.
217. Bura László: A Szatmári Református Kollégium és diákjai (1610-1852).
218. Az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság 200 éve (1793-1993). A marosvásárhelyi tudományos ülésszakon elhangzott előadások.
219. Emlékezés Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben. Az EME 1994. április 16-án tartott emlékülésén elhangzott előadások.
220. Szentkatolnai Bálint Gábor.
Borcsa János, Bodor András, Péntek János, Berta Árpád, Bakk Pál és Senga Toru tanulmányai.
222. Jakó Zsigmond: Ezerszáz esztendő.
223. Benkő Elek-Demeter István-Székely Attila: Középkori mezőváros a Székelyföldön.
224. Egyed Emese: Levevek fejéről Múzsák sisakomat. Barcsay Ábrahám költészete.
225. Coroi Artúr: Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez.

Erdélyi Történelmi Adatok

- VI. 1. Wolf Rudolf: Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678.

Romániai Magyar Bibliográfiák

1. Romániai magyar könyvkiadás 1944-1949.
2. Romániai magyar könyvkiadás 1950-1953.

*

- Benedek István: Repülőmodellezés Kolozsváron.
Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel.
Entz Géza: Erdély építészete a 11-13. században.
Entz Géza: Erdély építészete a 14-16. században.
Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára.
Gábos Zoltán: Termodinamika. Fenomenológiai rész.
Kékedy László: Műszeres analitikai kémia.
Sepsi Árpád-Kohl István: A kárpáti barnamedve.

Megrendelhetők utánvétellel az Erdélyi Múzeum-Egyesület címén:
3400 Cluj 1. C.P. 191. Románia.